

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra Historie

**PROMĚNY POUTNÍHO MÍSTA NA CHLUMKU V LUŽI
V PRŮBĚHU „DLOUHÉHO 19. STOLETÍ“**

Magisterská diplomová práce

Autor práce: Bc. Hana Ošřádalová

Vedoucí práce: Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.

Mezice 2013

Čestné prohlášení

Tímto čestně prohlašuji, že jsem předkládanou magisterskou diplomovou práci vypracovala zcela samostatně a veškeré materiály použité k jejímu napsání uvádím v seznamu použitých pramenů a literatury.

Dne 13. srpna 2013

Bc. Hana Ošťádalová

Poděkování

Na tomto místě chci především poděkovat vedoucí magisterské diplomové práce Mgr. Janě Opeltové, Ph.D. za odborné vedení práce a podporu při jejím vytváření.

Za ochotnou pomoc, vstřícnost a laskavé přijetí patří mé poděkování P. Josefu Hubálkovi, faráři římskokatolické farnosti Luže, a paní M. Doležalové, kronikářce města a člence redakční rady místního časopisu Chlumeček. Za odbornou pomoc děkuji pracovnícím **Oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí** v Národním archivu v Praze.

Obsah

Obsah	4
Úvod.....	6
1. Zhodnocení pramenů a literatury	12
1. 1. Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Jindřichův Hradec	13
1. 2. Státní okresní archiv Hradec Králové	13
1. 3. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli.....	13
1. 4. Státní oblastní archiv v Zámrsku	14
1. 5. Národní archiv v Praze.....	14
1. 6. Státní okresní archiv Chrudim	15
1. 7. Farní úřad Luže	15
1. 8. Literatura	16
2. Nástin historie a provozu poutního místa Luže-Košumberk do r. 1773	18
2. 1. Hraběnka Hýzrllová	18
2. 2. Založení poutního místa.....	20
2. 3. Jezuité na košumberském panství	21
2. 4. Poutní kostel Panny Marie Pomocné	23
2. 5. Provoz poutního místa	26
2. 6. Přijetí jezuitů na košumberském panství.....	28
3. Administrace chrámu na Chlumku v letech 1773 – 1782	30
3. 1. Zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova a jeho důsledky	30
3. 2. Správa kostela na Chlumku lužským farářem.....	32
3. 2. 1. Obligace při exjezuitské nadační pokladně.....	34
3. 2. 2. Dávky a desátky náležející faráři v Luži.....	34
3. 3. Exjezuitská správa chrámu do roku 1782	35
4. Proměna vlastníků patronátního práva ke kostelům v Luži-Košumberku.....	37
4. 1. Otázka patronátních práv kostela sv. Bartoloměje a kostela ve Voleticích...	38
4. 2. Převod patronátních práv na město Luže	39
5. Povýšení chlumeckého chrámu na farní kostel r. 1782.....	42
5. 1. Změny spojené s povýšením chlumeckého kostela	43
5. 2. Nepokoje v Luži v důsledku změny farního kostela.....	44
5. 3. Osud kostela sv. Bartoloměje po roce 1782.....	47
5. 4. Počátek farního provozu na Chlumku.....	49

6. Provoz chrámu Panny Marie Pomocné	50
6. 1. Udílení svátostí a pořádání slavností na Chlumku	51
6. 1. 1. Břimování a primice	52
6. 1. 2. Oslavy jubilejních let	53
6. 2. Kajičná procesí k milostnému obrazu Panny Marie	54
6. 3. Dary věřících pro chlumecký chrám	58
6. 4. Vliv sekularizace na vztah lužských farářů s vedením města	60
7. Zabezpečení a průběh oprav kostela a celého areálu v 19. století	64
7. 1. Nejdůležitější opravy chlumeckého kostela v 1. polovině 19. století	64
7. 2. Opravy kostela sv. Bartoloměje a fary v Luži	66
7. 3. Nový hřbitov pod Chlumkem	68
7. 4. Požár farního kostela na Chlumku v roce 1878	69
7. 5. Opravy schválené dr. Schmoranzem	72
7. 6. Dokončení oprav počátkem 20. století	74
8. Školní výuka v lužské farnosti	77
8. 1. Spor o význam fundací hraběnky Hýzrlové	78
8. 2. Stavba nové školní budovy v Luži	78
8. 3. Školní docházka a postavení pedagogů	80
8. 4. Další školy v lužské farnosti	82
9. Využití někdejší jezuitské rezidence po roce 1773	85
10. Náboženská bratrstva při kostele na Chlumku	88
Závěr	92
Anotace	96
Seznam pramenů a literatury	97
Prameny	97
Literatura	99
Zdroje	102
Resumé	104
Přílohy	105

Úvod

Jako takzvané dlouhé devatenácté století se označuje období mezi počátkem Velké francouzské revoluce roku 1789¹ a vypuknutím první světové války v roce 1914. Jedná se o velmi výraznou etapu lidské historie, v níž došlo k celkovému přetvoření evropské společnosti od samých základů, vzniku moderních států a národů. Pod vlivem této době předcházejícího osvícenského věku rozumu totiž *„poprvé mělo lidstvo před očima namísto vysněné minulosti vysněnou pozemskou budoucnost!“*²

Počátek těchto změn je pro české země spojen s vládou Josefa II. v letech 1780 až 1790. Tento panovník je považován za typického představitele osvícenského absolutistu, který se v poměrně krátkém čase zasloužil o racionalizaci státního byrokratického aparátu, zefektivnění ekonomiky utvářejícího se státu, ale především o dalekosáhlou reformu církevního uspořádání a náboženských zvyklostí.

Veškeré josefínské církevní reformy byly podniknuty za účelem posílení hospodářství státu a zlepšení fungování volného trhu, proto byla ustanovena státní svrchovanost nad církevními institucemi, došlo ke zkvalitnění farní sítě, rušily se z hlediska osvícenského přístupu nepotřebné kláštery³ a náboženská bratrstva a jejich majetek se použil k výchově kléru v duchu nových myšlenek či ke zřizování nových far tam, kde byla farní síť příliš řídká.

Barokní exaltovanost měla být vystřídána střízlivou zbožností, tolerancí, odmítnutím nátlaku na věřící prostřednictvím posmrtného zatracení, měly být omezeny rituály a opuštěny veškeré magické praktiky. Došlo ke zredukování

¹ Někdy je počátek tzv. dlouhého devatenáctého století posunut až do roku 1775, kdy se rozhořel boj amerických kolonií za nezávislost, protože se jednalo o první revoluční boj moderního typu. Ačkoliv tento střet začal jako snaha o tradiční navrácení se k dřívějším pořádkům, velice záhy přerostl v boj o nezávislost vlastního státu a pomohl položit základy dnešního amerického národního sebeuvědomění.

² IM HOF, U.: Evropa a osvícenství, Praha 2001, s. 135

³ Zachovány zůstaly jen kláštery, které měly v náplni své práce potřebnou charitativní činnost a péči o nemocné. Na historickou hodnotu nebyl brán žádný ohled, takže zrušení nebyly ušetřeny ani velmi staré a významné kláštery, kostely či kaple – například Betlémská kaple v Praze.

církevních svátků, byly zakázány náboženské poutě do zahraničí, aby tak lid nebyl odváděn od pracovních povinností, a domácí poutě byly k velké nelibosti věřících výrazně omezeny.⁴

Lidové vrstvy ovšem osvícenství nikdy plně nepřijaly, protože baroko jim svojí citovostí bylo podstatně bližší,⁵ proto byla v průběhu druhé poloviny devatenáctého století znovu zakládána náboženská bratrstva, ačkoliv na jiném principu, a nadále pokračovalo konání kajících či děkovných poutí na významná poutní místa.

Od druhé poloviny tohoto století se také začaly ve větší šíři projevovat dopady josefinských reforem a nových sebe identifikačních myšlenkových proudů, jakým byl například nacionalismus, na podobu lidové zbožnosti. *„Vinou implicitního boje mezi náboženskou a v první řadě katolickou sebe identifikací na straně jedné a sebe porozuměním národním na straně druhé, k němuž došlo v 19. století... jak u intelektuálních elit, tak v lidové kultuře, došlo potom ke stavu, kdy současná česká společnost je z nesekularizovanějších na světě.“*⁶

Katolické náboženství se muselo v průběhu ‚dlouhého‘ devatenáctého století nějakým způsobem vypořádat hned s několika výraznými proměnami ve způsobu myšlení svých věřících. První změna byla započata vydáním takzvaného Tolerančního patentu v roce 1781,⁷ kdy došlo nejprve k velkému nárůstu vzájemné nevráživosti mezi katolíky a protestanty a posléze k postupnému úpadku jejich vzájemného negativního sebeomezování, který se definitivně projevil až na konci devatenáctého století.

Tento trend byl narušen jen obdobím takzvané druhé konfesionalizace, což byla organizovaná snaha náboženských institucí, především tedy těch katolických, o

⁴ HOLUBOVÁ, M.: Barokní rezidua v poutích 19. století, In: Bůh a bohové; Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 55-71

⁵ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 410-414

⁶ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství, nebo národ?, Interkonfesní spory a sociální rozšiřování národního obrození jako zrcadlo identitní diferenciací v 18. a 19. století, In: OTČENÁŠEK, K. A KOL.: Lidová zbožnost ve východních Čechách, Náchod 1997, s. 48

⁷ Toleranční patent byl vydán Josefem II. dne 13. října 1781 a znamenal toleranci pro obě protestantská a pravoslavné vyznání, nikoliv však rovnoprávné postavení se stále ještě upřednostňovaným katolickým náboženstvím. Představoval oficiální potvrzení již stávajícího stavu, kdy příslušníci těchto vyznání byli již nějakou dobu takzvaně tiše tolerováni. Vydání patentu mělo opět především hospodářské důvody. Více viz MELMUKOVÁ, E.: Patent zvaný toleranční, Praha 1999

opětovný průnik do veřejné sféry, z níž začaly být po roce 1848 postupně vytlačovány, což opět po určitou dobu vedlo k vyostření konfliktů mezi katolickým a protestantským táborem.

V této době „*totiž začala vznikat spoločnosť, ktorá náboženství více či méně nepotrebovala, alespoň náboženství v té podobě, jakou mělo doposavad.... V důsledku tohoto procesu docházelo ke zmenšování významu náboženství ve veřejné sféře, k jeho privatizaci, stejně jako k faktickému oddělení náboženského života lidí... od jejich života „profánního“.*“⁸

Reakcí na tuto situaci byl takzvaný politický katolicismus. Církevní instituce se snažily lépe organizovat, znovu těsněji propojit se státem, vznikaly katolické spolky a tisk, jež měly za úkol obnovit katolické hodnoty ve společnosti. Protože však církev, katolická a v konečném důsledku ani protestantská, nakonec nedokázala účinně reagovat na modernizační tendence, hlavním výsledkem se stala její společenská marginalizace.⁹

Většinová společnost se díky tomu začala postupně ztotožňovat s jinými symbolickými univerzy, mezi něž patřil například zmíněný nacionalismus, někdy také zvaný jako světské náboženství industriálního věku. „*Přitom tím, jak nacionální (sebe)identifikace převážila nad církevní... zároveň padla hranice mezi katolickou většinou a českými nekatolíky.*“¹⁰

„*Druhým výrazným myšlenkovým přerodem se tedy stala multiplikace možných kolektivních a osobních identit, zbavení náboženství jeho výlučného postavení jakožto symbolického universa.*“¹¹ Jedinec již nepotreboval být v devatenáctém století nadále členem náboženského společenství, ačkoliv formální členství bylo až do roku 1870 nutné, mohl se totiž identifikovat i s jinými skupinami, jako byly například politické či zábavní spolky.

Lidová zbožnost tedy v této době prošla třemi pomyslnými úrovněmi z hlediska toho, nakolik byla víra pro jednotlivce důležitým činitelem v jeho životě. Až do poloviny století si křesťanství udrželo velmi dobré postavení, protože představovalo sice neústřední, ale přesto stále ještě obecně přijímanou hodnotu. Od

⁸ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 467

⁹ Tamtéž, s. 467-505

¹⁰ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství, nebo národ?, Interkonfesionální spory a sociální rozšiřování národního obrození jako zrcadlo identitní diferenciacce v 18. a 19. století, In: OTČENÁŠEK, K. A KOL.: Lidová zbožnost ve východních Čechách, Náchod 1997, s. 45

¹¹ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 411

poloviny století do osmdesátých let pak docházelo k postupnému vytlačení katolicismu na okraj.¹²

Veřejná polemika z pozice ateistické napadala neschopnost katolického učení pružně reagovat na nové tendence ve společnosti, čímž se toto stávalo zastaralým, neodpovídajícím skutečnosti, a proto nepotřebným pro život člověka. Stejně tak byl kritizován katolický klérus, což často spolu s rozkolísanou identitou kněze v devatenáctém století vedlo ke krizi víry u samotného duchovenstva.¹³

Poslední úrovní své celkové transformace začala lidová zbožnost procházet od devadesátých let devatenáctého století, kdy se začal projevovat nový zájem o náboženství, avšak už ne z hlediska ortodoxního, ale spíše osobního. Víra se tak počátkem dvacátého století stala soukromou záležitostí a projevovala se větší střídmostí, vyzdvihováním ctností, podporou charitativní činnosti a láskou k bližnímu.

Cílem této práce je podat pokud možno ucelený náhled do spletité historie poutního místa na Chlumku u města Luže-Košumberk, které představuje překrásný barokní kostel zasvěcený Panně Marii Pomocné, a to právě na pozadí poměrně rychlých a bouřlivých společenských i politických změn v ‚dlouhém‘ devatenáctém století. Tyto okolnosti totiž měly často zřejmý dopad na provoz tohoto dodnes oblíbeného a vyhledávaného poutního chrámu.

Již při svém vzniku na konci sedmnáctého století těšil se mariánský kostel na Chlumku velkému zájmu věřících z lužské farnosti i blízkého či vzdálenějšího okolí, což zůstalo zachováno až do roku 1773, kdy byl zrušen řád Tovaryšstva Ježíšova, jehož členové měli na starost jak správu poutního místa, tak košumberského panství, kterého byli majiteli.

Poslední čtvrtina osmnáctého století díky tomu představuje v historii chlumeckého chrámu období plné různých změn a utváření zcela nového významu tohoto kostela v rámci farnosti. Roku 1782 byl totiž tento prohlášen farním chrámem

¹² PUTNA, M. C.: Religiozita v 19. století – zbožnost nezbožných, In: Bůh a bohové; Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 9-16

¹³ Pod tímto tlakem se postupně vyprofilovaly tři skupiny kněží. První skupina bojovala proti moderním tendencím a uzavírala se tak v jakémsi katolickém ghettu, druhá se snažila o smíření katolicismu s moderní dobou (viz například členové Katolické moderny) a třetí představovaly extrémní případy, kdy kněží katolickou církev opustili a uplatnili se často v nové národní církvi. Viz HANUŠ, J.: Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století, In: FASORA, L. a kol.: Sekularizace venkovského prostoru v 19. století, Brno 2009, s. 161-168

namísto původního kostela sv. Bartoloměje v centru města Luže, což sebou přineslo mimo jiné také mnoho nepokojů mezi poddanými i bývalými jezuitskými správci panství.

Při posuzování vztahů mezi lužskými faráři, farníky a představiteli města, případně zpočátku i exjezuitskými kněžími, je nutné si uvědomit, že mnoho poznámek ohledně toho, kdo byl v právu a z jakých důvodů, pochází právě ze strany katolické – často citované lužské kroniky byly psány vlastní rukou lužského faráře, nebo některého z kaplanů. Tento fakt nám ovšem dává možnost nahlédnout právě do způsobu myšlení tehdejšího katolického duchovenstva.

Kromě změn v postavení poutního místa na Chlumku, personálním obsazení a střídání institucí na pozici správce chrámu či majitelů patronátních práv kostelů v lužské farnosti, přináší tato práce také bližší pohled na vlastní provoz tohoto mariánského poutního kostela, na vývoj počtu příchozích procesí i komunikantů, na vztahy lužských farářů s věřícími či rozsáhlé opravy, kterými musela tato významná památka projít nejen v devatenáctém století.

Hlavní téma práce je pak rozšířeno o náhledy do vývoje základního školství v lužské farnosti, do osudů bývalé jezuitské rezidence stojící při kostele na Chlumku a do proměn při zřizování náboženských bratrstev v Luži v této době, protože všechny tyto oblasti s poutním místem na Chlumku tehdy úzce souvisely.

Historie poutního místa na Chlumku v období devatenáctého století nebyla dosud badatelsky nijak výrazně podchycena, proto ke zvolenému tématu neexistuje téměř žádná literatura. Jedinou světlou výjimku v tomto směru tvoří kniha **Václava Olivy** *Z minulosti Chlumku u Luže*, v níž se autor věnuje poměrně komplexně dějinám poutního místa od doby jeho založení až do počátku dvacátého století, přičemž hlavní důraz klade právě na období jezuitské správy.

Zohledníme-li často patrné a dá se říct občas až nekritické osobní zaujetí autora pro činnost členů jezuitského řádu, představuje tato kniha nedocenitelný zdroj informací také pro proměny a provoz chlumeckého mariánského chrámu v Luži v průběhu devatenáctého století. Získané údaje posléze vytvářejí s poznatky vytěženými ze studia dochovaných pramenů poměrně dobrý obraz o tamější dobové situaci.

Výsledky práce s prameny byly výrazně ovlivněny jejich torzovitostí, což se

také projevilo na konečné struktuře této diplomové práce. Na rozdíl od doby raného novověku totiž dnes již neexistují pro zvolený časový úsek ucelené, jednotně vedené záznamy o správě a provozu poutního chrámu Panny Marie Pomocné v jednotlivých letech. Nejpřínosnější zdroj poznání proto zastupují kromě úředních zpráv především lužské pamětní knihy, v nichž ovšem kvalita zápisů kolísá s ohledem na osobu zapisovatele.

Přes problémy spojené z výzkumem zvoleného tématu se tato práce pokouší přinést náhled do toho, jakým způsobem se na pozadí politických či sociálních změn v habsburské monarchii proměňovalo postavení a význam poutního chrámu na Chlumku v ‚dlouhém‘ devatenáctém století. Toto období představovalo v historii chlumeckého kostela čas plný mnoha intenzivních změn, které často vedly ke vzniku nečekaných komplikací.

1. Zhodnocení pramenů a literatury

Pramenná základna pro výzkum dějin poutního místa na Chlumku v Lužicko-Košumberku představuje poměrně obsáhlou směs hospodářských dokumentů, úředních listin, účtů, výročních zpráv, korespondence, kronik a dalších materiálů, které jsou zároveň různorodé povahy v závislosti na době svého vzniku. Do poslední čtvrtiny 18. století jsou pro výzkum nejvíce nosné církevní záznamy, hlavně pravidelně sepsované jezuitské roční zprávy¹⁴, a oficiální listiny vydávané zakladatelkou chrámu¹⁵. V období 19. století se pak setkáváme ponejvíce s úředními záznamy, zprávami o opravách chrámu a kronikářskými zápisy, které nám přibližují proměny v provozu a významu poutního místa v této době.

S touto změnou obsahové podstaty pramenů souvisí také odlišné jazykové pozadí. Zatímco záznamy vznikající v době raného novověku jsou psány převážně v latinském či německém jazyce a český jazyk se zde objevuje spíše méně, dokumenty z 19. století a hlavně počátku 20. století jsou již převážně české, případně německé. Zůstává však zachována kurentní forma psané němčiny a také používání latiny v církevních dokumentech.

Všechny materiály využité při výzkumu v rámci této diplomové práce jsou velmi dobře zachované, většinou se nachází uložené v několika archivech ve východních Čechách a v Národním archivu v Praze a jsou převážně bez omezení přístupné. Jedinou výjimkou byl nutný souhlas okrskového vikáře vikariátu Litomyšl k prostudování fondu Vikariátní úřad Litomyšl v místním okresním archivu. Téměř ke všem fondům jsou také zpracovány alespoň základní inventární pomůcky.

Zcela zvláštní zdroj pramenů k historii poutního chrámu v 19. a 20. století z hlediska přístupnosti pak představuje farní úřad v Luži, o kterém bude psáno dále.

¹⁴ Tyto každoroční soupisy událostí v místě působení dané jezuitské skupiny byly také zvány *Litterae annuae* a podávaly tematicky seřazený přehled všech důležitých okamžiků souvisejících s chrámem a jeho správou, stejně jako počty příchozích poutníků či udělených svátostí.

¹⁵ Poutní chrám Panny Marie Pomocné nechala postavit hraběnka Marie Maxmiliána Eva Terezie ze Žďáru provdaná Slavatová, později Hýzrllová. Podrobněji viz kapitola 2.

Všeobecně je ovšem nutné zdůraznit, že ani na lužské faře, ani v archivech netvoří podklady dochované pro toto období natolik kompaktní celek jako tomu je u pramenů z doby raného novověku.

1. 1. Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Jindřichův Hradec

Fond **Rodinný archiv Slavatů z Chlumu a Košumberka** obsahuje, jak sám název napovídá, prameny týkající se dějin zmíněného šlechtického rodu, prodeje a správy jejich statku Košumberk v době 14. až poloviny 18. století. Z převážně hospodářských záznamů se k tématu diplomové práce jen okrajově vztahovaly údaje o koupi a prodeji rodinného majetku v sedmáctém století hraběti Vilému Slavatovi.

1. 2. Státní okresní archiv Hradec Králové

Obsáhlý fond **Biskupská konzistoř Hradec Králové** zachycuje dokumenty vztahující se k působnosti konzistoře v období 17. až 20. století. Zpřístupňuje badateli knihy dekretů a nařízení, knihy patentů, cirkulářů, protokoly ze zasedání konzistoře, hospodářské a účetní záznamy, spisy z oblasti školství, záležitostí duchovenstva a správy a jiné.

Kromě dokumentů o vyhlášení papežské buly, kterou byl roku 1773 zrušen řád Tovaryšstva Ježíšova, a o jejím dalším rozšíření po českých zemích jsou zde uloženy též seznamy jezuitů působících v této době, jejich žádosti o novou jurisdikci i rezignace a listiny týkající se zajištění konání bohoslužeb v bývalých jezuitských kostelích. Žádný z probádaných dokumentů se však nevztahoval přímo k dění v Luži-Košumberku.

1. 3. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

V kartonech číslo šestnáct a sedmáct jsou v tomto archivu ve fondu **Vikariátní úřad Litomyšl** uchovány prameny k raně novověkým dějinám poutního místa na Chlumku a zdejší jezuitské misie, posléze rezidence. Kromě velmi stručného popisu obsahu těchto kartonů k nim v době mého výzkumu neexistovala žádná jiná archivní pomůcka, proto zde stručně nastíním jejich informačně bohatý

obsah.¹⁶

První karton obsahuje množství jezuitské korespondence, listiny, inventáře, účty a výtahy ze zemských desek. Kromě toho jsou zde zápisky z duchovních cvičení – takzvaných exercicií – druhé poloviny 17. století. V kartonu sedmnáct je pak dochována poměrně ucelená řada jezuitských ročních zpráv druhé poloviny 17. až první poloviny 18. století, dopisy týkající se stavby chrámu a potřebných výdajů – například dopisy stavitele Pavla Ignáce Bayera, řezbáře Jiřího Pacáka a další.

Informace získané z tohoto fondu podávají dobrý přehled o poměrně komplikovaném vzniku poutního místa v Luži-Košumberku, jeho výzdobě, zajištění a provozu v době působení členů jezuitského řádu. Pro devatenácté století se zde nachází pouze dopis lužského faráře **Františka Müllera** z roku 1844 týkající se opravy kostela sv. Bartoloměje a jeden protokol z roku 1841.

1. 4. Státní oblastní archiv v Zámrsku

Jednotný fond pro statky Rychmburk, Chroustovice a Košumberk obsahuje registratury, cechovní listiny, urbáře, opisy berních rul, pozemkové knihy, účty a jiné materiály, avšak ne vždy v plném výčtu pro každý statek. K historii poutního místa na Košumberku jsou nejvíce přínosné listiny z druhé poloviny 17. století týkající se fundací a založení rezidence. Pro dobu 19. století je zde uložen Historický popis statku Košumberk, účetní kniha farního kostela na Chlumku a další účetní záznamy.

1. 5. Národní archiv v Praze

V pěti fondech uložených v tomto archivu, z nichž jsem při své práci čerpala, je uloženo poměrně velké množství pramenů pro dobu vzniku poutního místa na Chlumku, jeho dalšího rozkvětu i pozdějšího vývoje v devatenáctém století.

Pro starší období – do zrušení jezuitského řádu roku 1773 – jsem čerpala z fondů **Jesuitika** a **Archiv pražského arcibiskupství**, kde se nachází obsáhlá korespondence¹⁷ superiora rezidence vztahující se ke košumberskému panství, a dále

¹⁶ Podrobnější popis obsahu jednotlivých kartonů tohoto fondu viz OŠTÁDALOVÁ, H.: Vznik a provoz poutního místa Luže-Košumberk – 17. a 18. století, bakalářská práce, FF, Univerzita Palackého 2010, s. 10-11

¹⁷ Dochovaná korespondence superiora rezidence je i přes to, že se jedná o vcelku ucelený soubor, obtížně využitelná jako pramen k historii poutního chrámu na Chlumku, jelikož má pouze

také mnohé listiny a smlouvy, stížnosti poddaných či samotných jezuitů, soupisy majetku, účty a jiné.

Informace týkající se proměny významu poutního chrámu a jeho správy po zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova pak pocházejí částečně z fondů **Exjesuitika** a **Fundační komise** s okrajovým přesahem do fondu **Náboženská bratrstva**. Prameny uložené v těchto třech fondech se vztahují právě k přechodné době let 1773 – 1784, kdy probíhaly postupné změny ve vedení duchovní správy poutního místa.

1. 6. Státní okresní archiv Chrudim

V tomto archivu se nachází velké množství důležitých pramenů vztahujících se k dějinám poutního chrámu na Chlumku v Luži-Košumberku v devatenáctém a dvacátém století. Tyto materiály jsou uloženy ve dvou obsáhlých fondech, a sice ve fondu **Farní úřad Luže** a **Archiv města Luže**.

V prvním fondu jsou uloženy informace vztahující se k četným opravám chrámu v devatenáctém století, soupisy věřících, pořádek bohoslužeb v určitých letech, korespondence, listiny, záznamy náboženských změn, ale především dvě pamětní knihy lužského farního kostela zaznamenávající nejdůležitější okamžiky v dějinách chrámu i města v letech 1744-1852 a 1836-1854, přičemž ta starší kronika byla původně psána pro kostel sv. Bartoloměje stojící přímo ve městě Luži.¹⁸

Fond **Archiv města Luže** pak obsahuje listiny, vyhlášky, korespondenci a jiné dokumenty vztahující se k historii poutního chrámu a jeho správců. Nalezneme zde mnoho záznamů o personálních změnách na pozici faráře či kaplanů chlumeckého kostela, dále o vedení administrativy v přechodném období po zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773, zápisy a účty týkající se oprav kostelních budov ve druhé polovině devatenáctého století, změny vlastníků patronátních práv kostela až do počátku druhé světové války a jiné důležité informace.

1. 7. Farní úřad Luže

Přímo na faře ve městě Luže jsou uloženy knihy bohoslužeb – Liber

jednostranný charakter a nezahrnuje již písemnou reakci druhé strany.

¹⁸ Poutní kostel na Chlumku byl prohlášen za farní na místo nevyhovujícího kostela sv. Bartoloměje až v roce 1782.

Divinorum, v nichž jsou zapsané mše v chlumeckém kostele, lužském chrámu sv. Bartoloměje, v jenišovickém kostele a filiálním chrámu ve Voleticích tak, jak byly vedeny v letech po roce 1773. Záznamy však bohužel nejsou zachovány pro každý rok; po roce 1789 jsou již psané českým jazykem. K dispozici je zde též další kniha se soupisem bohoslužeb ve dvacátém století, přesněji po roce 1940.

Cenné informace k vývoji významu poutního místa na Chlumku v průběhu devatenáctého století jsou pak obsaženy v poměrně dobře zachované pamětní knize farnosti lužské vedené od roku 1856 prakticky až do současnosti.¹⁹ Kromě pravidelných zápisů o počasí a úrodě či cenách obilí a brambor v jednotlivých letech můžeme prostřednictvím tohoto pramene nahlédnout do soudních sporů okolo majetku chrámu na Chlumku, do vývoje počtu příchozích poutníků a procesí v závislosti na dobové politické situaci, do komplikovaných vztahů mezi faráři a obyvateli města nebo faráři a patrony chrámu a tak dále.

Mimo vlastní záznamy jsou v této pamětní knize také často doslovné přepisy důležitých listin z patronátního úřadu Rychmburk či biskupské konzistoře v Hradci Králové a císařských patentů.

1. 8. Literatura

Období vzniku poutního místa na Chlumku v Luži-Košumberku a základní životopisné údaje jeho zakladatelky Marie Maxmiliány Hýzrlové nejlépe zachycuje kniha **V. V. Jeníčka** *Poslední Slavatovna Košumberská*, články **V. Naňkové** (původně Mixové) a odborná studie **M. Skřivánka** věnující se založení a provozu košumberské rezidence.

Historii jezuitského řádu velmi dobře zachycuje práce **I. Čornejové** *Tovaryšstvo Ježíšovo*, jež velmi systematickým způsobem podává ucelený přehled o charakteristických činnostech členů tohoto řádu a myšlenkovém pozadí, z něhož vycházeli. Dalším podnětným zdrojem informací pak byli knihy **V. Olivy**, z nichž nejvíce užitečnou byla práce *Z minulosti Chlumku u Luže*. U tohoto autora je ovšem nutné brát ohled na to, že v mnoha ohledech vyzdvihuje zásluhy jezuitů až nekriticky kladně.

¹⁹ Zatím poslední lužská pamětní kniha, jinak také *Liber Memorabilium*, je ve velmi dobrém stavu a díky pečlivému úsilí místní kronikářky, paní M. Doležalové, je opatřena přehledným obsahem a zpětně doplněna o nejdůležitější informace pro dějiny města i chlumeckého kostela po roce 1948.

Historie poutního chrámu na Chlumku a jeho proměny v průběhu devatenáctého století nejsou v literatuře nijak široce zpracovány. Kromě výše zmíněné práce V. Olivy, která je dovedena téměř do konce 19. století, jsou k dispozici spíše letmé zmínky. Na konci článku **K. V. Adámka**: Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku je uvedeno několik poznámek o změnách patronů chrámu v první polovině devatenáctého století.

Již jednou jmenovaná **V. Naňková** ve své práci Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, která je dostupná na internetových stránkách lužské farnosti, uvádí několik důležitých oprav chlumeckého chrámu v této době a dále je zde **V. Řezníčkem** zpracovaná zpráva o vizitaci roku 1782 od králohradeckého biskupa Jana Leopolda Haye, v níž je mimo další místa zmíněna také Luže.

Obecnějšímu tématu proměn lidové zbožnosti a vůbec přístupu k víře v devatenáctém století se věnuje například několik knih **Z. R. Nešpora**, který se často úžeji zaměřuje právě na nábožensky nejednotnou a poměrně neklidnou oblast východních Čech, kde stojí také poutní chrám Panny Marie Pomocné v Luži.

Vliv takzvaných josefínských reforem na společnost a církve v českých zemích na konci osmnáctého století a v první polovině století následujícího dobře zachycuje kniha **V. Medka** Cesta české a moravské církve staletími nebo **E. Melmukové** Patent zvaný toleranční. Výrazný odklon společnosti od katolické církve a postupující sekularizaci českých zemí ve druhé polovině devatenáctého století, která měla svůj ideový základ právě v době osvícenství a jeho reforem, pak přibližuje práce **L. Fasory** a dalších.

2. Nástin historie a provozu poutního místa Luže-Košumberk do r. 1773

Kostel Panny Marie Pomocné se nachází na vrchu zvaném Chlumeck u obce Luže-Košumberk ve východních Čechách a symbolizuje dodnes významné mariánské poutní místo. Jeho stavba byla zahájena na konci 17. století. Zakladatelkou chrámu se stala hraběnka **Marie Maxmiliána Eva Terezie ze Žďáru** provdaná **Slavatová**, později **Hýzrllová**.

2. 1. Hraběnka Hýzrllová

Hraběnka byla dcerou **Floriána Jetřicha Žďárského ze Žďáru**, který byl přesvědčeným katolickým křesťanem,²⁰ díky tomu byla katolicky vychována také Marie Maxmiliána. Byla vzdělána přímo ve Vídni, kde na ni dohlížel hrabě **Vilém Slavata**, který ji později seznámil s jejím prvním manželem.

Právě díky svému prvnímu manželství se hraběnka stala majitelkou celého Košumberského panství,²¹ které sestávalo z hradu *Košumberk s poplužním dvorem, města Luže a vsí Voletice, Zdislav, Lozice s dvorem poplužním, Jenšovice, Mirotín, Popovice, Mentoury, Bělá, Srbce, Martinice, Pušice, Sedlec a Hluboká ... spolu s dalším příslušenstvím.*²² Provдалa se totiž roku 1652 za **Jindřicha Viléma Slavatu** pocházejícího ze starého českého šlechtického rodu Slavatů z Chlumu a Košumberka.

Jindřich Vilém koupil Košumberk v roce 1635 od svého strýce Viléma hraběte Slavaty, nejvyššího kancléře v království Českém.²³ Ten vykoupil rodové panství v roce 1623²⁴ poté, co bylo konfiskováno předchozímu majiteli a otc

²⁰ JENÍČEK, V. V.: *Poslední Slavatovna Košumberská (1633-1690)*, Praha 1940, s. 34

²¹ Jediná dcera z prvního manželství Johana Barbora Alžběta Slavatová zemřela roku 1657 v Praze na mor. Blíže: JENÍČEK, V. V.: *Poslední Slavatovna Košumberská (1633-1690)*, Praha 1940, s. 55

²² JENÍČEK, V. V.: *Košumberská kronika II*, Košumberk 1924, s. 40

²³ Zachoval se originál kupní smlouvy z r. 1635; dnes uložen v Národním archivu v Praze (dále jen NA Praha), fond Jesuitika, sign. XXX/2/2 Košumberk-residence.

²⁴ Panství bylo roku 1623 prodáno za 62.659 kop 17 grošů, jeden peníz vše míšeňských. Originál

Jindřicha Viléma **Diviši Lacemboku Slavatovi** z Chlumu a Košumberka za účast v povstání českých stavů v letech 1618-1620. První manželství ovšem trvalo pouhé dva roky, protože již roku 1654 J. V. Slavata zemřel.

Dva roky po jeho smrti pak uzavřela hraběnka druhý sňatek. Roku 1656 si vzala **Kryštofa Františka Hýzrleho z Chodů**, jenž zastával funkci císařského komořího a dozorce nad těžbou stříbra. Toto manželství podle všeho ale nebylo příliš harmonické, jak dokládají zprávy hned z několika různých zdrojů²⁵ – spory měly svůj počátek údajně ve velkém rozdílu povah obou manželů. Kromě toho se dochoval též příběh, dle kterého se hrabě měl pokusit svoji ženu otrávit.²⁶

Partnera hraběnka ovšem přežila, neboť K. F. Hýzrle zemřel roku 1666, kdežto Marie Maxmiliána ještě stačila zahájit stavbu poutního kostela na Chlumku v roce 1690. Hraběnkina zakladatelská činnost vzešla ze dvou výrazných podnětů – prvním byla přítomnost jezuitů na panství a druhým získání milostného obrazu Panny Marie Pomocné, zvané též Pasovské.

Někdy ke konci druhého manželství²⁷ přivítala hraběnka na Košumberku prvního zpovědníka z řádu Tovaryšstva Ježíšova. Jednalo se o P. **Jiřího Harmana** pocházejícího z Rakouska. Nedlouho po svém příchodu byl však odvolán zpět do své rodné země, proto si Marie Maxmiliána vyžádala roku 1669 zpovědníka nového. P. **Mikuláš Kozel** tentokrát přicestoval se společníkem P. **Janem Křížulkou**²⁸ a položil tak základ jezuitskému působení na panství a zvláště na hraběnkou samotnou.

Zmíněný milostný obraz²⁹ Panny Marie Pasovské získala hraběnka od svého bratra **Františka Eusebia Žďárského ze Žďáru**. „*O tomto obrazu uváděla sama zakladatelka, že se jedná o kopii originálu L. Cranacha z Innsbrucku, kterou údajně*

kupní smlouvy opět uložen v NA Praha, fond Jesuitika, sign. XXX/2/2 Košumberk-residence.
²⁵ KOŠNÁŘ, J.: Poutnická místa a památné svatyně v Čechách, Praha 1906, s. 275; JENÍČEK, V. V.:
Poslední Slavatovna Košumberská (1633-1690), Praha 1940, s. 49; ADÁMEK, K. V.: Luže,
Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku, In: Památky archeologické a místopisné, Praha
1901, s. 500

²⁶ František Hýzrle měl hraběnce poslat z Vídně, kde se zdržoval většinu svého času, slonovinovou krabičku naplněnou jakýmsi neznámým léčivým práškem, který měla jeho žena užívat. Přitom však došlo k prudkému zhoršení jejího zdravotního stavu. In: Státní okresní archiv Chrudim (dále jen SOkA Chrudim), fond Archiv města Luže, inv. č. 926, kart. 15, Popis chrámu Páně na Chlumku, s. 6

²⁷ Oliva, V. se ve své knize Z minulosti Chlumku u Luže na s. 36 zmiňuje o zpovědníkovi hraběnkou za druhého manželství, avšak v knize Tovaryšstvo Ježíšovo na s. 364 již tvrdí, že onen zpovědník přišel až po smrti manžela.

²⁸ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 36

²⁹ Obraz dal podle všeho namalovat hraběnkou otec, již zmíněný Florián Jetřich. In: SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 926, kart. 15, Popis chrámu Páně na Chlumku, s. 1

*namaloval tentýž malíř, který pořídil i kopii uctívaného obrazu v Pasově.*³⁰

O tom, že má hraběnka v úmyslu postavit pro tento obraz kapli na vrchu Chlumeck u Luže, se objevila první zpráva již v roce 1664 a to v souvislosti s žádostí o povolení k zahájení stavební činnosti, kterou podal ještě sám hrabě Hýzrle.³¹ Hraběnka se rozhodla nechat kapli vystavět proto, aby mohl být obraz Panny Marie uctíván i jejími poddanými.³² K budování vlastních základů pro kapli bylo nicméně přikročeno až o tři roky později.

2. 2. Založení poutního místa

Roku 1667 došlo tedy k zahájení pracovní činnosti na stavbě nové kaple. Z dobového záznamu se dovídáme, že dne 14. srpna „... a z vlastního měšce nákladem její hraběcí milosti ... začato dílo na kapli a kostelíčku při ní na kopci (slove Chlomek) nad městem Luže ležící, pod titulem Narození Blahoslavené Panny Marie“.³³

Vrch Chlumeck byl pro stavbu budoucího poutního místa vybrán nejen kvůli své vhodné poloze, ale také díky zázraku, který se ve spojení s ním dle tradovaného příběhu udál. Podle něj byl tento vrch již v dřívějších dobách předurčen k zasvěcení Panně Marii, protože když „dávní Slavatové ... chtěli sobě postavit na vrchu Chlumeck obydlí..., vápno a kamení a jiné stavivo sem svezené ocitlo se přes noc na druhém Pahrbku, kde nyní hrad Košumberský stojí“.³⁴ Mimo tuto legendu stala se ještě zvláštní věc přímo v průběhu stavby v roce 1667, kdy při budování základů byly objeveny dvě kostry na místě, kde byl posléze v chrámu postaven velký oltář.³⁵

Kaple byla podle všeho postavena dle oettingenského vzoru, protože se jejímu vzhledu stala modelem jiná, již existující kaple.³⁶ Výzkum **Věry Naňkové**

³⁰ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumeck.net/JChlumeck>

³¹ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumeck.net/JChlumeck>

³² Před vznikem kaple obraz visel nad oltářem v hraběččině soukromé kapli na hradě Košumberk.

³³ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Vikariátní úřad Litomyšl (dále jen: SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl), kart. 16, Léta Páně 1667 dne 14. Augusti, s. 1

³⁴ Jednalo se prý o důkaz, že toto místo nemá sloužit světským účelům. In: SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 926, kart. 15, Popis chrámu Páně na Chlumku, s. 3-4

³⁵ SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 926, kart. 15, Popis chrámu Páně na Chlumku, s. 4-5

³⁶ Z nejednoznačného popisu v práci M. SKŘIVÁNKA K počátkům jezuitské residence na Chlumku u

dokazuje, že místem inspirace stavby chlumecké kaple bylo město jménem Altötting³⁷ v německém Bavorsku, které se nachází v těsné blízkosti Neuöttingu a leží nedaleko hranic s Rakouskem jihozápadně od Českých Budějovic. Také dochované záznamy v lužské pamětní knize a poznámky hraběnky Hýzrlové názor Naňkové potvrzují.³⁸

Dne 5. srpna roku 1668 byl pokládán a svěcen základní kámen od **Matouše Ferdinanda Sobka z Bílenberka**, „jmenovaného arcibiskupa pražského, a skutečného prvního voleného biskupa králohradeckého“³⁹. Slavnosti se zúčastnilo velké množství osob duchovních i urozených a početné procesí. Dne 8. září 1669 pak byla kaple opět arcibiskupem Sobkem z Bílenberka posvěcena. Obraz Panny Marie byl z Košumberku slavnostně převezen do nové svatyně na voze zdobeném květinami a taženém šesti koňmi.⁴⁰

2. 3. Jezuité na košumberském panství

Působení jezuitů na Košumberku bylo zpočátku označováno za pouhou misii, což byla nejnižší organizační jednotka řádu, a spadalo pod vedení jezuitské koleje v Kutné Hoře.⁴¹ „Tyto nejnižší články jezuitské organizace se stávaly prvními zachytnými body, odkud vycházelo působení Tovaryšstva v nekatolických krajích, ... Pokud se misie osvědčila, mohla se posléze rozrůst v rezidenci“⁴²

Stavba rezidence, která jezuitům umožnila pohodlný stálý pobyt v místě působnosti, probíhala s hraběčným požehnáním⁴³ v letech 1677 až 1682. Rok poté

Košumberka vyplývá, že se mohlo jednat o stavbu v bavorském městečku jménem Oettingen in Bayern, které leží téměř uprostřed na spojnici mezi městy Stuttgart a Regensburg jihozápadně od českých zemí, nebo o městečko Altötting nedaleko od něj.

³⁷ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumeck.net/JChlumeck>

³⁸ Konkrétně Starý Etink zmiňuje ve své knize Poutnická místa a památné svatyně v Čechách i Julius Košnář na straně 277.

³⁹ SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 16, Léta Páně 1667 dne 14. Augusti, s. 1

⁴⁰ Přítomni byli lidé z celého panství Košumberského a je uvedeno i několik procesí z okolních měst. Vyzvednutí a znovu umístění obrazu bylo doprovázeno hudbou. In: SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 16, Léta Páně 1667 dne 14. Augusti, s. 3

⁴¹ Správa košumberské misie v tomto období je zachycena ve výpisu z historie Kutnohorské koleje. In: SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Ex Historia collegii Kuttensbergensis Societatis Jesu

⁴² ČORNEJOVÁ, I.: Tovaryšstvo Ježíšovo, Praha 1995, s. 56

⁴³ Státní oblastní archiv v Zámruku (dále jen SOA Zámruk), fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, sign. A Fasc. 2 č. 3-17, inv. č. 6534, Projectum pro fundatione residentiae 1678, s. 2

se otcové Tovaryšstva Ježíšova nastěhovali – jednalo se konkrétně o superiora **Vojtěcha Hada, Šimona Hampla a Václava Žourka**.⁴⁴ Zároveň došlo i ke změně vedení, kdy již v roce 1678 byla vznikající rezidence převedena pod správu koleje v Hradci Králové.

Hraběnka navíc přidělila obyvatelům rezidence do dědičného užívání z vlastního panství ves Roubovice a polovinu vsi Bělé,⁴⁵ k čemuž ještě připojila finanční obnos třiceti tisíc zlatých.⁴⁶ K další fundaci pro Tovaryšstvo Ježíšovo přistoupila hraběnka roku 1683, kdy darovala jezuitům žijícím v rezidenci třináct tisíc zlatých.⁴⁷

Posledním převodem tohoto roku pak Marie Maxmiliána postoupila jezuitům patronátní práva farního kostela svatého Bartoloměje v městečku Luži, farního kostela v Jenšovicích a filiálního kostela ve vsi Voletice.⁴⁸ V červenci následujícího roku 1684 nakonec dovršila míru své přízně k členům Tovaryšstva Ježíšova, když do jejich majetku předala hrad „*Košumberk, spolu s dvorem poplužním při něm ležícím, ovčínem, pivovarem, a také druhý dvůr poplužní Domanice řečený, městečko Luži a vesnice Voletice, Zdislav, Srbce, ... se vším k tomu ... náležejícím příslušenstvím*“.⁴⁹

Nedlouho poté potvrdila hraběnka všechny předchozí majetkové převody ve své závěti z 23. listopadu 1684 a navíc rezidenci připsala všechny věci, které se po její smrti naleznou v jejím domku na Chlumku. Marie Maxmiliána se totiž roku 1684 přestěhovala do nového příbytku, jež si nechala postavit rok předtím⁵⁰ v blízkosti chlumecké kaple.

Protože však takto postavená závěť byla naprosto jednostranně zaměřena ve prospěch Tovaryšstva Ježíšova a vůbec nezohledňovala hraběnkiny případné dědice, byl o šest let později sepsán nový, upravený testament, v němž Marie Maxmiliána

⁴⁴ OLIVA, V.: Tovaryšstvo Ježíšovo, Brno 1910, s. 365-366

⁴⁵ Majetkem rezidence se však staly až po hraběnkčině smrti. In: NA Praha, fond Jesuitika, sign. XXX/1/5 Košumberk-residence, Leta 1679 měsíce února dne 21., s. 2

⁴⁶ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, sign. A Fasc. 2 č. 3-17, inv. č. 6534, Projectum pro fundatione residentiae 1678, s. 3-4

⁴⁷ BÍLEK, T. V.: Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha 1893, s. 80

⁴⁸ NA Praha, fond Jesuitika, sign. XXX/1/7 Košumberk-residence, Ich Maria Maxmiliana Eva Theresia 1683, s. 5

⁴⁹ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, sign. A Fasc. 2 č. 3-17, inv. č. 6534, Léta Páně 1684 dne 28. měsíce července 1684, s. 2

⁵⁰ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumek.net/JChlumek>

stanovila za dědice svého panství kladenského a menší části panství košumberského nezletilé potomky své dcery z druhého manželství⁵¹ a zároveň zde jmenovala jejich poručníka.⁵²

Zbývající části této nové závěti pak až na drobné úpravy odpovídaly znění z roku 1684, takže po hraběncině smrti se košumberští jezuité stali oficiálními majiteli panství a příslušného hraběncina movitého majetku.

2. 4. Poutní kostel Panny Marie Pomocné

Posledním činem hraběnky Hýzrlové⁵³ bylo zahájení práce na stavbě poutního kostela na místě chlumecké kaple, která přestala být dostačující při vzrůstajícím počtu příchozích poutníků a procesí z okolních vsí, měst a panství.

Práce na hrubé stavbě nového chrámu probíhala v letech 1690 až 1696, avšak úpravy vnitřní výzdoby pokračovaly dále až do roku 1708. Vysvěcení se pak kostelu dostalo teprve v roce 1713 a „*vykonal je Jan Adam Vratislav z Mitrovic, biskup královéhradecký*“.⁵⁴

Samotný kostel tvoří jednolodní budova se dvěma věžemi v průčelí orientovaném na západ. Vršek, na němž budova stojí, je obehnán zdí, kterou narušují pouze dvě brány. Kolem chrámu samotného pak vede pravoúhlá ohradní zeď s kuželkovou balustrádou, jež je prolomena osmi kaplemi. Ve čtyřech větších kaplích situovaných v rozích mohly být v případě potřeby slouženy bohoslužby a na jejich zadní stěny byly namalovány freskové obrazy ze života Panny Marie.⁵⁵

Původním hlavním stavitelem chrámu byl málo známý italský stavitel **Bernard Minelli z Hořic**, s nímž uzavírala smlouvu hraběnka Hýzrlová a to 6. dubna 1690.⁵⁶ Marie Maxmiliána v ní potvrdila, že bude osobně hradit veškeré

⁵¹ Hraběnce se ve druhém manželství narodil syn Ferdinand František, který však po roce zemřel, a dcera Františka Terezie Rozálie.

⁵² SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí)-Chroustovice-Košumberk, sign. A Fasc. 2 č. 3-17, inv. č. 6534, V kvaternu trhovým citrónové barvy pátým... 1690, s. 2-3

⁵³ Zakladatelka se dokončení chrámu nedočkala, jelikož zemřela ve svém domku při Chlumku 17. října 1690. Blíže: JENÍČEK, V. V.: *Poslední Slavatovna Košumberská (1633-1690)*, Praha 1940, s. 98

⁵⁴ KOŠNÁŘ, J.: *Poutnická místa a památné svatyně v Čechách*, Praha 1906, s. 279

⁵⁵ WIRTH, Z.: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Vysokomýtském*, Praha 1902, s. 87-89

⁵⁶ Smlouva byla podepsána v domku při Chlumku a stavební mistr je v ní nabádán k rychlé a poctivé práci; vyhrazenou podmínkou je také jeho přítomnost v místě stavby alespoň po osm dní v měsíci.

finanční náklady.⁵⁷ Nebyl to ovšem Minelli, kdo práci nakonec dovedl do úspěšného závěru.

V roce 1691 uzavřel superior košumberské residence páter A. Had novou stavební smlouvu⁵⁸, tentokrát s **Pavlem Ignácem Bayerem**, jenž dodnes náleží k předním barokním stavitelům.⁵⁹ V tomto kontraktu je po stavebním mistru požadováno dokončení rozestavěného kostela a opravení již provedené práce. K výměně vedoucího stavitele došlo totiž v důsledku nedostatků, na něž se na stavbě při kontrole přišlo.⁶⁰

Po hraběččině smrti se jezuité navíc museli sami postarat o financování probíhajících prací. Ve zprávě podepsané košumberským správcem **Petrem V. Chodtem** z roku 1698 se dočítáme o nutnosti se zadlužovat, aby bylo možné platit stavební výdaje.⁶¹ V dopise stavitele Bayera z roku 1693 se nachází zmínka o vážnutí práce na stavbě kostela kvůli nedostatku potřebných peněz. K tomu sám Bayer napsal: „... že stavení chlumecký neračte mocti tak jako loňskýho roku prosequirovat je mne líto, neboť jsem celého oumyslu byl, že letos ten chrám Páně dostavíme, ...“.⁶² Reálně tedy stavba samotná trvala o tři roky déle, než byl původní předpoklad.

Totožnost hlavního stavitele chlumeckého chrámu byla ovšem původně nejasná. **V. V. Jeníček** uvedl ve své knize *Poslední Slavatovna Košumberská* za hlavního navrhovatele kostela **Giovanni Battistu Alliprandiho** a **P. I. Bayera** pouze zahrnul do Alliprandiho družiny. Toto tvrzení nakonec vyvrátila ve svém výzkumu **Věra Naňková**.⁶³

⁵⁷ SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Demnach ich Maria Maxmiliana ... 1690

⁵⁸ SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Heutdato den 11ten Decembris anno 1691

⁵⁹ Pavel I. Bayer se narodil v roce 1656 v okolí Jihlavy a vyučil se v Praze u stavitele Františka Luraga. Byl současníkem Kryštofa Dienzenhofera a Santiniho a jeho rozsáhlá tvorba s převahou sakrálních budov se vyznačuje s konzervativní dispozicí. Více například TOMAN, P.: *Nový slovník československých výtvarných umělců*, díl I. A-K, Ostrava 1993, s. 45

⁶⁰ Dochovala se nedatovaná zpráva, podepsaná též Bayerem, pojednávající detailně o chybách nalézajících se ve stavbě kostela. Blíže: NAŇKOVÁ, V.: *Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži*, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumek.net/JChlumek>

⁶¹ SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Urozený mně vzáctně laskavý pane ... 1698

⁶² SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Velebně důstojný a vysoce učený pane Pater superior ... 1693, s. 1

⁶³ Podrobněji viz.: NAŇKOVÁ, V.: *Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer – představy v literatuře a skutečnost*, In: *Umění = Art: časopis Kabinetu pro theorii a dějiny umění ČSAV*, číslo 22, Praha 1974, s. 226 nebo MIXOVÁ, V.: *K otázce navrhovatele mariánského kostela na Chlumku v Luži*, In: *Umění = Art: časopis Kabinetu pro theorii a dějiny umění ČSAV*, číslo 2, Praha 1954, s. 256-257

„Navrhovatelem lužského kostela musil být architekt, jehož umělecký názor se formoval pod vlivem starší jezuitské architektury z druhé a třetí čtvrti 17. století a který ještě koncem tohoto století používal poměrně konzervativní dispozici.“⁶⁴ Navíc samotná doba hlavní stavby mezi lety 1690 až 1696 Alliprandiho vylučuje, protože jeho samostatná stavební činnost je datována až od doby, kdy složil mistrovské zkoušky, tedy od roku 1696.⁶⁵ Stavitelem na Chlumku byl proto bez pochyby Bayer.

Nejasnosti panovaly také v otázce autorů, kteří se podíleli na výzdobě chrámu. Obrazy na šest bočních oltářů a pár dalších do kostela zcela jistě dodal malíř **Jan Jiří Heinsch**,⁶⁶ kterého do českých zemí pravděpodobně přivedla „umělecká konjunktura vyvolaná početnými zakázkami protireformační církve“.⁶⁷ Problém však nastal při identifikaci umělců, kteří se podíleli na zhotovení sochařských a řezbářských děl. Tradičně bývalo vybavení interiéru kostela připisováno jezuitským řemeslníkům **Františku Baugutovi**⁶⁸ a **Janu Kostelníkovi**.

Tento názor byl však posléze opraven díky novým zjištěním **Josefa Tejkla**, který „za hlavního autora výzdoby na Chlumku považuje sochaře **Jiřího Františka Pacáka**“.⁶⁹ Vrcholná fáze Pacákovy tvorby⁷⁰ byla výrazně ovlivněna dílem Matyáše Bernarda Brauna, ale doba, kdy pracoval pro jezuity na Chlumku, náležela k jeho uměleckým počátkům a jeho práce proto měla podstatně jiný umělecký ráz než v pozdější době – byla více raně barokního charakteru.

O Pacákově působení na Chlumku se dovídáme z jeho nedatovaného dopisu

⁶⁴ NAŇKOVÁ, V.: Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer – představy v literatuře a skutečnost, In: Umění = Art: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění ČSAV, číslo 22, Praha 1974, s. 226

⁶⁵ Dále se zachovaly dopisy mezi Bayerem a košumberským superiorem, kde je Bayer nazýván a kde se také vlastnoručně podepisuje jako stavební mistr. Dnes jsou uloženy v SOkA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17

⁶⁶ Jan J. Heinsch se narodil asi roku 1647 ve slezském městě Klodzko a do Prahy přišel roku 1678. Zde se stal členem staroměstského malířského bratrstva a od počátku své práce byl ve spojení s jezuitou. Stal se váženým cechovním malířem a zemřel v Praze roku 1712. Viz NEUMANN, J.: Malířství XVII. století v Čechách, Barokní realismus, Praha 1951, s. 97

⁶⁷ NEUMANN, J.: Malířství XVII. století v Čechách, Barokní realismus, Praha 1951, s. 97

⁶⁸ František Bagut se narodil roku 1668 ve Vartenberku a zemřel v Jihlavě roku 1726. Po celý svůj život patřil mezi jezuitské stavitele, ačkoliv se výrazně uplatňoval také jako sochař. Na výzdobě Chlumku se podílel v letech 1699 až 1708. Viz O. J. BLAŽÍČEK: Sochařství baroku v Čechách – plastika 17. a 18. věku, Praha 1958, s. 111

⁶⁹ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 25. 11. 2011). Dostupné na WWW: <http://www.chlumek.net/JChlumek>

⁷⁰ Jiří F. Pacák zemřel v roce 1742 v Litomyšli, údajně ve věku sedmdesáti dvou let, což je jediný údaj, ze kterého lze odvodit alespoň rok jeho narození. Jeho tvorba byla původně známa až od roku 1721, teprve později byl spojen s výzdobou chlumeckého chrámu. Zde působil pravděpodobně v letech 1702 až 1707. Viz J. TEJKL: Počátky tvorby Jiřího Františka Pacáka a její sociální kořeny, In: Umění = Art: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění ČSAV, číslo 29, Praha 1981, s. 427-436

superiorovi košumberské rezidence **Václavu Želikovskému**.⁷¹ Právě díky tomuto údaji lze vznik psaní bezpečně zařadit do doby mezi lety 1702 až 1711, což je doba, po níž byl Želikovský v úřadu superiora na Košumberku. V tomto období tedy Pacák zcela jistě pracoval na výzdobě kostela Panny Marie na Chlumku.

2. 5. Provoz poutního místa

Provoz poutního místa byl zaznamenáván v ročních zprávách – takzvaných litterae annuae, které jezuité zasílali svému nadřízenému, aby ho informovali o své činnosti. Nejstarší zprávy se zachovaly z šedesátých let 17. století. Poté následuje téměř čtyřicetileté období mezi léty 1689 až 1727, k němuž se bohužel žádný zápis nedochoval. Až od roku 1727 si proto můžeme o náležitostech a úskalích provozu poutního chrámu vytvořit přesnější představu.

Rozsah činností, na nichž se košumberští jezuité – i členové řádu obecně – v rámci naplnění svého poslání podíleli, byl velice pestrý. Obsah jejich práce přesto lze pro větší přehlednost rozdělit na tři významné okruhy: „*Prvním je pastorační, katechetická a liturgická práce, druhým konkrétní práce misijní a ... třetím..., působení školské a pedagogické.*“⁷²

Inhned po zahájení provozu kaple byly zavedeny pravidelné mše. Příchozí a poutníci mohli vyslechnout četná kázání, jít ke zpovědi, či přijmout svátosti. Vynechána nebyla ani katecheze sloužící k seznámení věřících s pravdami víry.⁷³ Úspěšný vliv katechetických výkladů potvrzuje například zápis, že již roku 1673 bylo zpět ke katolické víře navraceno sedm nekatolíků.⁷⁴

Z okolních panství a měst se pravidelně vypravovala procesí směřující na Chlumek, protože rychle vzrostl zájem poddaného lidu o uctění zázračného obrazu. Nejpočetnější procesí pak navštěvovala chlumeckou kapli a později i kostel každý rok v den Narození Panny Marie⁷⁵ - nejčastěji z Žumberka, Nových Hradů a

⁷¹ Jednalo se o žádost o výhostní list pro Pacáka a jeho ženu Martu, která obsahovala mimo jiné také prosbu, aby i po propuštění z poddanství směl řezbář pracovat nadále na výzdobě chrámu. In: SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚL, kart. 17, Důstojně velebný a vysoce učený pane Pater superior ...

⁷² ČORNEJOVÁ, I.: Tovarýštvo Ježíšovo, Praha 1995, s. 41

⁷³ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 40

⁷⁴ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Ex Historia Collegii Kuttenbergensis Societatis Jesu, s. 2

⁷⁵ Největší intenzity samozřejmě dosahoval počet příchozích poutníků vždy v době, kdy byl slaven jakýkoli svátek Panny Marie. Den Narození Panny Marie patří mezi nepohyblivé svátky a připadá

Chroustovic. Slavností o mariánských svátcích se brzy účastnilo tak velké množství poddaného lidu, že byli jezuité nuceni zvát na pomoc další kněze, hlavně z okolních vesnic košumberského panství. Tato služba ovšem nebyla pouze jednostranná; bylo-li třeba, sloužili bohoslužby v okolních chrámech po nějakou dobu zase jezuité z Chlumku – například v době dlouhé nemoci.

Podstatnou měrou vzrostl příliv věřících po dokončení a slavnostním vysvěcení nového kostela v roce 1713. Již roku 1729⁷⁶ dosahuje počet poutníků třiceti tisíc a jednoho sta osob. Návštěvnost mariánského poutního chrámu však neustále vzrůstala, a tak k roku 1748⁷⁷ bylo komunikantů již rovných čtyřicet tisíc a v roce 1757⁷⁸ dokonce čtyřicet tři tisíc sedm set. Ze stejných pramenů dále lze zjistit, že v letech 1746 až 1757 docházelo na Chlumek v průměru třicet procesí ročně.

Výjimečně patřilo k práci košumberských jezuitů také křtění novorozenců, asistence při uzavírání manželství, uvádění rodiček, poskytování posledního pomazání umírajícím a zajištění pohřbů.⁷⁹

Naopak nesmírné důležitosti bylo výchovné působení jezuitů na děti z celého panství. Otcové z Tovaryšstva podstatně zasahovali do průběhu školní výuky a vedli výklady katechismu, což „*prý přinášelo užitek i dospělým, neboť mládež poučovala starší o náležitostech zpovědi a napomínala rouhače*“.⁸⁰

Ani zde však nekončí výčet povinností členů řádu usazených v residenci při Chlumku, protože k jejich základní práci náležely také misie, konkrétně vnitřní misie konané v rámci určené provincie. „*Chlumečtí jezuité měli misionářské stanice v Žumberce a v Nasavrkách*.“⁸¹ S jejich pomocí se jezuitům dařilo přivádět obyvatelstvo košumberského panství zpět ke katolické víře a sjednocovat je pod svým vedením.

„*Náboženské vědomí venkovanů v tomto kraji bylo... podivnou směsicí*

proto každý rok na 8. září. K přesnému určení jaký křesťanský svátek připadá na který den v roce viz FRIEDRICH, G: Rukověť křesťanské chronologie, Praha 1997 nebo BLÁHOVÁ, M.: Historická chronologie, Praha 2001

⁷⁶ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Annus Domini 1729

⁷⁷ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Annu littera residentiae Kossumbergensis ad annum 1748, s. 2

⁷⁸ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Annus 1757

⁷⁹ Tyto činnosti pravidelně vykonával lužský farář jako správce farního kostela, a proto jejich provedení musela kněžím na Chlumku schválit biskupská konzistoř.

⁸⁰ SKŘIVÁNEK, M.: K počátkům jezuitské residence na Chlumku u Košumberka, In: Rekatolizace v českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. září 1993), Pardubice 1995, s. 89

⁸¹ OLIVA, V.: Tovaryšstvo Ježíšovo, Brno 1910, s. 372

*pozůstatků reformačního učení a různých fantasticko-magických představ“.*⁸² Čas od času byly mezi lidmi v Luži i v okolních vesnicích nalezeny, zabaveny a posléze také spáleny heretické knihy. Jednalo se nejčastěji o soupisy magických zaříkávacích nebo například přímo o 'kouzelnické' knihy.⁸³ Tyto pak byly nahrazovány jinými, pravověrnými.⁸⁴

V pramenech se dále nachází zmínky o pořádání tří druhů církevních shromáždění⁸⁵, k jejichž podstatě a průběhu se však bohužel nezachoval žádný detailnější zápis. První skupina je tvořena takzvanými konventy, což byly pravděpodobně sešlosti duchovních z jezuitského řádu konané v průměru jednou měsíčně, druhá byla označena jako mariánské sněmy, tedy se nejspíše jednalo o schůzky členů Mariánského bratrstva.⁸⁶ Třetí skupinu pak tvořila blíže neurčená shromáždění, která byla v kostele pořádána velmi často. Od roku 1734 až do konce padesátých let je doloženo v průměru osmdesát až devadesát vykonaných shromáždění ročně.

2. 6. Přijetí jezuitů na košumberském panství

Ačkoliv se po příchodu členů řádu Tovaryšstva Ježíšova na Košumberk začalo obyvatelstvo celého panství po vzoru své vrchnosti⁸⁷ mnohem aktivněji podílet na katolickém životě, nebylo přijetí jezuitů ve městě Luži i v blízkém okolí příliš vřelé. Představu o vzájemných vztazích si můžeme utvořit na základě několika zmínek v ročních zprávách, které se týkají trvání i urovnávání sporů mezi otci Tovaryšstva Ježíšova a měšťany z Luže.

Kupříkladu v roce 1728⁸⁸ musel superior P. Jiří Hlinský⁸⁹ sjednávat nápravu v otázce robotních povinností lužských poddaných vůči jezuitské vrchnosti a

⁸² SKŘIVÁNEK, M.: K počátkům jezuitské residence na Chlumku u Košumberka, In: Rekatolizace v českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. září 1993), Pardubice 1995, s. 93

⁸³ SKŘIVÁNEK, M.: K počátkům jezuitské residence na Chlumku u Košumberka, In: Rekatolizace v českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. září 1993), Pardubice 1995, s. 90

⁸⁴ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Littera annua residentiae Kossumbergensis S. J. ad annum 1745

⁸⁵ SOKA Svitavy – Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Annua littera residentiae S. J. Kossumbergae ad annum 1732 - 1757

⁸⁶ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 42

⁸⁷ Myšlena je jak hraběnka Marie Maxmiliána, tak po její smrti jezuitští kněží na Košumberku, protože jim hlavní část panství odkázala ve své závěti v roce 1684 a potvrdila své rozhodnutí i ve druhé závěti z roku 1690, ačkoliv tehdy části panství odkázala svým vnoučatům.

⁸⁸ SOKA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17, Annus Domini 1728

⁸⁹ OLIVA, V.: Tovaryšstvo Ježíšovo, Brno 1910, s. 367

uklidňovat panující rozbouřené nálady. Obyvatelé městečka totiž odmítali poslušnost při plnění uložené práce na pozemcích náležejících členům Tovaryšstva. Otcí superiorovi se naštěstí podařilo v tomto případě robotníkům domluvit a obnovit pořádek na panství.

Spory s jezuitou ovšem vyvolávaly také šlechtické osoby mající na Košumberku a jeho přiléhajících pozemcích nějaké vlastní pohledávky. Již roku 1698⁹⁰ se odehrávala soudní pře o vlastnictví statku Roubovice mezi rektorem Tovaryšstva Ježíšova v Hradci Králové Václavem Teicherem a hrabětem Svate říše římské Norbertem z Kolovratu, stávajícím majitelem sporného majetku. Hraběnka Marie Maxmiliána totiž ve své závěti z roku 1684 odkázala toto panství rezidenci na Košumberku.

Některé neshody v názoru na majitele určitého pozemku byly řešeny u soudních dvorů po dlouhá léta. Většina vedených sporů však končila pro jezuitu vítězně, a to až do roku 1773, kdy došlo ke zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova. „*Dne 21. července roku 1773 vydal papež Kliment XIV. breve 'Dominus ac redemptor noster', jímž byl jezuitský řád zrušen.*“⁹¹ Tentýž den potvrdil pro české země zrušení řádu také císař Josef II., čímž všechny statky zrušených kolejí připadly do studijního a částečně také do náboženského a nadačního fondu.⁹²

⁹⁰ NA Praha, fond Jesuitika, sign. XXX/1/9 Košumberk-residence, In den dritten blankyten Quatern ... 1698

⁹¹ ČORNEJOVÁ, I.: Tovaryšstvo Ježíšovo, Praha 1995, s. 207

⁹² BÍLEK, T. V.: Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha 1893, s. 6

3. Administrace chrámu na Chlumku v letech 1773 – 1782

Poměrně krátké, necelé jedno desetiletí trvající období mezi lety 1773 a 1782 představuje v dějinách poutního kostela v Luži-Košumberku poměrně složitou etapu plnou změn a zavádění nových způsobů jak ve správě chrámu, tak v přístupu věřících k tomuto významnému místu. Počátkem těchto proměn se stalo zrušení jezuitského řádu a za jejich v pravdě symbolický konec lze považovat povýšení chlumeckého kostela na farní chrám místo kostela sv. Bartoloměje stojícího přímo v centru města.

Celé desetiletí je charakteristické neustále vystupujícími vlnami nespokojenosti v řadách bývalých jezuitských kněží i lužských farníků, ale také farářů a prefektů chlumeckého kostela, kteří se stavěli vůči těmto novotám často značně odmítavě.

3. 1. Zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova a jeho důsledky

Prostřednictvím papežské buly ‚*Dominus ac redemptor noster*‘ byl zcela zrušen řád Tovaryšstva Ježíšova v celé Evropě i ve světě, tedy kromě oblasti Ruska a tehdejšího Pruska. Jezuitům byl odebrán veškerý majetek, byli nuceni obléknout stejný druh církevního oděvu jako ostatní duchovní a jimi do té doby administrované kostely byly svěřeny do správy jiným členům katolické církve.⁹³

„*Breve Klementovo bylo pražským jezuitům oznámeno dne 5. října 1773; v rezidenci košumberské stalo se tak dne 14. října téhož roku,*“⁹⁴ kdy se s ním o desáté hodině dopolední do residence dostavila císařsko-královská a arcibiskupská komise – královským komisařem za chrudimský kraj byl baron **Rašín**, hejtman daného kraje, a arcibiskupským byl ustanoven **Jan Felix Chuchelský**, arcibiskupský vikář a děkan skutečský. Tito měli dohlédnout na řádné vyhlášení papežské buly a

⁹³ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 87-88

⁹⁴ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 87

provedení konkrétních změn, které z jejího obsahu vyplývaly.

V této době měla chlumecká rezidence sedm⁹⁵ stále usazených kněží a superiorem zde byl P. **Vavřinec Libský**. Ostatními členy pak byli:

P. **František Peikert** – ministr

P. **Amand Dvorský** – spiritual

P. **Alois Skluna** – prokurátor

P. **Zikmund Pospíšil** – kazatel nedělní

P. **Ignác Burghoff** – kazatel sváteční

P. **Viktorín Jarošík** – profesor, představený mariánského bratrstva⁹⁶ a sboru

Následně byl nařízen soupis jmění rezidence, včetně zde situované kaple sv. Jana Křtitele, i vytvoření inventáře⁹⁷ věcí chlumeckého kostela a majetek košumberských jezuitů byl převeden částečně do studijního, chudinského a hlavně náboženského fondu. Jakým způsobem k tomuto převodu došlo, se však v pramenech blíže neuvádí.

Dočasným správcem kostela Panny Marie Pomocné, dokud nebude oznámeno konečné rozhodnutí o osobě nového prefekta chlumeckého chrámu, byl jmenován lužský farář **František S. Šánik**.⁹⁸ Statek Košumberk byl prohlášen za státní a roku 1776/1777 byl znovu geometricky vyměřen kvůli lepší regulaci daní a novému výpočtu robotních povinností.⁹⁹

Zároveň byli košumberští exjesuité penzionováni a do konce února roku 1774 měli být vyplaceni částkou 162 zl., která byla stanovena jako dostatečná

⁹⁵ Počet jezuitů usazených na košumberském panství v průběhu 18. století několikrát kolísal mezi šesti a sedmi osobami. Bylo tomu tak z důvodu, že v případech úmrtí kaplana či faráře v okolí byl jeden z jezuitských duchovních vyslán na dané místo jako dočasný správce, či pomocný kaplan. Po obsazení farnosti novým duchovním se zmíněný kněz vrátil zpět do residence a doplnil tak opět množství jejích členů do plného počtu sedmi osob. Blíže viz NA Praha, fond Fundační komise, inv. č. 394, sign. K30/1, kart. 266, Zpráva chrudimskému okresnímu úřadu z 31. května 1761.

⁹⁶ Náboženské bratrstvo jménem Narození Panny Marie, blíže viz kapitola 10.

⁹⁷ V inventáři chlumeckého kostela z 23. října 1773 jsou zaznamenány jak cennosti chrámu, kněžské a ministrantské oděvy a doplňky, tak také například hudební nástroje, kterými byl vybaven kostelní sbor. Blíže viz NA Praha, fond Exjesuitika, inv. č. 724, sign. 16, kart. 96

⁹⁸ SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 5

⁹⁹ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjesuitského statku Košumberk, s. 3

pro obstarání jejich živobytí.¹⁰⁰ Ne všichni kněží z residence však okamžitě odešli. Někteří se nadále podíleli na správě chlumeckého chrámu, zpovídali a pomáhali vést bohoslužby. Od roku 1773 byli ovšem oficiálně podřízeni výše zmíněnému faráři lužského farního kostela sv. Bartoloměje jako prefektovi chrámu.

3. 2. Správa kostela na Chlumku lužským farářem

Několik desetiletí trvající jezuitská správa poutního kostela Panny Marie Pomocné byla tedy oficiálně ukončena dne 14. října 1773, kdy došlo na Košumberku k vyhlášení papežské buly rušící řád Tovaryšstva Ježíšova. Právě od tohoto dne byl za dočasného prefekta chrámu stanoven tehdejší lužský farář **František S. Šánik**, který zrušení řádu údajně uvítal, protože prý „*jesuity neměl ve veliké lásce*“.¹⁰¹

Tento začal ihned s pokračováním konání bohoslužeb na Chlumku, „*zachovávaje pořádek ten, jaký zachovávali předchůdci otcové z Tovaryšstva Ježíšova*“,¹⁰² a využíval při tom nezřídka pomoci zmíněných exjezuitských kněží, kteří byli v této službě již zběhlí a dobře znali místní věřící. Takto byla správa chlumeckého kostela zajištěna do dne 30. června 1774, kdy byl jmenován nový prefekt.

„*Dne 30. června 1774 přišel nejdůstojnější arcibiskupskou konzistoří vyslaný a ustanovený správce (prefekt) kostela na Chlumku vp. Kristián Vorel ex domo bene meritorum*“.¹⁰³ Správcí byla z komorního platebního úřadu přiřknuta odměna ve výši 400 zl. ročně¹⁰⁴ a jako výpomoc měl k sobě přiděleny dva bývalé jezuitské kněze, kteří byli placeni obnosem 300 zl. ročně.¹⁰⁵

Toto rozhodnutí bylo úlevou pro lužského faráře, kterému tak ubylo starost o provoz oblíbeného a navštěvovaného poutního chrámu, za niž navíc nebyl svého času k danému platu lužského farního správce nijak navíc ohodnocen. Jak sám **František Šánik** poznamenal: „*Tomuto (K. Vorelovi)... u přítomnosti vikáře*

¹⁰⁰ NA Praha, fond Exjesuitika, inv. č. 171, sign. 216, kart. 49

¹⁰¹ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 87

¹⁰² OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 88

¹⁰³ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 88

¹⁰⁴ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 905, kart. 15

¹⁰⁵ Tento obnos byl vyžadován jako minimální možná částka, s jejíž pomocí budou chlumečtí kněží schopni pokrýt své životní náklady, již v roce 1771 tehdejším superiorem rezidence V. Libským. Viz NA Praha, fond Fundační komise, inv. č. 394, sign. K30/1, kart. 266, Majetková fase rezidence S. J. na Košumberku.

*skutečského¹⁰⁶ a dvou otců zrušeného Továřství s ochotou odevzdal jsem nářadí dle inventáře mně svěřené a břemene tamtéž služby Boží sloužiti jsem byl zbaven.*¹⁰⁷

Tento stav byl ovšem zachován jen po velmi krátkou dobu. Již 4. listopadu 1774 byla správa chlumeckého poutního kostela vrácena arcibiskupskou konzistoří zpět lužskému faráři a p. **Kristián Vorel** byl odvolán. Příčinou jeho pouhé čtyři měsíce trvajícího působení na pozici správce byla údajně skutečnost, že novému prefektovi chrámu nechtěl nikdo nic platit.¹⁰⁸

Tentokrát však již byl lužský farář za svoji pozici prefekta odměněn částkou ve výši 100 zl. ročně ke svému dosavadnímu platu.¹⁰⁹ Kromě běžného provozu chrámu a kontrolování činnosti jemu přidělených exjezuitských kněží byl správce kostela povinen také každého půl roku podávat královskému i arcibiskupskému komisaři přesný soupis vydání a příjmů kostela a kladlo se mu na srdce, aby dbal na nezvyšování kostelních výdajů.

Obzvláště mu nebylo dovoleno cokoliv ve způsobu správy změnit bez předchozího schválení obou komisařů, jak vyplývá z instrukce o péči a dozoru u kostela na Chlumku z roku 1774 původně zaslané předchozímu správci **K. Vorelovi**:

*„Kdyby cokoliv lépe se mělo uspořádati a změnit, sám dle své vůle... ničeho nečiň, ale nejdůstojnější konzistori to předem a pokorně sděl a dle její resoluce se říd' a úplně ve všem jí se podrob. Kněžím v Košumberce jakožto duchovním pomocníkům náležitou, jak stav kněžský se sluší, úctu vzdávej a v pokoji i svornosti úkol tobě svěřený konej.*¹¹¹

Ze stejného dokumentu se zároveň dozvídáme, že byla prefektovi chrámu svěřena také kostelní pokladna, kterou mu vydal královský komisař. Z tohoto kroku však později vzešlo množství sporů o to, komu přísluší vybírat stále ještě nesplacené jezuitské pohledávky a potřeba upřesnění toho, na jaké dávky z košumberského panství má nárok lužský farář.

¹⁰⁶ Jedná se o výše zmíněného J. F. Chuchelského, který vykonával funkci arcibiskupského komisaře a dozoroval proto veškeré změny týkající se chlumeckého kostela a jeho správy.

¹⁰⁷ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 88

¹⁰⁸ Ačkoliv není uvedeno konkrétnější vysvětlení této příčiny, dá se uvažovat o tom, se jednalo především o poplatky věřících, kteří snad neměli k novému správci důvěru.

¹⁰⁹ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 7-10

¹¹⁰ Instrukce platila od roku 1774 obecně pro každého správce chlumeckého chrámu, bez ohledu na to, kdo jím byl právě ustanoven. Originální dokument odevzdal lužskému faráři p. Vorel při svém odchodu z pozice prefekta na Chlumku.

¹¹¹ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 90

3. 2. 1. Obligace při exjezuitské nadační pokladně

Po zrušení jezuitského řádu zůstaly při kostele na Chlumku nedořešené nadace a nezaplacené pohledávky, u nichž v době měnící se správy chrámu nebylo jasné, komu se mají vyplatit. Hlavním zájemcem o jejich vyplacení byl samozřejmě správce chlumeckého chrámu, který měl zároveň kontrolu nad kostelní pokladnou.

Mimo jiné se jednalo především o čtyři sporné aktivní kapitály, které dohromady představovaly částku ve výši 1 940 zl. a to:

- při knížeti z Löwensteinu – 1 000 zl.
- při hraběti z Hohenembs – 500 zl.
- při Horecké fundaci – 300 zl.
- při Büttnerské fundaci – 140 zl.

Jejich splacení se táhlo od doby zrušení řádu až do roku 1777, kdy bylo rozhodnuto, že všechny kapitály a obligace skutečně patřící kostelu na Chlumku, jež včetně výše zmíněných čtyř položek dosahovaly skoro devíti tisíc zlatých, budou vyplaceny správcem tohoto chrámu do kostelní pokladny prostřednictvím exjesuitských nadačních fondů.¹¹²

3. 2. 2. Dávky a desátky náležející farářům v Luži

V roce 1780 bylo z nařízení arcibiskupské konzistoře vedeno řízení o výši a druhu jednotlivých věcných dávek a desátků, které dříve dostával farář lužské farnosti z panství košumberského od majitelů statku - jezuitů, protože mu nadále měly být vypláceny a zajišťovány od místního vrchnostenského důchodového úřadu.¹¹³

Požadovaný seznam byl posléze vytvořen na základě soupisu desátků z roku 1766, který vytvořil předchůdce **F. S. Šánika**, farář **Johan Andreas Fleischman**, jenž působil v Luži v letech 1744 až 1772. Z tohoto výpisu tedy vyplynulo, že lužskému vikáři přísluší celkem čtyři druhy dávek.

Za prvé se jednalo o dávky z vaření piva, které mělo na panství poměrně

¹¹² NA Praha, fond Fundační komise, inv. č. 394, sign. K30/1, kart. 266, Zpráva zemskému guberniu spolu s výkazem ze 17. května 1777

¹¹³ NA Praha, fond Fundační komise, inv. č. 394, sign. K30/1, kart. 266, Zpráva rady arcibiskupské konzistoře ze 14. září 1780

dlouhou tradici. Již z počátku 18. století jsou doloženy záznamy, v nichž je v kolonce „Pivovárové neb právo k vaření“ poznamenáno, že „z každé várky košumberský má farář jedno vědro piva.“¹¹⁴ Druhou položku pak tvořil jeden dvoukolový vůz sena, který měla košumberská rezidence odvádět faráři každý rok. Tento závazek vznikl údajně jako řešení sporu o pastviny, který vedl lužský farář s pastevcem panství košumberského, jenž mu chodil se svým stádem spásat jemu přidělenou louku, takže farář následně neměl dostatek píce pro své ovce.¹¹⁵

Ve třetím bodě jsou uvedeny desátky z obilí, konkrétně ze žita a ovsu, a zajištění dovozu palivového dříví pro faru. Tato povinnost byla rovnoměrně rozdělena mezi tři domy, které patřili košumberské rezidenci.¹¹⁶ Ty byly přetvořeny na panské dvory a měly ze své úrody odvádět faráři desátky z obilí i na vlastní náklady dovézt vyčleněné dřevo z lesa na faru v Luži. Posledním bodem pravidelných dávek pro lužského faráře pak byly věci potřebné pro svěcení nejvýznamnějších církevních svátků velikonočních a vánočních.

3. 3. Exjezuitská správa chrámu do roku 1782

Dne 10. dubna 1777 byl lužský farář z pozice prefekta chrámu Panny Marie Pomocné na Chlumku definitivně odvolán a na jeho místo byl 2. ledna 1778 arcibiskupskou konzistoří jmenován exjesuita P. **Viktorín Jarošík**. Stalo se tak údajně proto, že bývalí jezuitští kněží se nedokázali smířit s tím, že mají zůstat v podřízené pozici na místě, které sami pracně vybudovali, a nepravdivě informovali konzistoř ohledně vhodnosti lužského faráře jako správce.¹¹⁷

V. Jarošík se měl ve správě chlumeckého kostela pohybovat hned od roku 1773 a dobře se v ní vyznat, jevil se proto jako vhodná osoba na tuto pozici. Podle slov **V. Olivy** byli s exjesuity na Chlumku spokojeni také farníci, kteří „*milovali jesuity, přáli jim a nyní vida jejich podřízenost a opuštěnost, přirozeně k nim ještě*

¹¹⁴ SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 23

¹¹⁵ Jedná se o ústní tradici přenášený příběh zaznamenaný jak v pamětní knize lužské – viz SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 23-24, tak ve zprávě pro fundační komisi z roku 1780 uložené v NA Praha, fond Fundační komise, inv. č. 394, sign. K30/1, kart. 266.

¹¹⁶ Jsou zaznamenány bez bližšího určení jako domy stojící v Luži – totiž dům Sokolovský, Gandevovský a Hoveckovský. Přičemž Sokolovský dům sloužil údajně jako panská hospoda.

¹¹⁷ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 90-91

*více přílnuli.*¹¹⁸

Hlavním důvodem pro zvolení **Jarošíka** za nového správce poutního kostela však byl nejspíše fakt, že se o tuto funkci přihlásil dobrovolně a zároveň se vzdal nároku na výše zmíněnou finanční odměnu pro prefekta chrámu ve výši 100 zl. ročně. Tento obnos byl na jeho žádost převeden ke košumberské normální škole, v níž také vyučoval.¹¹⁹

V dekretu pro skutečského vikáře přeposlaném faráři do Luže, v němž mu byla tato personální změna i důsledky z ní plynoucí oznámena, je dále zdůrazněno, „*ať se farář lužský po obdržení této zprávy do ničeho neplete, co s administrací kostela chlumeckého souvisí.*“¹²⁰ **Viktorín Jarošík** byl pak správcem poutního místa na Chlumku až do roku 1782 a stal se tak posledním jezuitou, který stál v čele správy všech záležitostí týkajících se kostela Panny Marie Pomocné v Luži-Košumberku.

¹¹⁸ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 90-91

¹¹⁹ SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 905, kart. 15

¹²⁰ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 91

4. Proměna vlastníků patronátního práva ke kostelům v Luži-Košumberku

Zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova bylo významnou změnou nejen v historii samotného poutního chrámu Panny Marie Pomocné na Chlumku, ale také v dějinách celého košumberského panství, jemuž byli jezuité vrchností díky darovací smlouvě původní majitelky statku, hraběnky **Marie Maxmiliány Hýzrlové**. Otázka vlastníka panství byla důležitá především proto, že se tato osoba zároveň stávala patronem chlumeckého kostela a kostela sv. Bartoloměje v Luži, případně kostela ve Voleticích.

Existovali totiž celkem „*dvě strany podílející se na chodu farní organizace – patroni a církevní správa. Často tak přetrvával základní problém, pokud se tyto dvě jednotky neshodovaly na principech činnosti, při níž měly spolupracovat. Lze hovořit o určité dvojkolejnosti, kdy proti sobě stály církevní normy a v zemi obvyklá patronátní praxe. Důsledkem byly konflikty, na jejichž pozadí lze pozorovat postupné posilování úlohy státu.*“¹²¹

Bezprostředně po zrušení jezuitů „*propadl statek Košumberk studijnímu fondu a císařsko-královskému náboženskému fondu, které se tak staly patrony kostela na Chlumku.*“¹²² V roce 1807¹²³ pak koupil statek ve veřejné dražbě za 104 tisíce zl. císařsko-královský radní **Leopold, svobodný pán de Laing**¹²⁴, který se přistěhoval do českých zemí z Belgie. V době, během níž vlastnil košumberské panství, byly všechny kostely lužské farnosti prakticky ponechány svému osudu. Nový patron totiž o jejich opravy a potřebnou údržbu příliš nedbal, ačkoliv prý vykonal mnoho věcí pro dobro svého lidu.¹²⁵

Majitelem statku byl pán de Laing až do roku 1826, kdy se rozhodl k jeho

¹²¹ PUMPR, P.: Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách, na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století, Brno 2010, s. 19-20

¹²² Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 115

¹²³ V. Oliva ve své knize Z minulosti Chlumku u Luže označuje na s. 99-100 za rok odkoupení statku Košumberk od náboženského fondu rok 1806.

¹²⁴ ADÁMEK, K. V.: Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku, In: Památky archeologické a místopisné, Praha 1901, s. 514

¹²⁵ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 100

prodeji po provdání své jediné dcery za hraběte ze Sekendorfu. Od 13. srpna 1826 patřilo košumberské panství šlechtickému rodu Thurn-Taxisů, protože je od Leopolda de Laing odkoupil **Karel Alexandr kníže z Thurn-Taxisu** z Bavorska za 83 333 zl.¹²⁶

Po smrti knížete Karla Alexandra dne 15. července 1827 zdědil statek Košumberk spolu se zbývajícími majetky jeho syn **Maxmilián Karel kníže z Thurn-Taxisu**. Tomuto šlechtickému rodu pak patřilo patronátní právo ke kostelům v Luži v podstatě až do konce třicátých let 20. století, kdy ho po komplikovaném úředním jednání převzalo samotné město Luže od posledního šlechtického majitele, kterým byl od r. 1890 kníže **Albert Marie Lamoral z Thurn-Taxisu**.¹²⁷

4. 1. Otázka patronátních práv kostela sv. Bartoloměje a kostela ve Voleticích

Až do roku 1782, kdy došlo k povýšení chlumeckého poutního kostela na farní místo lužského chrámu sv. Bartoloměje, stával se majitel panství zároveň patronem starého farního kostela v centru města. Po této změně byl kostel sv. Bartoloměje prohlášen za filiální a přestal být zahrnován do výkonu patronátních práv.¹²⁸

Mezi povinnosti patrona patřilo pouze vedení kostelních účtů a správa jmění filiálního kostela,¹²⁹ z něhož měly být čerpány prostředky na opravu chrámu společně s příspěvky lužských věřících. Kromě chlumeckého farního chrámu měl proto patron přímo na starosti už jen kostel ve Voleticích, který spadal pod lužskou kolaturu již v první polovině 17. století.

Když se roku 1821 pokoušel baron **de Laing**, tehdejší majitel statku Košumberk, zbavit povinnosti uhrazení nákladů na opravu zchátralého voletického kostela, byl v prosinci téhož roku dvorským dekretem upozorněn, že tento kostel slouží jako pomocný farnímu kostelu v Luži, a je tedy chápán jako jeho součást.

Protože už patron nějaké příspěvky kostelu v minulosti provedl a protože byl chrám ve Voleticích přičleněný k Luži již dlouhá léta, nebylo možné, aby se své

¹²⁶ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 115-116

¹²⁷ Tamtéž, s. 324

¹²⁸ Podrobněji k osudům kostela sv. Bartoloměje po r. 1782 viz kapitola 5. 3.

¹²⁹ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Zpráva okresnímu úřadu v Luži r. 1875

patronátní povinnosti najednou zřekl.¹³⁰

4. 2. Převod patronátních práv na město Luže

Jak bylo výše zmíněno, patronátní práva ke kostelům farnosti lužské patřila až do 30. let 20. století šlechtickému rodu Thurn-Taxisů z bavorského Řezna. Změna nastala v listopadu roku 1933,¹³¹ kdy se město Luže rozhodlo odkoupit od panství Rychmburk u Skutče, kde původně sídlil vrchnostenský patronátní úřad tohoto rodu, který byl však v této době již přestěhován v Litomyšli, 165.2923 ha lesa, k čemuž se vázala také skutečnost, že „*město zdejší jakožto největší přídělcce povede, až bude kupní smlouva podepsána, patronátní záležitosti kostela Panny Marie na Chlumku, kostela ve Voleticích u Luže a správu jmění chrámu sv. Bartoloměje v Luži.*“¹³²

Na koupi lesních pozemků se totiž kromě samotného města Luže podíleli v různé míře také okolní vsi, které tímto převzaly i povinnost přispívat na patronát patřičnou částkou dle poměru výměry lesů. Celkem bylo odkoupeno 621.998 ha lesa a z této rozlohy byl podíl jednotlivých obcí následující:¹³³

Obec	Rozloha koupených lesů	Poměr nákladů
Luže	165.2923 ha	26.576 %
Litomyšl	140.7596 ha	22.632 %
Radim	59.6161 ha	9.586 %
Štěpánov	53.3246 ha	8.575 %
Košumberk	51.0966 ha	8.216 %
Bělá	49.0361 ha	7.884 %
Srbce	41.5440 ha	6.68 %
Řepníky	19.3938 ha	3.118 %
Pěšice	13.7860 ha	2.217 %
Domanice	13.7840 ha	2.206 %
Zdislav	7.3812 ha	1.187 %

¹³⁰ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 67

¹³¹ Hlavním důvodem pro rozdělení a prodej statku Košumberk bylo provádění zákonů o pozemkové reformě, jejichž vykonavatelem byl státní pozemkový úřad. Blíže SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zemskému úřadu v Praze 14. ledna 1938

¹³² SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zpráva biskupské konzistoři v Hradci Králové z 20. března 1934

¹³³ Tamtéž, Zpráva městského úřadu v Luži z 5. května 1939

Jednání o převodu pozemků a patronátního práva však trvalo několik dlouhých let, prakticky ještě na konci třicátých let nebylo řízení ukončeno, protože jednotlivé smluvní strany se nebyly schopny dohodnout v několika důležitých bodech ohledně podmínek výkonu patronátního práva.¹³⁴ Nejvíce obtížná byla komunikace mezi městem Luží a biskupskou konzistoří v Hradci Králové.

Ačkoliv konzistoř vydala potřebný souhlas s převodem patronátu vcelku rychle, stanovila si zároveň několik podmínek, s nimiž členové městské rady v Luži nesouhlasili. Předně mělo být presentační právo nad chlumeckým kostelem vykonáváno pouze katolickými členy městské rady lužské, přičemž tento požadavek byl opřen o církevní právo, které bylo uznáno i zákony republiky.¹³⁵

V tomto ohledu však členové zastupitelstva byli jednotného názoru, že výkon tohoto práva musí být prováděn všemi členy, *„nikoliv jen katolickými, poněvadž lesy s nimiž povinnost patronátu byla převzata patří nejen katolickým, nýbrž všem občanům, patří tedy všem občanům nejen povinnosti, ale i práva a nelze tedy připustiti, aby kterýkoliv člen městského zastupitelstva ve svých právech byl zkrácen...“*¹³⁶ Pokud by nebylo možné, přenechat výkon presentačního práva nad kostelem všem členům rady, chtělo se jej město zříct i s břemeny ve prospěch biskupského ordinariátu.

Podobné neshody panovaly i ve druhém bodě, kde konzistoř požadovala, aby všechny obce podílející se na patronátu ručily za závazky rovným dílem. Toto takzvané solidární ručení však bylo pro obec lužskou rovněž nepřijatelné a trvala na tom, aby ručení probíhalo podle poměru odkoupených lesních pozemků, *„jak sjednáno bylo již v první schůzi ve státním pozemkovém úřadě při jednání o koupi lesů. Zdejší obec nemůže totiž nikterak ručiti za to, zda ostatní obce budou moci v budoucnu své povinnosti patronátní plniti.“*¹³⁷

¹³⁴ Skutečnost, že nebylo po dobu několika let jasné stanoveno, kdo je patronem lužských kostelů, velice komplikovala jejich správu a potřebné opravy, protože město Luže s ostatními podílíky odmítalo příslušné náklady hradit, dokud nebude převod patronátních práv dokončen. Úřad Thurn-Taxiský zase argumentoval tím, že pozemky, k nimž jsou patronátní práva vázána, byly prodány dle kupní smlouvy již v roce 1933, a proto nadále není povinen tyto výlohy hradit. Podrobněji viz SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943

¹³⁵ Tamtéž, Zemskému úřadu v Praze 7. května 1935

¹³⁶ Tamtéž, Zpráva zemskému úřadu v Praze z 1. dubna 1936

¹³⁷ SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zemskému úřadu v Praze 12. února 1936

Veškeré námitky kladené ze strany města však nakonec nebyly úspěšné a v konečné podobě smlouvy o převodu patronátních práv ke kostelu na Chlumku a ve Voleticích, k faře v Luži a ke správě jmění kostela sv. Bartoloměje je stanoveno jak solidární ručení, tak výkon prezentačního práva pouze katolickými členy lužského zastupitelstva, přičemž tito museli být vždy schváleni biskupskou konzistoří v Hradci králové.¹³⁸

Částečného úspěchu dosáhla městská rada jen v žádosti o přiděl dvaceti hektarů půdy pro chlumecký kostel – ačkoliv místo toho jim byla připsána finanční náhrada ve výši padesáti tisíc korun, která měla být v době převodu patronátu uložena do kostelní pokladny a použita v budoucnu na potřebné opravy chrámu – a v požadavku o bezplatné přenechání domku kostelníka i přilehlého pozemku, které byly pro kostel nepostradatelné a pro knížete Thurn-Taxisse prakticky bezvýznamné.¹³⁹

Ani po dosažení vzájemné dohody v těchto bodech však nedošlo v roce 1937 k převodu patronátních práv, protože byl znovu rozpoután spor o případná patronátní práva kostela sv. Bartoloměje a čekalo se na rozhodnutí, jestli nějaká má a komu by tato patřila – zda městu Luži, či původnímu majiteli, knížeti Thurn-Taxisovi zastoupenému úřadem v Litomyšli.¹⁴⁰ Následně došlo k již definitivnímu potvrzení, že kostel v Luži žádná patronátní práva nemá, a to z důvodů uvedených výše.

Roku 1940 byla sepsána konečná podoba smlouvy o převodu patronátních práv a další jednání bylo uzavřeno.¹⁴¹ Město Luže však neoficiálně vykonávalo všechny povinnosti s tímto převodem spojené již celý předcházející rok.

¹³⁸ Tamtéž, Městský úřad v Luži – Vyhláška 1. prosince 1936

¹³⁹ Žádost o pozemek i přenechání zmíněných parcel viz SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zpráva lesnímu úřadu v Rychmburku ze 6. března 1934 a konečné rozhodnutí v těchto bodech viz Zpráva patronátnímu úřadu v Litomyšli ze 14. ledna 1936 tamtéž.

¹⁴⁰ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zemskému úřadu v Praze 14. ledna 1938

¹⁴¹ Tamtéž, Městskému úřadu v Luži 26. dubna 1940

5. Povýšení chlumeckého chrámu na farní kostel r. 1782

Změna farního kostela v Luži v roce 1782 proběhla zcela v duchu osvícenských reforem a prosazovaného josefínského pragmatismu, který směřoval k větší efektivitě a centralizaci správy státu a snažil se o systematickou výchovu či disciplinaci jeho obyvatel. Prostředkem této převýchovy se měla stát pevně organizovaná a státu podřízená církev, jejímž prostřednictvím by bylo na věřící účinně působeno.

Osvěta měla být mezi lid šířena z kazatelen a lidové vrstvy se díky ní měly začít aktivně podílet na rozvoji státu. K tomu však bylo nutné reorganizovat farní a episkopální síť – takže byly rušeny přebytečné kaple, kostely a kláštery i náboženská bratrstva a takto získané finanční prostředky se použily ke zřízení nových kostelů a farností tam, kde jich bylo potřeba z hlediska počtu věřících.¹⁴²

Stejně motivováno bylo také výše zmíněné prohlášení chlumeckého poutního kostela Panny Marie Pomocné za farní chrám místo lužského kostela sv. Bartoloměje, který jím byl dosud. Když v květnu¹⁴³ roku 1782 prováděl králohradecký biskup **Jan L. Hay**, „*nadšený josefinista vítající všechny císařovy reformy*“¹⁴⁴, kanonickou vizitaci v chrudimském kraji, zmínil se ve své následné zprávě také o potřebě zásahu proti problematickému provozu dvou lužských kostelů, jež si navzájem konkurují.

*„Blízko u Luže leží Chumek, bývalá jezuitská residence, šest pensionovaných kněží zrušené společnosti ji obývá a obstarává tam prostranný chrám. ... podezřelé kramaření s odpustky a rozličné nádhery lákají farní lid... tak, že mateřský chrám v Luži při svých bohoslužbách sotva z polovice jest naplněn.“*¹⁴⁵

¹⁴² NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 205-234

¹⁴³ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 36

¹⁴⁴ SRP, Z.: Králohradecké biskupství v proměnách staletí, Hradec Králové 2005, s. 71

¹⁴⁵ ŘEZNIČEK, V.: Jana L. Haje biskupa králohradeckého: zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již r. 1782 k rozkazu císaře Josefa II. vykonal, Hradec Králové 1904, s. 48

Kromě toho, že byl chlumecký mariánský kostel zdobnější a podle dobových zmínek také oblíbenější než lužský kostel sv. Bartoloměje, konali navíc jezuité na Chlumku své bohoslužby tradičně prakticky ve stejnou dobu, jako byly slouženy mše ve městě, a tak mnoho věřících neslyšelo kázání svého faráře.

Tato skutečnost byla přímo v rozporu s požadavky, které kladl stát za vlády Josefa II. na faráře a kněze obecně, kteří měli prostřednictvím svých kázání pozitivně působit na lid ze své farnosti. Funkce kněze byla v této době také vnímána jako pozice státního úředníka, který věřícím zprostředkovával během bohoslužeb výklad úředních vyhlášek, různých císařských patentů a nařízení vztahujících se k obcím.¹⁴⁶

Biskup **J. L. Hay** proto ve své zprávě přednesl návrh na změnu farního kostela, kterým se měl stát větší a vhodnější poutní chrám na Chlumku, čímž by byly veškeré potíže vztahující se k neefektivnímu provozu dvou kostelů v lužské farnosti odstraněny. Kostel sv. Bartoloměje v Luži se měl zcela zrušit, protože nebyl schopen ze svého jmění pokrýt vlastní provoz a v dané době „*dostával sotva tolik od štědrosti svých dětí, jejichž srdce na Chlumku visí, aby potřebné sakristijní potřeby a svíčky svým kněžím dáti mohl.*“¹⁴⁷

Dne 10. října 1782 byl tedy mariánský kostel na Chlumku povýšen císařským dekretem za farní chrám lužský a jeho dosavadní exjezuitský správce p. **V. Jarošík** byl odvolán ze své funkce.¹⁴⁸

5. 1. Změny spojené s povýšením chlumeckého kostela

Jak vyplývá ze zmíněného dekretu, souviselo s přenesením farního kostela na Chlumek několik zásadních úprav stávajících poměrů v Luži. Především se měl bez prodlení farář lužský i se svými kaplany přestěhovat do jezuitské rezidence, aby tak bydlel v blízkosti nového farního kostela své farnosti, a tuto změnu měl zároveň oznámit svým farníkům z kazatelny při mši u sv. Bartoloměje.

Měl je zároveň seznámit s důvody, které k tomuto povýšení mariánského poutního chrámu na Chlumku vedly. Hlavním motivem bylo především to, že kostel

¹⁴⁶ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 205-210

¹⁴⁷ ŘEZNIČEK, V.: Jana L. Haje biskupa královéhradeckého: zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již r. 1782 k rozkazu císaře Josefa II. vykonal, Hradec Králové 1904, s. 48

¹⁴⁸ Český přepis znění dekretu, kterým byla změna farního chrámu oznámena, je zachycen v knize V. OLIVY: Z minulosti Chlumku u Luže na s. 92. Doslovné opisy jsou pak dochovány v Pamětní knize farnosti lužské (Farní úřad v Luži) na s. 103 nebo v Pamětní knize fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 41.

sv. Bartoloměje již nebyl delší dobu schopen vzhledem ke svým skromnějším rozměrům pojmout vzrůstající počet věřících z farnosti. Dále bylo poukazováno na špatný stav lužského chrámu, jeho celkovou sešlost a podstatně menší zdobnost oproti Chlumku, který se tak jevil jako podstatně reprezentativnější místo.

Exjezuitům, kteří dosud zůstávali v chlumecké rezidenci, bylo povoleno zůstat, avšak pouze za předpokladu, že budou náležet pod kontrolu lužského faráře. Tento měl využít jejich pomoci při provozu poutního místa, které bylo zvláště ve významné mariánské svátky¹⁴⁹ hojně navštěvováno věřícími z celé farnosti a blízkého okolí. Jmenovitě byla zdůrazněna pomoc exjezuitských kněží při zpovídání příchozích kajících.

Zavedení takto navržených změn při přenosu farního chrámu na Chlumek se však neobešlo bez protestů a stížností jak ze strany bývalých jezuitů, tak z řad lužských měšťanů.

5. 2. Nepokoje v Luži v důsledku změny farního kostela

Výše zmíněný císařský dekret z roku 1782 byl zveřejněn v Luži 16. října, kdy ho oficiálně přečetl v chlumecké rezidenci skutečský děkan a vikář, pan **J. F. Chuchelský**. Jako první na něj proto reagovali právě exjezuitští kněží, které tento výnos velice pobouřil.

V pamětní knize lužské je uvedeno, že bylo až neuvěřitelné, „*jak tento dekret pobouřil jejich mysl a jak ihned každé jeho slovo přetřásali, ... proti němu hovořiti se neostýchali, nejvíce ovšem o slovech ‚se svými kaplany‘ a ‚ponechav si exjesuity jako zpovědníky‘*“.¹⁵⁰ Představovalo totiž pro jezuity veliké pokoření, aby byli na místě, které skoro sami vybudovali a až do této doby prakticky spravovali, jen jako pomocníci.

Dva z kazatelů ještě tentýž rok odešli za svého úřadu do penze a třetí, bohužel v pramenech nejmenovaný, odmítal být lužskému faráři nápomocen při správě a předání kostelního majetku. Dá se ovšem předpokládat, že tímto knězem byl

¹⁴⁹ Jednalo se především o čtyři hlavní mariánské poutní slavnosti, které jsou v lužské farnosti dodržovány dodnes – takzvaná třešňová pouť na svátek Narození P. Marie (31. května), okurková pouť na svátek Navštívení Panny Marie (15. srpna) a dvě švestkové pouti ve svátky Narození a Jména P. Marie (8. a 12. září). Viz V. OLIVA: *Z minulosti Chlumku u Luže*, Praha 1907, s. 112 (pozn. č. 274)

¹⁵⁰ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 41

odvolaný bývalý prefekt chlumeckého chrámu p. **Jarošík**, který se o správu kostela až dosud staral.¹⁵¹

Poslední velký spor s lužským farářem pak bývalí jezuité vyvolali roku 1783, když rozpoutali soudní řízení ohledně toho, komu patří příjmy farního kostela na Chlumku – zda exjezuitům nebo faráři zmíněného kostela. Žalobu podával osobně p. **Jarošík**. Bylo nutné zjistit původ i počet všech nadací při kostele,¹⁵² takže se dá předpokládat, že se spor táhl delší dobu.

Tyto obtíže následně vedly k tomu, že ani v roce 1783, kdy se začalo s farními službami na Chlumku, ještě nedošlo k přestěhování místního faráře do rezidence. Později se pak v důsledku dalších nepokojů mezi lužskými obyvateli nespokojených se zaváděním novinek v důsledku císařských reforem od přestěhování zcela upustilo a farář zůstal ve farní budově při kostele sv. Bartoloměje, kde pobývá dodnes.¹⁵³

Kromě vlastního odporu exjezuité údajně naváděli také věřící lid z města a blízkého okolí, aby protestoval proti přenesení farního kostela na Chlumeck.¹⁵⁴ Několik měšťanů sepsalo dokonce ještě v roce 1782 žádost k arcibiskupské konzistoři, aby bylo od prohlášení chlumeckého kostela za farní upuštěno. Na jejím základě pak byla počátkem následujícího roku sestavena úřední komise, která měla přednesené stížnosti řádně vyšetřit přímo na Chlumku v rezidenci. Zasedání proběhlo 12. února 1783 a byl pořizen zápis o jeho průběhu.

V průběhu šetření se zjišťovaly důvody, kvůli kterým obyvatelé města Luže s přenesením farního kostela nesouhlasili a chtěli ponechat vše tak, jak bylo doposud. Bez ohledu na to, že lidé obecně reagují často negativně, když jsou měněny léty prověřené tradiční pořádky, uváděli zástupci měšťanů hned několik příčin své nespokojenosti.

Zprv se obávali, že věřící nebudou řádně zaopatřeni všemi svátostmi, když bude farář pobývat v rezidenci na Chlumku, která je od centra města vzdálená asi osm minut pěší chůze, a ještě k tomu do kopce, protože by tato cesta mohla být velmi náročná pro staré či nemocné. Zadruhé se členové několika cechů – například

¹⁵¹ Tento závěr potvrzuje rovněž pozdější záznam ve farní kronice z roku 1783, kdy farář F. Šáník uvádí, že p. Jarošík mu stále dělá potíže a vymlouvá se, když má lužskému faráři předat inventář kostelního jmění, k čemuž jej donutilo až nařízení okresního hejtmana. Blíže viz SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 48

¹⁵² SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 48

¹⁵³ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 99

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 92-93

řeznického a pekařského – strachovali, že přijdou o své zisky ze slavnostních trhů v centru města, když služby boží budou konány na Chlumku¹⁵⁵ „a lidé z kostela domů neodcházel, pomínouce město“.¹⁵⁶

Komise však důvody uváděné měšťany neuznala za dostatečně podstatné a jejich stížnost nakonec zamítla, což vedlo k dalšímu pokusu lužských obyvatel o změnu situace, a sice k podání žádosti o nového faráře, jímž se měl stát p. **Josef Ensperger**. „Když totiž nemohli změnu dekretu Jeho nejjasnějšího Veličenstva o farním chrámu dosáhnouti, usnesli se někteří, jejichž zájem byl... ohrožen, ... o změně faráře, doufajíce, ... že snadno nástupce na svou stranu a pro svou myšlenku získají.“¹⁵⁷

Tento postup se velice dotknul tehdejšího lužského faráře **Františka S. Šánika**, který za celých odsloužených deset let neměl se svými farníky žádné problémy, a najednou bylo na jeho osobu podáno hned několik stížností. Přesto byl ochoten postoupit své místo p. **Enspergerovi**, aby tak napomohl k uklidnění situace ve městě. Ani s touto žádostí ovšem lužští měšťané neuspěli a místo nového faráře jim bylo přímo z kanceláře královského gubernia doporučeno, aby mezi sebou podporovali svornost a zachovali mír.¹⁵⁸

Neshody faráře s věřícími však trvali nadále, protože roku 1785 probíhalo znovu další komisioní šetření situace v Luži, opět přímo v budově bývalé jezuitské rezidence.¹⁵⁹ Stížnosti proti farářům byly důkladně prošetřeny a výsledkem bylo zjištění, že při jednotlivých výsleších se zadavatelé ve svých výpovědích vzájemně rozcházel. Spor byl tedy definitivně uzavřen 20. července 1785 ve prospěch lužského faráře.

Klid ovšem ve městě nezavládl ani tentokrát, protože obyvatelé Luže zůstali nespokojeni a tak si nacházeli různé jiné důvody k vyvolávání vzájemných neshod a konfliktů. Skutečnost, že byli schopni rozpoutat v krátké době poměrně velké množství sporů je v pamětní knize zachycena místním českým příslovím: „Až lužský se přestanou soudit a ve Skutči budou všichni doma, tenkrát bude soudný den.“¹⁶⁰

Aby se předešlo alespoň pokračování střetů mezi lužským farářem a

¹⁵⁵ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 43-45

¹⁵⁶ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 94

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 95

¹⁵⁸ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 47

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 52

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 60

exjezuitskými kněžími, kteří byli pověřeni výpomocí při bohoslužbách v obou lužských chrámech a svoje povinnosti i přes napomínání řádně neplnili,¹⁶¹ byli do Luže z Prahy posláni „*dva exaugustiniáni od sv. Václava za kooperátory... s ročním platem 200 zl., a to p. Emanuel Kytka a p. Bernard Teübl.*“¹⁶²

5. 3. Osud kostela sv. Bartoloměje po roce 1782

Bezprostředně po povýšení chlumeckého chrámu na farní byla podána žádost, aby byl kostel sv. Bartoloměje v Luži zcela zrušen. Jako hlavní důvod byla uváděna jeho celková zchátralost a nedostatek prostředků pro další provoz i provedení potřebných oprav. Tento návrh se však velmi dotknul lužských měšťanů, kteří považovali za urážku, kdyby přímo ve městě již žádný kostel stát neměl, obzvláště jednalo-li se až dosud o farní chrám.¹⁶³

Proto podali lužští věřící obratem vlastní žádost o zachování kostela sv. Bartoloměje v Luži. Argumentovali tím, že zde budou pohodlněji konány pohřby, s nimi spojené bohoslužby a také ostatní církevní svátosti, což bude ulehčením nejen pro lužské obyvatele celkově, ale hlavně pro staré lidi a školní děti, pro něž by cesta na Chlumeck mohla být příliš obtížná.

Kostel byl díky iniciativě za strany místních měšťanů nakonec zachráněn a prohlášen za filiální, takže se náklady na jeho provoz a nutné opravy měli hradit částečně z kostelního jmění a částečně z příspěvků věřících.¹⁶⁴ Z pozdějších dokumentů ovšem vyplývá, že měšťané často neměli prostředky ani na nejnnutnější udržovací opravy kostela sv. Bartoloměje¹⁶⁵, a proto podávali prosby o spolufinancování u košumberského patrona.

Jedním takovým případem byla jednání z let 1844-46, kdy bylo nutné nové zastřešení kostelních věží a oprava sakristie, která již hrozila zhroucením. Jménem

¹⁶¹ Konkrétní stížnost byla ze strany faráře vznesena k biskupské konzistoři v králově Hradci roku 1785 na kněze V. Jarošíka a Vojtěcha Vejvodu, kteří mu odmítali pomáhat při kázáních a konání pravidelných katechezí. Viz OLIVA, V.: *Z minulosti Chlumku u Luže*, Praha 1907, s. 97

¹⁶² OLIVA, V.: *Z minulosti Chlumku u Luže*, Praha 1907, s. 99

¹⁶³ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 39

¹⁶⁴ SOkA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 16, Dopis faráře lužského patronovi r. 1844

¹⁶⁵ Příjmy lužského kostela nebyly stejně jako v roce 1782 ani v první polovině 19. století nijak vysoké a po přenesení pohřebních poplatků ke kostelu na Chlumku v roce 1841 ještě více klesli. Dokázaly proto pokrýt při financování oprav na kostele sv. Bartoloměje jen nepatrné procento nákladů. Blíže viz SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 39-40 a SOkA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 16, Dopis faráře lužského patronovi r. 1844

faráře **Františka Müllera** byla roku 1844 podána žádost k patronátnímu úřadu v Rychmburku o příspěvek na opravu chrámu, případně o laskavé patronátní převzetí tohoto kostela knížetem **Karlem Maxmiliánem z Thurn-Taxisu**.

Příspěvek ve výši 500 zl. byl nakonec na opravu chrámu poskytnut, takže byl kostel v roce 1846 uveden opět do dobrého stavu, avšak nabídka převzetí patronátních práv přijata nebyla. Hlavním argumentem pro odmítnutí této žádosti byla skutečnost, že po prohlášení kostela sv. Bartoloměje za filiální chrám po roce 1782, neměl již tento nadále žádná patronátní práva.

Otázka toho, kdo je zodpovědný za hrazení oprav na kostele v centru města se však řešila i nadále. Dle zprávy z patronátního úřadu v Rychmburku z roku 1875 *„filiální kostel Bartolomějský v Luži není nižádného vlastnictví, jako každý jiný kostel, a považují se tyto jen co veřejný ústav k všeobecnému používání, s tím rozdílem, že udržování farních kostelů ... náleží patronátu a kolaturníkům, ... udržování filiálních kostelů však ale jen těm obcím a stranám, které je potřebují, anebo si přejí, aby pozůstávaly ... kdyby jmění těch samých nepostačovalo.“*¹⁶⁶

Právě nedostatek kostelního jmění a nepříliš velká ochota měšťanů podílet se na údržbě chrámu vedly k opakovaným sporům o podíl jednotlivých stran na hrazení nákladů. V důsledku nepokojů, které městem proběhly při přenesení titulu farního kostela na Chlumek, objevovaly se navíc ještě na počátku 20. století pochyby o tom, jaký status vlastně lužskému kostelu náleží, protože výkon nařízení o povýšení poutního chrámu Panny Marie Pomocné nebyl naplněn ve všech ohledech.

Roku 1904 pak biskupská konzistoř v Hradci Králové vydala zprávu, v níž o kostele sv. Bartoloměje tvrdí, *„že byl kostelem farním až do rozhodnutí pražské arcibiskupské konzistoře¹⁶⁷ ze dne 10. května 1782, ... že však i potom zůstal farním kostelem a jest jím až dosud,“*¹⁶⁸ protože hlavní věci, které činí kostel farním, jako například křtitelnice, zůstaly stejně jako duchovenstvo při kostele ve městě.

Námítky proti tomuto tvrzení – že by potom ale byly v Luži dva farní kostely, což není možné – byly smeteny ze stolu tím, že zvláštní okolnosti panující v této farnosti si takové řešení nutně vyžádaly a problém to není. *„Kostel sv. Bartoloměje nehodí se sám za kostel farní pro svůj malý rozměr a kostel na Chlumku*

¹⁶⁶ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Zpráva okresnímu úřadu v Luži r. 1875

¹⁶⁷ Roku 1783 byly z nařízení císaře Josefa II. odtrženy kraje Chrudimský a Čáslavský od arcibiskupství pražského a připojeny k biskupství králohradeckému. Blíže viz OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 97

¹⁶⁸ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 138

*se také nehodí sám za farní pro svou vzdálenost, proto se navzájem doplňují a třeba je považovati za farní oba.*¹⁶⁹

5. 4. Počátek farního provozu na Chlumku

I přes panující neklid a nepříznivé okolnosti, kdy se farář nemohl přestěhovat dle nařízení císařského dekretu do chlumecké rezidence, bylo lužským občanů slavnostně při mši u sv. Bartoloměje oznámeno, „že kostel na Chlumku příště bude farním a o svátku obřezání Páně¹⁷⁰ hned na to následujícího r. 1783 první že farní služby Boží tam konati se budou.“¹⁷¹

Ve zmíněný den pak byla sloužena slavnostní ranní mše opět u sv. Bartoloměje za doprovodu kostelního pěveckého sboru a po ní se šlo s procesím do chrámu Panny Marie Pomocné. První mši na Chlumku vedl skutečný vikář, který se celé slavnosti účastnil, a kázání měl opět lužský farář. Tímto byly zahájeny farní služby Boží v mariánském poutním kostele a byl vyhlášen nový pořádek bohoslužeb, jejichž soupis byl nakonec vyvěšen na hlavních dveřích chlumeckého chrámu.

Ačkoliv farář **F. S. Šánik** předvídal, že přenesení farních úkonů do kostela na Chlumku se neobejde bez protestů z řad obyvatel městečka i bývalých jezuitů, jeho dopis ze dne 29. prosince 1782 zaslaný exjezuitům do rezidence, v němž prosí tyto o laskavou výpomoc při sloužení mši, při kázáních a tak dále, se bohužel minul účinkem. V den konání první slavnostní mše na Chlumku se jezuitští kněží údajně drželi záměrně v pozadí a odmítli předat faráři kostelní klíče. Rovněž na dveřích kostela vyvěšený nový pořádek služeb božích byl do druhé dne někým stržen a roztrhán na kousky.¹⁷²

Zabránit povýšení mariánského poutního kostela na farní se ovšem nepodařilo ani v tuto dobu, ani později, a tak byly farní služby od této chvíle poskytovány na Chlumku, i když farář, později také se svými kaplany, zůstal bydlet na faře u chrámu sv. Bartoloměje přímo ve městě.

¹⁶⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 138

¹⁷⁰ Svátek obřezání Páně připadal na osmý den po Ježíšově narození, t. j. na 1. leden, a jeho slavení bylo oficiálně zrušeno v roce 1960.

¹⁷¹ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 93

¹⁷² SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 42

6. Provoz chrámu Panny Marie Pomocné

Provoz chlumeckého kostela nesměl být narušen žádnou událostí, která v jeho historii znamenala výraznou změnu ať už v osobě patrona, či přímo správce chrámu. Proto jak v době po zrušení jezuitského řádu v roce 1773, tak po povýšení mariánského kostela na farní v roce 1782, bylo nutné zajistit nepřetržitý provoz tohoto vyhledávaného poutního místa.

V roce 1774 se na Chlumku konaly pravidelné bohoslužby a nejrůznější slavnostní mše každou neděli a v hlavní církevní svátky, kněží byli připraveni kázat příchozím poutníkům i místním věřícím a přijmout jejich zpověď. Konaly se zde také čtené mše, litanie, shromáždění¹⁷³ a náboženská cvičení.¹⁷⁴

Po roce 1782 pak byly do chlumeckého kostela navíc částečně přeneseny farní služby Boží, takže se zde přes týden konaly každodenní bohoslužby a udělovaly se nejdůležitější církevní svátosti – nejčastěji jsou zmiňovány křty novorozenců, biřmování, sezdání po řádných či zvláštních ohláškách a udílení posledního pomazání v příbytku nemocného, ze svátostin pak uvádění rodiček a pohřby.¹⁷⁵

Na základě těchto údajů si dnes můžeme vytvořit představu o tom, jak pestrý byl provoz poutního místa na Chlumku v devatenáctém století a jakým způsobem se na něm podepisovaly dobové proměny lidové zbožnosti.

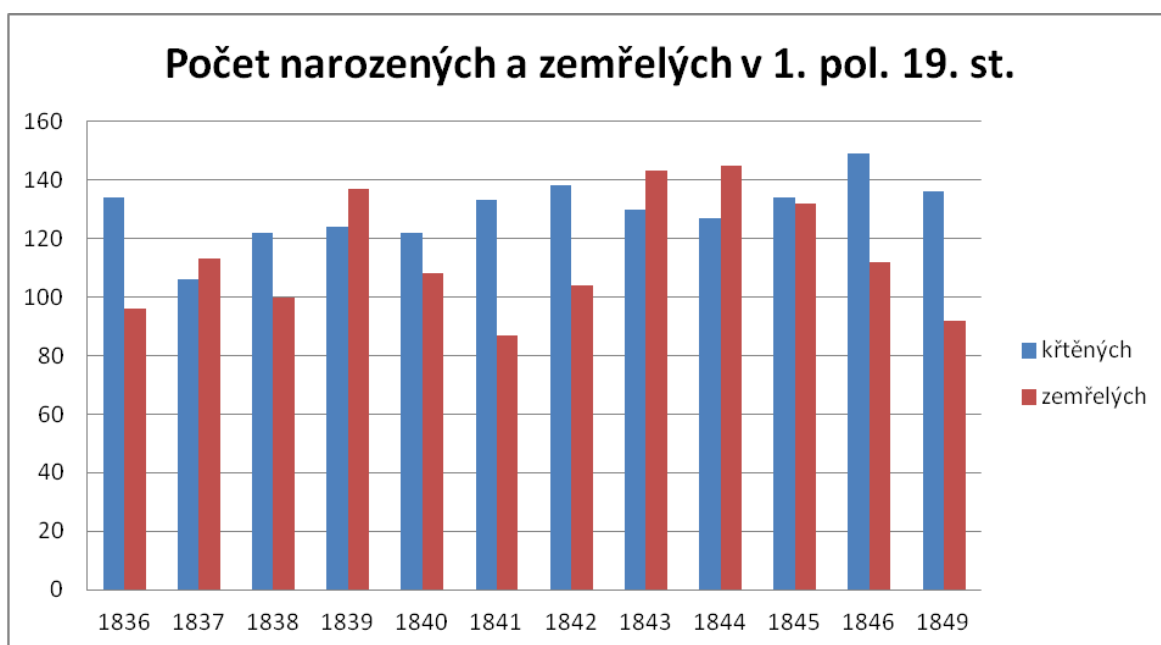
¹⁷³ Jednalo se o nejrůznější setkání duchovních při slavnostních příležitostech či vikariátních schůzích, nebo shromáždění určitých skupin věřících. Až do svého zrušení v roce 1783 se zde například konaly takzvané mariánské sněmy chlumecké bratrstva Narození Panny Marie založeného roku 1676. Podrobněji o bratrstvu viz kapitola 10.

¹⁷⁴ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 8

¹⁷⁵ Vzhledem k reakci poddaných na košumberském panství na povýšení chlumeckého kostela za farní však byly tyto služby poskytovány v případě potřeby také v lužském kostele sv. Bartoloměje, který byl pro věřící mnohdy podstatně lépe dostupný. Nejčastěji byly tyto výjimky udělovány v případě zádušních mší a pohřbů.

6. 1. Udílení svátostí a pořádání slavností na Chlumku

Mezi nejčastější úkony kněží na Chlumku patřilo kromě sloužení mší, kázání, zpovídání a tak podobně samozřejmě také křtění novorozenců a udílení svátostí smíření umírajícím v jejich příbytku. Jak ukazuje následující graf, bývalo běžně podstatně více křtěných než zemřelých. Průměrně odpovídají hodnoty za celé devatenácté století necelým sto čtyřiceti narozeným na sto dvacet zesnulých.

Tento pozitivní poměr byl vychýlen jen zřídka, a to především v letech kdy se na panství šířila nějaká epidemie či panoval hlad v důsledku neúrody. Tak například v roce 1839 patrný výrazný nárůst zemřelých souvisel s rychle se šířící nákazou úplavice, jež si vyžádala mnoho životů mladých a silných lidí v Luži i okolí.¹⁷⁶

Ve druhé polovině devatenáctého století došlo v této praxi pouze k jedné výrazné změně, a sice že někteří umírající zemřeli bez řádného zaopatření, protože k sobě odmítli povolat kněze, a objevovaly se také poprvé poznámky o nemanželských dětech.

Z konkrétních zápisů v pamětní knize vyplývá, že se tento negativní postoj k udělování posledního pomazání týkal přibližně patnácti až dvaceti osob za rok. Pro

¹⁷⁶ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 25

rok 1878 je dokonce uvedeno již dvacet jedna zemřelých bez zaopatření.¹⁷⁷ Podobný poměr pak platil také pro počet dětí narozených každý rok mimo manželství. Svátost manželství byla přitom udělována průměrně třiceti až čtyřiceti pářům ročně; samozřejmě po potřebných ohláškách v kostele na Chlumku.¹⁷⁸

Tento fenomén se poprvé objevuje v sedmdesátých letech, kdy se ve společnosti začala výrazněji projevovat náboženská lhostejnost a vzrůstající sekularizace. Výstižně je dobová nálada panující v Luži popsána roku 1881: „*Postavíme-li se na náměstí a rozhlédneme se po těch domech kolem dokola, nalezneme jen tři rodiny, v nichž aspoň poněkud katolický život se vede, kteréž do kostela jdou; ostatní jsou jako bez náboženství. To je mnoho! Málo radosti duchovní.*“¹⁷⁹

Je ovšem otázkou, nakolik tento zápis vystihuje skutečnou situaci ve městě a okolí, protože v této době sloužil jako lužský farář p. **František Kopiště** a ten neměl podle všeho místní měšťany příliš rád, takže mohlo být jeho hodnocení poněkud subjektivně zabarveno.¹⁸⁰ Stejně tak ale nebyl ani on mezi věřícími příliš oblíben.¹⁸¹

6. 1. 1. *Biřmování a primice*

Ve srovnání s výše uvedenými svátostmi, které byly věřícím poskytovány pravidelně a důstojně každý rok, konaly se v lužském farním kostele také výjimečné oslavy při jedinečných příležitostech, jaké představovaly například svátosti biřmování nebo první mše sloužená nově vysvěceným knězem pocházejícím přímo z farnosti.

V rámci konání generálních vizitací v lužské farnosti bývalo čas od času udělováno biřmování většímu počtu věřících, a to samotným královéhradeckým biskupem. Například roku 1886 biřmoval v Luži biskup **Josef Hais**¹⁸² a v roce 1912

¹⁷⁷Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 312

¹⁷⁸Zpracováno na základě záznamů z let 1836 až 1881 zanesených v pamětní knize z let 1836-1854 uložené v SOkA Chrudim a v pamětní knize lužské, která je v současné době uložena na faře v Luži.

¹⁷⁹Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 315

¹⁸⁰Tamtéž, s. 83

¹⁸¹Více k problematice vztahů lužských farářů a jejich farníků viz kapitola 6. 4.

¹⁸²V pořadí osmnáctý královéhradecký biskup Josef Jan Evangelista Hais byl v této funkci od roku 1875 do roku 1892 a byl známý jako dobročinný člověk, který se velice zajímal o národnostní a sociální problémy, které se v této době začaly v monarchii výrazněji ozývat. Více viz SRP, Z.: Královéhradecké biskupství v proměnách staletí, Hradec Králové 2005, s. 87-89

udělil biřmování na Chlumku biskup **Josef Doubrava**¹⁸³ neobyčejnému počtu osmi set čtyřiceti osob.

Na počest této události se konala velká dvoudenní slavnost, konkrétně 29. a 30. dubna. Pan biskup byl při svém příjezdu upřímně a všestranně přivítán, „*město ozdobeno prapory a kostel P. Marie na Chlumku lidem přeplněn.... Celý průběh slavnosti byl okázalý. Jeho Excellence byl velice spokojen v každém ohledu a směru.*“¹⁸⁴

V podobně slavnostním duchu byla v roce 1844 provedena také primice jistého **Jana Klumpara** z Luže. V den slavnosti, tedy 11. srpna, se shromáždili místní i pozvaní duchovní ve farním domě a hned po ranní mši u sv. Bartoloměje se o deváté hodině vydali v průvodu se školními dětmi i ostatními farníky do rodného domu novosvěcence. Zde bylo dotyčnému uděleno požehnání od obou rodičů a za stálého zvonění kostelních zvonů a hudebního doprovodu se celý zástup vydal na Chlumek.

Následovalo slavnostní kázání, mše – takzvaná primice - vedená osobně novosvěceným **J. Klumparem**, kdy tento také uděloval přítomnému lidu svaté přijímání. Po novokněžském požehnání se celá slavnost oficiálně skončila, ačkoliv odpoledne ještě byla na dům kněze majícího primici připevněna ozdobná deska s nápisem. Po zbytek roku pak nový kněz pomáhal v době mariánských svátků při bohoslužbách na Chlumku.¹⁸⁵

Protože se tyto slavnosti nekonaly ve farnosti každým rokem, primice byla doslova výjimečnou událostí, účastnilo se jich nezdědka opravdu velké množství věřících z celého statku Košumberk a blízkého okolí.

6. 1. 2. Oslavy jubilejních let

Velkolepý charakter mívaly na Chlumku také oslavy spojené s vyhlášením jubilejních let a podobné nevšední církevní události, které byly mezi lidmi rovněž velmi oblíbeny a občas spojeny i s nějakým místním výročím. Za všechny uvedme kupříkladu jubileum papeže **Pia IX.** v roce 1851 nebo jubilejní rok 1900, který tvořil přechodový mezník mezi dvěma stoletími.

¹⁸³ Ve funkci v letech 1903 až 1921.

¹⁸⁴ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 337-338

¹⁸⁵ SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 35-36

Všeobecné jubileum pro celé křesťanstvo bylo roku 1851 slaveno v lužské farnosti v době od 21. června do 20. července, avšak už na konci května ve svátek Navštívení Panny Marie bylo konáno velké procesí od kostela sv. Bartoloměje k farnímu chrámu na Chlumku, kterého se účastnilo velké množství lidu.

Během oslav jubilea pak věřící navštěvovali často všechny tři lužské kostely – chlumecký mariánský, lužský chrám sv. Bartoloměje i voletický filiální kostel. Závěr jubilejního období ve farnosti se pak uctil slavnostní mší opět v poutním kostele na Chlumku, kde se zpívalo *Te Deum laudamus* (Tebe bože chválíme).¹⁸⁶

Rok 1900 prohlásil jubilejním papež **Lev XIII.**, jenž nařídil, že „*se mají stavěti památníky a konati pobožnosti na oslavu Spasitele, jemuž nové století má býti zasvěceno.*“¹⁸⁷ Z toho důvodu byly slavnosti v Luži spojeny s důkladnou opravou a novým posvěcením starého kamenného kříže, který stál u kostela sv. Bartoloměje na místě bývalého hřbitova. Při té příležitosti pronesl zde slavnostní kázání také člen obnoveného řádu Tovaryšstva Ježíšova, p. **Alois Jemelka**.¹⁸⁸

„*Byly to všechno pravé duchovní hody.... Přítomno bylo zde po dva týdny 20 – 25 tisíc lidí, ale nejslavnější byla slavnost posvěcení sv. kříže o svátku a pouti Jména Panny Marie.... Přítomno bylo devět duchovních, množství lidstva ohromné a p. A. Jemelka přesvědčivě a úchvatně kázal...*“¹⁸⁹ Na konci devatenáctého století byly tedy církevní slavnosti v lužské farnosti mezi věřícími stále populární, ačkoliv vztahy farářů a představitelů obce nebyly už v této době zrovna ideální.

6. 2. Kajícná procesí k milostnému obrazu Panny Marie

Mariánský kostel na Chlumku byl už od doby svého založení za příznivého počasí navštěvován po celý rok poměrně velkým počtem věřících z blízkého i vzdálenějšího okolí. Největší nápor poutníků ovšem přicházel do chrámu Panny Marie Pomocné jak za jezuitů, tak po prohlášení kostela za farní v hlavní mariánské svátky, což byl květnový svátek Navštívení, srpnové Nanebevzetí a v první polovině září svátky Narození a Jména P. Marie.

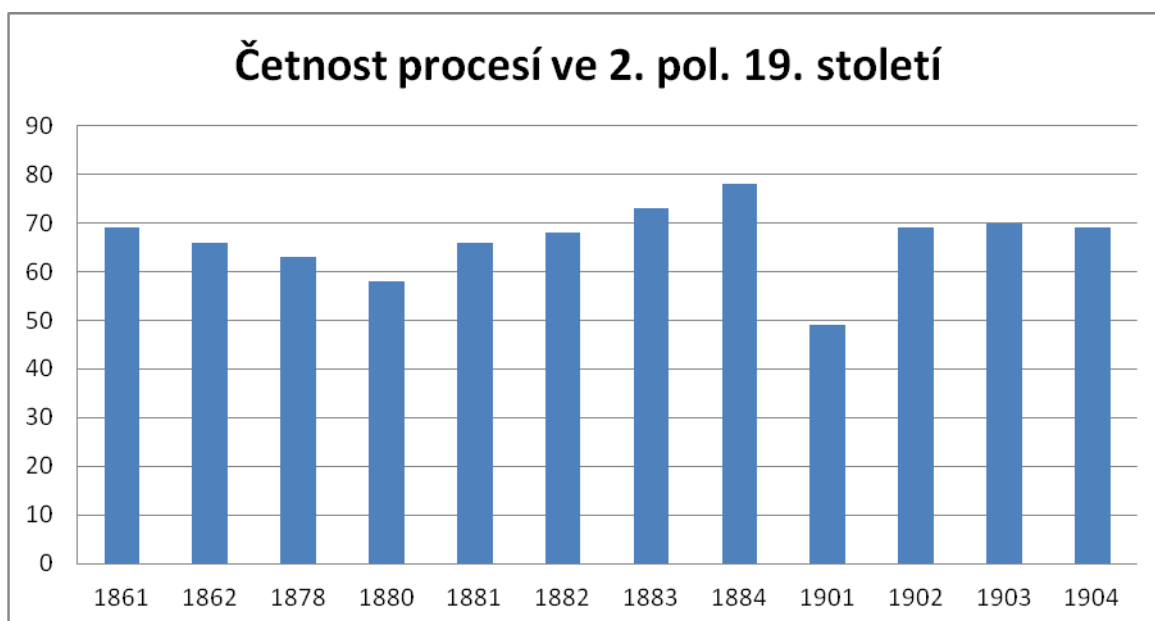
¹⁸⁶ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 450

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 331

¹⁸⁸ Jezuité přišli na Chlumek v rámci obnovené svaté misie po dlouhých desetiletích poprvé nejspíše v roce 1897. Jednalo se o dva příslušníky tohoto řádu, kteří zde vedli kázání při slavnostní mši. Další jezuitská misie dorazila pak o dva roky později a také ve zmíněném roce 1900. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 514

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 331

Tato skutečnost zůstala stejná po celé ‚dlouhé‘ devatenácté století stejně jako průměrný počet příchozích procesí, ačkoliv se postupně snižovalo množství věřících, kteří se těchto poutí účastnili. Od šedesátých let devatenáctého století¹⁹⁰ až do prvního desetiletí století dvacátého docházelo na Chlumecku přibližně šedesát šest procesí ročně, jak ukazuje následující graf,¹⁹¹ a to i přes zvyšující se společenskou sekularizaci.

Výraznější pokles v množství příchozích procesí, který je z grafu patrný v roce 1901, není v pramenech nijak blíže vysvětlen. Nejčastější příčinou takto ojedinělého výkyvu oproti předchozím i následujícím letům ovšem bývaly různé nemoci,¹⁹² jež v daný rok nejspíše sužovaly košumberské panství, nebo poutím nepříznivé deštivé počasí.

Jinak bývala vysoká návštěvnost poutního místa na Chlumku relativně konstantní, a proto lužští duchovní tak jako jejich jezuitští předchůdci často využívali pomoci kněží z okolí, aby tento nápor lépe zvládli. Mezi jinými zmiňovanými

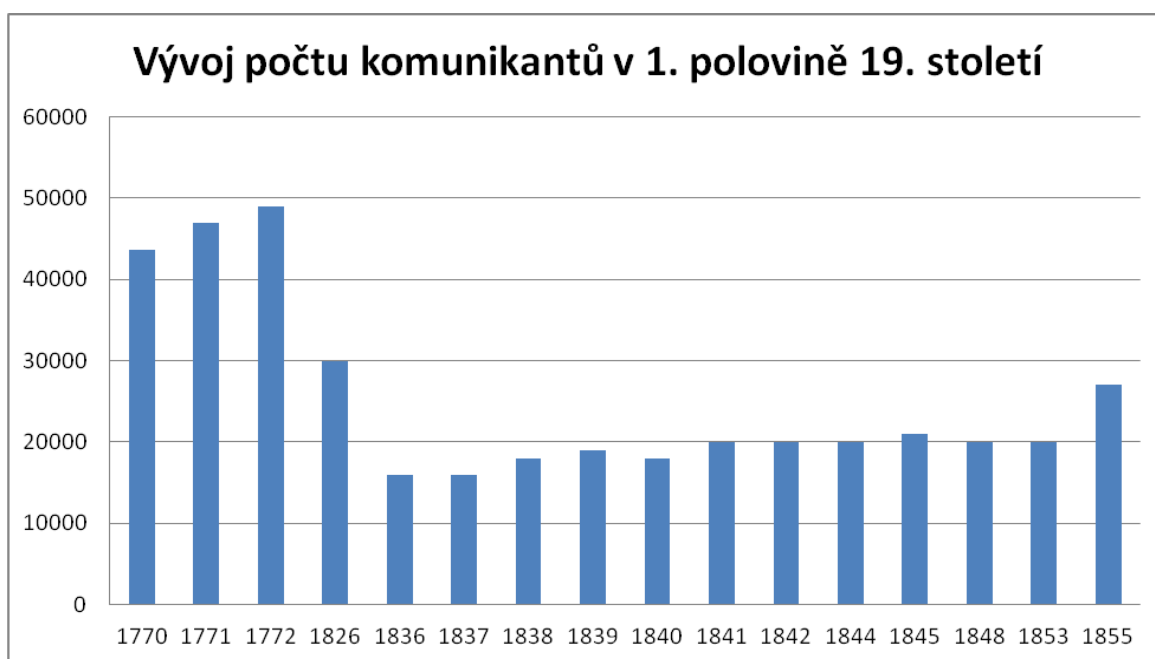
¹⁹⁰ Pro dřívější období se bohužel přesný počet příchozích procesí na Chlumecku v jednotlivých letech nedochoval. Zapisovatelé tehdy do pramenů uváděli často pouze údaj, že i daného roku přišlo nejvíce poutníků ve dny hlavních mariánských svátků. Viz například SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 20

¹⁹¹ Graf byl sestaven na základě údajů obsažených v pamětní knize farnosti lužské vedené od r. 1856 a v knize V. OLIVY Z minulosti Chlumku u Luže.

¹⁹² Menší počet příchozích procesí byl zaznamenán například roku 1850 z důvodu propuknutí cholery v Luži a blízkém okolí. Viz SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 48

vynikala v tyto svátky svojí velikostí a náboženskou opravdovostí především procesí přicházející z Chrudimi, Pardubic a Vysokého Mýta.¹⁹³

V průběhu celého devatenáctého století je však možné pozorovat tři hlavní změny v počtu komunikantů, kteří v jednotlivých letech přijali v poutním chrámu v Luži-Košumberku svaté přijímání. Z následujícího grafu je jasně patrné, že se proměny oficiálního postoje ke katolickému náboženství v rámci habsburské monarchie výrazně podepsaly na poklesu účasti věřících na náboženském životě v Luži.

V letech před zrušením jezuitského řádu a vydáním tolerančního patentu se Chlumek těšil opravdu velkému přílivu věřících. V této době počet komunikantů často přesahoval čtyřicet tisíc a v roce 1772 se dokonce přiblížil až k hranici padesáti tisíc osob.¹⁹⁴ Po výše psaných změnách je však zřejmý výrazný pokles návštěvnosti chlumeckého poutního kostela.

První polovina devatenáctého století byla stále ještě nesena v duchu poměrně velkého zájmu věřících, protože se počet komunikantů pohyboval kolem dvaceti tisíc osob. Světlou výjimku představoval z grafu patrný rok 1826, kdy příliv věřících vzrostl až na třicet tisíc kvůli jubileu, jež vyhlásil papež Lev XII.

¹⁹³ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 22

¹⁹⁴ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. 1, kn. 1, Výpis z pamětní knihy košumberské 1692 – 1772, pořizované 1887

Takovýto výkyv, ať už v dobrém či špatném slova smyslu, nejspíše nebyl jediný, protože počátek ‚dlouhého‘ století se ještě nesl v duchu josefínských reforem, které výrazně zasáhly do zavedených církevních poměrů, a proto byl zájem věřících poněkud proměnlivý. Ke stabilizaci došlo snad až ve třicátých letech devatenáctého století, kdy se již *„pozenáhu navracela rakouská vláda k zásadám katoličtějším.“*¹⁹⁵

Další překotný vývoj, který však nelze vyčíst z grafu, byl posléze spojen s roky 1849 a 1850, kdy počet komunikantů přicházejících na Chlumecký výrazněji poklesl kvůli bouřlivé politické situaci a již zmíněnému propuknutí závažné nakažlivé choroby, kterou představovala v tomto případě cholera. V padesátých letech také došlo na dlouhou dobu k poslednímu většímu přílivu věřících do chlumeckého poutního kostela, a to konkrétně v roce 1855, kdy zvýšený počet komunikantů souvisel s rokem předcházejícím.

V létě roku 1854 totiž *„návštěva ‚Chlumečku‘ byla malá zaprvé pro zpožděné žně a zadruhé pro nepříznivé počasí,“*¹⁹⁶ takže následující rok po odeznění zmíněných problémů navštívili věřící chlumecký chrám v hojnější míře.

Definitivní pokles počtu komunikantů přicházejících do mariánského poutního kostela v Luži byl pak spojen se sedmdesátými lety, kdy v době hlavních mariánských poutí většinou nedosahoval třech tisíc osob.¹⁹⁷ Důvodem mohla být všeobecná nespokojenost s katolickým učením, které v této době přestalo být postupně chápáno jako národní náboženství, a také řízené vládní protěžování katolické církve, což veřejnost velice kritizovala.

Zvýšené zásahy státu do církevních záležitostí se totiž znovu rozhořely v plné síle podobně jako za doby vlády Josefa II. právě po roce 1870, kdy bylo vydáno takzvané dogma o papežské neomylnosti a rakouská monarchie vypověděla konkordát s Římem uzavřený 18. srpna 1855.¹⁹⁸ I přes tyto nepříznivé dobové podmínky si však chlumecký chrám udržel svoji oblibu u poměrně dostatečného množství věřících až do dvacátého století.

¹⁹⁵ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 102

¹⁹⁶ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 104

¹⁹⁷ Celkový roční součet komunikantů v tomto období již není uváděn. Konkrétně viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 310-317

¹⁹⁸ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 494-501

6. 3. Dary věřících pro chlumecký chrám

Význam a oblibu poutního chrámu na Chlumku velmi dobře dokládají také záznamy o přinesených darech od nejrůznějších dobrodinců, kteří tak chtěli dát najevo svoji náklonnost a úctu k milosrdné světici Panně Marii, poděkovat za projevené dobrodiní, či vykonat dobrý skutek, který by jim sloužil ke cti jako správným věřícím.

Konkrétně v roce 1876 přišla na Chlumek prosit manželka chrudimského doktora **Novotného**, protože se jim těžce rozstalo dítě a lékaři mu již nedávali žádnou naději na přežití. Po složení slibu v chlumeckém chrámu se však jejich potomek uzdravil, „*proto vykonal p. Dr. Novotný pouť na Chlumek a přinesl dva skvostné polštáře na oltář*“¹⁹⁹ jako poděkování za přímluvu Panny Marie.

Zlatem velmi ozdobně vyšívané oltářní polštáře ze vzácných látek byly darovány kostelu také v roce 1839 od neznámého dobrodince opět z Chrudimi. K častým darům patřily též okrasné baldachýny nebo hedvábné pláště na chlumecké ciborium. Konkrétně se dochoval zápis takového daru od košumberské selky **Marie Hájkové** v roce 1838 a od jisté **Doroty** o rok později.²⁰⁰

Věřící však nepamatovali se svými dary pouze na chrám Panny Marie Pomocné, takže například v roce 1847 nejmenovaná dobrodinka z Čáslavi věnovala zlatem vyšívaný závoj na ciborium jak na Chlumek – z rudého sametu, tak i do kostela sv. Bartoloměje v Luži – damaškový v modrobílé barvě. V dalších případech pak místo hmotných darů přispívali věřící na výzdobu chrámů určitou finanční hotovostí.²⁰¹

Často se mezi darovanými předměty nacházela různá umělecká díla, hlavně obrazy. U nich pak bylo velice důležité, aby svým provedením a použitými materiály odpovídali úrovni jednotlivých chrámů, protože jinak mohl věřící svým darem narušit harmonický vzhled vnitřní výzdoby daného kostela.²⁰² Tak se stalo v případě čtrnácti obrazů křížové cesty, které na Chlumek daroval v roce 1888 jeden zbožný křesťan.

Tyto obrazy totiž bohužel nebyly „*co do provedení důstojné pro chrám*“

¹⁹⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 309

²⁰⁰ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 22-24

²⁰¹ Tamtéž, s. 39-42

²⁰² SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1092, kart. 24, Dobrozdání státního konzervátora Fr. Schmoranze o stavebních potřebách kostela na Chlumku 1888

Páně vůbec a tím méně pro chrám na Chlumku, tak bohatý na díla umělecká, stavby, malby a řezby.... Přemýšlel jsem²⁰³ proto od počátku, kterak křížovou cestu novou, důstojnou opatřiti bylo by lze.²⁰⁴ Tehdejší farář **Jan Vlach** se proto rozhodl pokrýt náklady na zhotovení nové, vhodnější křížové cesty částečně sbírkou mezi věřícími a částečně z kostelní pokladny.

Již 25. března roku 1888 podal písemnou žádost k patronátnímu úřadu v Rychmburku o přidělení částky 500 zlatých z kostelního jmění na tento účel, avšak odpovědi se nedočkal. Opakoval proto stejný postup v lednu následujícího roku, jen tentokrát připojil navíc „*nákresy akademických malířů, bratří **Nejedlých** z Kuklen a Nového Bydžova, kde náklad na křížovou cestu na 720 zl. vypočten byl.*“²⁰⁵ Zbývající obnos pak měl být pokryt právě sbírkou mezi farníky.

Ovšem i tato žádost zůstala nevyslyšena, protože se právě slavila svatba nového lužského patrona, pana knížete **Alberta M. Thurn-Taxise**, s arcivévodkyní rakouskou. Faráři bylo proto roku 1890 doporučeno, aby svůj požadavek přednesl ve vhodnější dobu – třeba osobně přímo knížeti až si tento přijede prohlédnout své košumberské panství, kdy jistě navštíví také chlumecký farní kostel.

Zhotovení nové křížové cesty pro poutní chrám Panny Marie Pomocné bylo proto zadáno až v roce 1892, kdy je podpořil také velebný pán **Dominik Filip**, strýc místního kaplana a zakladatel i ředitel ústavu pro nemocné kněze v Meránu. Také díky němu se na tento účel vybralo při sbírce mezi věřícími 853 zl. a 55 kr. Farář se poté „*uchýlil o vymalování 14 obrazů křížové cesty k prvnímu kdys malíři v oboru církevním, k p. děkanu **Vojtěchu Kamarylovi** v Dešné u Českých Budějovic.*“²⁰⁶

Zmíněný malíř vymaloval vlastnoručně krásné obrazy za velmi příznivou cenu, takže po přičtení nákladů za rámy, zlacení a svícny stála zmíněná křížová cesta celkem 632 zl. a 30 kr. Zbývající peníze ze sbírky pak byly použity při dalších opravách v kostele. Slavnostní svěcení nové křížové cesty proběhlo dne 17. ledna 1892 na svátek Nejsvětějšího jména Ježíš a vykonal ho „*P. **Jan N. Rubringer**, kvaridián řádu sv. Františka z Chrudimi, za asistence od P. **Josefa Pochyby**, biskupského vikáře a notáře, ... a od pana děkana skutečského, P. **Josefa Kvapila** a*

²⁰³ V této době byl lužským farářem p. Jan Vlach, který se za dobu svého působení na Chlumku zasloužil o celkovou stavební obnovu a renovaci interiéru mariánského poutního chrámu.

Podrobněji viz kapitola 7.

²⁰⁴ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 323-324

²⁰⁵ Tamtéž, s. 324

²⁰⁶ Tamtéž, s. 513

*duchovenstva místního za ohromného účastenství věřících.*²⁰⁷

Svími dary tedy mohli věřící pozvednout úroveň milovaného poutního chrámu a poděkovat Panně Marii za projevené dobrodiní, ale také způsobit lužskému faráři mnoho starostí, pokud darovaný předmět nedosahoval potřebné umělecké kvality a nebyl z vhodného materiálu či ve vkusných barvách, jako tomu bylo právě v případě výše zmíněné křížové cesty.

6. 4. Vliv sekularizace na vztah lužských farářů s vedením města

Stejně jako vše ostatní ve společnosti devatenáctého století procházelo v habsburské monarchii také postavení faráře a náplň jeho práce etapami velkými změnami. Identita duchovenstva byla totiž z různých důvodů rozkolísaná, protože se životní praxe neshodovala s teorií křesťanských zásad a docházelo také ke konfliktu mezi církevně středověkým a moderním věděním.²⁰⁸

V době osvícenské stal se farář faktickým i duchovním vzorem pro své věřící, které měl prostřednictvím svého působení především mravně vychovávat, čímž *„mělo jaksí samovolně docházet... k rozšiřování ctnostného života a zdokonalování praktického rozumu poddaných, jimž měl duchovní sloužit i jako zdravotnický a hospodářský rádce.*²⁰⁹ Do popředí víry byla postavena láska k bližnímu a větší tolerance k jinověrcům oproti dřívější barokní snaze o vlastní spásu.

Pro chlumecký poutní kostel měla tato doba své důsledky v rovině teoretické, kdy místní duchovní dostali pokyny, jak se mají v rámci tolerančního patentu dále zachovat, a také v rovině praktické, protože následující josefínská nařízení měla dopad na výzdobu mariánského kostela v Luži.²¹⁰

V rámci pokynů ohledně způsobu, jakým má lužský duchovní reagovat na nařízení tolerančního patentu, bylo především zdůrazněno, aby tento své farníky

²⁰⁷ Tamtéž

²⁰⁸ HANUŠ, J.: Krize a diferenciacie kněžské identity na přelomu 19. a 20. století, In: FASORA, L. a kol.: Sekularizace venkovského prostoru v 19. století, Brno 2009, s. 161-168

²⁰⁹ KUCHAROVÁ, H.-NEŠPOR, Z. R.: Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století, In: ČČH 2/2007, s. 375

²¹⁰ V důsledku jednoho josefínského patentu z roku 1784 bylo nařízeno, aby byly z kostelů ve farnosti odstraněny veškeré votivní dary a všechny nevhodně přezdobené obrazy či sochy, které by mohly věřící svádět k modloslužebnictví. Mělo se tak ovšem stát postupně a opatrně s ohledem na lidové citění. Prostý lid měl ve zvyku těmito drobnými dárky vyjadřovat svoji oddanost, takže by ho mohlo jejich náhlé odstranění pobouřit. Blíže viz SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 50-51

nabádal ke křesťanské lásce a zdržel se jakýchkoliv obviňování či urážek na stranu nekatolíků. Měl dbát na to, aby zůstal zachován občanský i církevní mír a dohlížel na katolickou výuku mladých, aby nedocházelo k dalšímu šíření protestantských myšlenek.²¹¹

Farář měl jako důležitý a vlivný člen místního společenství působit na věřící pozitivně svým vlastním příkladem, a pomoci tak státu jeho lid systematicky převychovat či disciplinovat. Nezřídka se proto duchovní stal v první polovině devatenáctého století jako jediný zástupce intelektuální elity na venkově šířitelem myšlenek českého národního obrození.²¹²

Díky tomu byly například v chlumeckém poutním kostele po slavnostní mši 26. března v roce 1848 svěceny lužským farářem tři vlajky v národních barvách poté, co císař Ferdinand Dobrotivý dal lidu dne 15. března konstituci. Tyto pak byly za hojné účasti lužských měšťanů a ostatních obyvatel postupně slavnostně vyvěšeny na kostele na Chlumku, na radnici a na kostele sv. Bartoloměje.²¹³

Úspěch farářových snah aktivně působit na své věřící ovšem hodně souvisel s jeho charakterovými vlastnostmi a jeho zanícením pro své povolání, protože pokud si nově příchozí kněz svým jednáním farníky zneprátelil, byla jakákoliv pozitivní spolupráce mezi farářem a věřícími v Luži prakticky nemožná. Postoj lužských obyvatel k faráři se však také proměňoval v čase s postupujícím vlivem sekularizace a náboženské lhostejnosti.

Jako příklad můžeme uvést působení duchovního otce **Františka Müllera**, který byl lužským farářem v letech 1826 až 1845, v porovnání s přijetím kněze **Františka Kopiště**, jenž tuto funkci zastával v letech 1875 až 1885. Tyto dvě různé osobnosti žijící v různých dobách zanechaly mezi svými věřícími zcela odlišné dojmy. Zatímco farář **Müller** byl věřícími přímo milován, jak alespoň vyplývá z reakcí farníků při jeho odjezdu do nové funkce v roce 1845, duchovní **F. Kopiště** si s lužskými měšťany vůbec neporozuměl.

Jak bývalo dobrým zvykem, na počest nově nastupujícího faráře se v den jeho příjezdu konalo slavnostní přivítání, a stejným způsobem se tento duchovní také

²¹¹ V podrobně rozepsané instrukci z roku 1782 bylo dále faráři v jednotlivých bodech velmi detailně vysvětleno, jak se má zachovat v případech křtů a uzavírání sňatků mezi nekatolíky, či při smíšených manželstvích, jak jednat s kacíři a přeběhlíky. Více viz SOKA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 33-35

²¹² KUCHAROVÁ, H.-NEŠPOR, Z. R.: Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století, In: ČČH 2/2007, s. 378-380 a 388-390

²¹³ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 258

vyprovázel, pokud tedy ve své funkci nezůstal až do smrti. Když byl **František Müller** v roce 1845 přeložen na větší a výnosnější farnost do Chroustovic, loučily se s ním početné zástupy lužských farníků s těžkým srdcem.

Starosta města měl při té příležitosti děkovný proslov, ve kterém shrnul zármutek nad odchodem zkušeného a oblíbeného duchovního a vyzdvihl jeho zásluhu: „*Zřetelem toho my tedy Jejich Velebnosti, jako vznešenému vyučovateli víry, jako rozdateli vysokých milostí, jako vzoru všech služebníků Božích, a jako vyhledávateli požehnání lidstva – ty nejvřelejší srdečné díky najevo dáti nuceni se vidíme.*“²¹⁴

O rovných třicet let později se však s tímto duchovním zanícením místních věřících při příchodu nového faráře již nesetkáme. Není se čemu divit, když se výrazně změnila politická situace v říši a mezi lidmi se začaly výrazně šířit protikatolické myšlenky. Proto, „*když se sem do Luže důstojný p. farář Kopiště ubíral v roce 1875, neuvítali ho; nikdo si ho ani nevšimnul vyjma p. Hataše a p. Ströbla, kteří povelky své pro něho poslali; což ovšem pořádnému knězi velkou radost nezpůsobilo, když mezi své přišel a oni se k němu znáti nechtěli.*“²¹⁵

Lužští představitelé městské rady tak novému faráři dali jednoznačně najevo, jaký je jejich vztah ke katolickému, či vůbec jakémukoliv náboženství. Pod vlivem mladočeských myšlenek však sílila v této době kritika zvláště proti katolickému kléru. Díky tomuto postoji věřících proto ani farář neoplýval vůči nim nějakou náklonností, vzájemné vztahy tak byly často pouze oficiální a někdy i vyloženě nepřátelské. Kromě zmíněného nepřivítání, vyčítal jim farář „*náboženskou lhostejnost, která tu byla bohužel i přičiněním některých kněží*“²¹⁶ vypěstována.²¹⁷

Tato situace pokračovala v podobném duchu i za jeho nástupce, faráře **J. Vlacha**, který byl sice mezi věřícími poměrně oblíben a zasloužil se o zvelebení chlumeckého chrámu, avšak také si postěžoval na přístup čelních představitelů města. Ve své reakci na úřední nařízení ohledně štolových poplatků totiž tento uvádí, že „*v případě povinného přibíjení sazby štolové na dveře chrámové musel by je nezbytně dáti přibýti i na dveře radnice a to proto, že – alespoň hlavy – slavného*

²¹⁴ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 37-38

²¹⁵ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 309

²¹⁶ Konkrétně je myšlen například nespokojený kněz p. Doubrava, který vystoupil z církve, očerňoval katolické kněžstvo, jak jen mohl, a vyučoval v židovské škole v Luži. Blíže viz kapitola 8. 4.

²¹⁷ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 83

*městského úřadu do kostela nechodí!*²¹⁸

Po vzniku samostatného československého státu pak nepokojné nálady vůči katolickému náboženství a jeho představitelům v Luži vykrystalizovaly naplno ve vlně takzvaného obrazoborectví. Poté, co byl stržen mariánský sloup na Staroměstském náměstí v Praze, došlo i zde k několika případům záměrného ničení církevních soch a staveb.

Nejednalo se sice o nenapravitelné škody, ale byly dostatečně citelné pro lužského duchovního i stále ještě aktivní katolické věřící. V roce 1919 se konaly navíc veřejné schůze a tábory lidu v době nedělních bohoslužeb na Chlumku, takže mnoho lidí chodilo místo do kostela raději na tyto přednášky. Celkově byla situace v Luži počátkem dvacátého století velmi napjatá a jednotlivé skupiny obyvatel si dělali navzájem naschvály.²¹⁹

Přesto všechno však i nadále tvořil barokní chrám Panny Marie Pomocné na Chlumku významné poutní místo, které vyhledávali věřící z celých východních Čech, ačkoliv již ne v tak hojném počtu, jako tomu bývalo za jezuitů či ještě v první polovině devatenáctého století.

²¹⁸ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1089, kart. 24, Dávky farářů a záduší 1851-1892, Zpráva městskému úřadu v Luži z 15. prosince 1892

²¹⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 368-375

7. Zabezpečení a průběh oprav kostela a celého areálu v 19. století

„Po smrti Šáníkově za nepříznivosti vlády ku katolickým chrámům Páně a katolickému kněžstvu vůbec... slavná a krásná svatyně chlumecká hynula víc a více. I kdyby ten který farář lužský byl měl nejlepší vůli o povznesení Chlumku, nebylo dle daných církevně-politických poměrů možno, a proto bylo se každému pouze spokojiti tím, že staré památky uchovával, chránil, ale neopravoval a nezveleboval.“²²⁰

Smrt faráře **Františka S. Šáníka**, který se na správě chlumeckého kostela s přestávkami přímo podílel od roku 1773, kdy byl zrušen jezuitský řád, předznamenala roku 1793 počátek několik desetiletí trvajících období, kdy žádný kostel lužské farnosti nebyl nijak výrazně opravován, ani do něj nebylo pořizováno nové vybavení.

Tento stav hodně souvisel nejen s dobovou politickou situací, ale také s přístupem tehdejšího majitele košumberského statku, barona **Leopolda de Laing**, který se péči o kostely na svém panství snažil pokud možno vyhnout, jak dokládá například spor o patronátní práva kostela ve Voleticích.²²¹ Za dobu jeho patronátu proběhly sice nějaké drobné udržovací práce, avšak pouze v případě, že už byly nanejvýše nutné.

Definitivní změna těchto poměrů nastala až s příchodem nového pána na panství Košumberk v roce 1826, protože katolický rod Thurn-Taxisů byl štedrým sponzorem podporujícím rozkvět poutního místa na Chlumku i dobrý stav ostatních kostelů lužské farnosti.

7. 1. Nejdůležitější opravy chlumeckého kostela v 1. polovině 19. století

Po dlouhém období, kdy se neprováděly na mariánském chrámu na Chlumku žádné větší stavební či restaurátorské práce, bylo velmi důležité opravit

²²⁰ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 99

²²¹ Viz kapitola 4. 1.

kostel nejen zvenku, ale také zevnitř. První fáze oprav proto proběhla již v roce 1832, kdy „*byl chlumecký farní kostel zcela opraven a to jak kaple s ambity, tak kostel, který byl již ve špatném stavu. Obojí bylo uvedeno zpět do nejlepšího stavu stejně jako nově položeno schodiště z obou stran. Na tuto opravu daroval milostivý patron Maxmilián z Thurn-Taxisů 1500 zl.*“²²²

Zašlá výzdoba interiéru v kostele pak byla uvedena do původního stavu v průběhu roku 1841 a prostředky na ni se čerpaly z kostelní pokladny se souhlasem zemského místopředsednictví. Při této druhé fázi oprav na Chlumku se renovovaly a vyčistily všechny oltáře v kostele, kazatelna, varhany i obrazy na stěnách. Čistící a malířské práce provedl chrudimský malíř **Šlechta** se svými pomocníky a dostal za ni zaplacení rovných 160 zl.²²³

Podle mínění tehdejšího kaplana **Ignáce Zelinky** se však jednalo o zcela špatně provedenou zakázku a zaplacená částka za ni byla více než přehnaná. Jak sám napsal: „*Shledávám tu práci špatnou. On (malíř Šlechta) a jeho pomocníci se zde jen loudali.... Nemohu to vyčištěné nazvat, ... obnos za 160 zl. zdá se mi až příliš vyhozený.*“²²⁴ Zvláště pak, když lužský zednický mistr **Kozderka** si za vybílání celého kostela řekl o pouhých 80 zl., protože mu prý leželo na srdci dobro tohoto posvátného místa.

Jak se však později ve druhé polovině 19. století při odborném posuzování stavu mariánského poutního místa ukázalo, ani tyto práce nebyly provedeny zcela s citem vůči celkovému vzhledu interiéru kostela a v několika případech je bylo nutné posléze zrevidovat.

K dovršení celkové obnovy chlumeckého chrámu ve čtyřicátých letech zbývalo po dokončení vnějších i vnitřních oprav nakonec už jen zkontrolovat, v jakém stavu se nachází pokrytí střechy kostela a obou věží. V roce 1846 proto proběhlo šetření komise z patronátního úřadu, jejímž úkolem bylo posoudit, zda a případně v jakém rozsahu se bude pořizovat nová střešní krytina. Bylo zjištěno, že je poškozené oplechování na obou věžích a náklady na opravu byly odhadnuty na 1 478 zl.

V průběhu práce se pak náklady zvýšily na rovných 2 108 zl., které byly vyplaceny z košumberské kostelní poklady se svolením pana patrona **Maxmiliána**

²²² SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 73

²²³ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 103

²²⁴ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 141-142

Karla knížete z Thurn-Taxisu, protože kromě vlastního oplechování bylo třeba provést ještě nějaké doplňkové klempířské opravy.

Posledním zásahem do vzhledu kostela na Chlumku v první polovině 19. století byla výměna a oprava většiny oken, jelikož byla za dobu existence poutního chrámu značně poškozena – obzvláště po velmi silném větru v březnu roku 1850.²²⁵ Proto byla v tomto roce všechna rozbitá či jinak závadná okna v kostele i na nedalekém domě kostelníka nově opravena a zasazena lužským sklářem **Janem Klumparem**, který za svoji práci dostal z kostelní pokladny částku 36 zl. 53 kr.

Během třicátých a čtyřicátých let byl tedy chlumecký chrám Panny Marie Pomocné díky štědrému přístupu nového patrona opraven zvnějšku i zevnitř se vším všudy a mohl opět vítat příchozí poutníky v celé své původní kráse.

7. 2. Opravy kostela sv. Bartoloměje a fary v Luži

Renovace se v této době samozřejmě netýkaly pouze chrámu na Chlumku. Velmi potřebné byly nejrůznější opravy také při bývalém farním kostele sv. Bartoloměje a na faře i jí přilehlých hospodářských budovách v centru města.

Již v říjnu 1844 podal lužský farář **František Miller** písemnou žádost k patronátnímu úřadu, aby tento laskavě přispěl na obnovu filiálního kostela, jehož zachování je pro místní věřící velice důležité. Po uvedení hlavních důvodů, díky nimž je tento kostel pro lužské měšťany nepostradatelný,²²⁶ zakončuje svůj dopis těmito slovy: „*Jsem přesvědčen, že Vaše Milost... snažnou žádost a prosbu svých poddaných, když se jedná jen o jejich dobro, nevyslyšenou nenechá.*“²²⁷

V tomto roce bylo však přistoupeno pouze k částečné opravě věže kostela, protože kříž na ní umístěný byl v natolik špatném stavu, že hrozil zřícením, a tedy představoval hrozbu pro přicházející věřící. Na střechu byla připevněna nová plechová makovice a do ní byl kříž pevně uchycen. Stavební náklady byly hrazeny částečně z kostelní pokladny a částečně prostřednictvím příspěvků farníků, avšak ty

²²⁵ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 142-143

²²⁶ Jedná se prakticky o totožný výčet, jaký byl uváděn při jednání o přenesení farních služeb božích na Chlumeck, a sice především že chlumecký farní kostel je daleko od centra, takže staří a nemocní dochází na mše do kostela sv. Bartoloměje, a také to sem mají blíže školní děti. Dále bylo uvedeno, že se nehodí, aby dřívější farní kostel, který v Luži již tak dlouho stojí, zůstal nedůstojně zchátralý.

²²⁷ SOkA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 16, Dopis faráře lužského patronovi r. 1844

nedosahovaly velkého množství.²²⁸

K vlastní opravě chrámu pak bylo s požehnáním patrona přikročeno o dva roky později, v roce 1846. Práce vedl lužský mistr **František Hataš** a pomocné i tažné práce konali či zajišťovali samotní lužští věřící. Ačkoliv není v pramenech uvedeno, co konkrétně bylo třeba opravit, je zde vepsána poznámka, že po tomto zásahu „*nachází se kostel sv. Bartoloměje opět v dobrém stavu.*“²²⁹

Další velkou sérií oprav prošel lužský filiální chrám až ve druhé polovině osmdesátých let, kdy na post lužského faráře nastoupil **p. Jan Vlach**, jenž se během svého zdejšího více jak dvacetiletého působení aktivně zasloužil o zvelebení všech kostelů a přidružených budov ve své farnosti.

V roce 1886 byl již kostel sv. Bartoloměje velmi zašlý, proto vyžadoval celkovou opravu vnější i vnitřní. Jelikož se na ni však nedostávalo dostatečné množství peněz, provedl patronátní úřad jen nejnnutnější a naprosto nedostatečné záchranné práce. Proto uspořádal farář **Vlach** mezi věřícími veřejnou sbírku, na které se vybralo 174 zl. 45 kr. Z této částky „*kazatelna jest oštafírovaná – obložena pozlátkem a barvou a jsou na ni upevněny obrazy na plechu malované chrudimským malířem Müllerem za 50 zl.*“²³⁰ Upravilo se zábradlí uvnitř kostela a všechny dveře byly nově natřeny.

Dále byly opraveny okna a střechy a celý kostel i s věží zvnějšku obílen, protože patronátní opravy se vnějšímu vzhledu kostela příliš nevěnovaly, takže zůstal „*v sešlé své smutné i nedůstojné podobě ponechán. Zdivo zvenčí bylo vesměs oprchané, špinavé a přední celá strana věže byla bez omítky, malby naprosto.*“²³¹

Jakmile byla oprava kostela dokončena, rozhodl se farář uspořádat mezi věřícími v roce 1889 další sbírku – tentokrát na získání částky pro zaplacení nové milostné sochy Panny Marie Lourdské pro chrám sv. Bartoloměje, která by byla postavena i s oltářní jeskyní naproti kazatelně. Ačkoliv byla socha vyrobena v Gröden v Tyrolsku, nacházela se v době zakoupení na děkanství ve Skutči, a proto stála podstatně méně, než kdyby byla objednána přímo z Německa.

Bez ohledu na dovozné se tedy tato socha pořídila za cenu rovných 100 zl. „*Oltářní jeskyně, kterou zhotovil řezbář Petr Musil ze Žamberka, stála i s přívozem*

²²⁸ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 35

²²⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 143

²³⁰ Tamtéž, s. 319

²³¹ Tamtéž, s. 171

86 zl. a výlohy za železo a jiné 2 zl.“²³² Celkové náklady tak byly 188 zl., avšak vybrat se podařilo jen 183 zl. a 10 kr. Zbývající částku proto doplatil ze svého sám farář **Jan Vlach**. Slavnostní svěcení nové sochy proběhlo první neděli po Velikonocích následujícího roku, tedy 7. dubna 1890.

Co se fary a k ní přidružených hospodářských stavení – chlévy, stáje a tak podobně – týká, ty byly opravovány v případě potřeby průběžně po celé devatenácté století. Například roku 1850 bylo po kanonické vizitaci shledáno, že je nejvýše nutné pokrýt všechny střechy na hospodářských budovách při faře v Luži novým šindelem, což bylo následujícího roku s potřebným souhlasem patronátního úřadu také provedeno. Veškerý materiál a vykonané práce přišly na celkový obnos 193 zl. 3 kr.²³³

Vliv času a přírodních živlů způsobil, že bylo v celé farnosti stále co opravovat, protože jakmile se dokončily opravy na jednom místě, bylo nutné zasáhnout zase někde jinde. Kromě patronátního úřadu se na financování potřebných prací podíleli svými příspěvky také věřící při veřejných sbírkách, nebo formou jednorázových finančních darů.

7. 3. Nový hřbitov pod Chlumkem

Mezi povinnosti lužského faráře patřila také správa farního hřbitova pod Chlumkem, který k mariánskému poutnímu kostelu náležel. Tento byl oficiálně zřízen jako farní roku 1841, kdy byl původní hřbitov farnosti nacházející se při kostele sv. Bartoloměje v centru města zrušen,²³⁴ protože už v něm nebylo více volného místa a nebylo možné znovu navýšit terén hřbitova.²³⁵

Chlumecký hřbitov ovšem existoval paralelně s tím lužským několik let před tím, než byl prohlášen za farní a ten v centru města zrušen. Již v roce 1832 byl kousek farního pole pod Chlumkem oplocen a využíván k pohřbívání těch, kteří zemřeli v důsledku cholery, jež v tuto dobu sužovala celé panství, protože farní

²³² Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 172

²³³ Tamtéž, s. 143-144

²³⁴ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 40

²³⁵ V pamětní knize je dochováno několik zápisů, které se zmiňují o běžném navyšování terénu hřbitova v případě, že bylo potřeba více místa pro nové hroby. Původní úroveň tak byla zasypána přivezenou hlinou a bylo založeno další patro hřbitova. V případě nějakých výkopových prací na hranicích tohoto pohřebiště byly proto v devatenáctém století občas nalézány staré náhrobní kameny. Viz například SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 39-40

hřbitov nepostačoval. Následujícího roku byl pak na tomto místě „na náklady milostivého pána patrona **Maxmiliána Karla knížete z Thurn-Taxisu** zřízen nový hřbitov.“²³⁶

Prostor tohoto hřbitova byl posléze ještě rozšířen při další vlně cholery v roce 1850, jelikož se jeho původní rozloha rychle zaplnila.²³⁷ Skoro měsíc umírali lidé v lužské farnosti v létě daného roku na tuto obávanou nemoc a počet obětí se jen v Luži vyšplhal až k jednomu stu osob, proto byla tehdy potřeba rozšíření chlumeckého hřbitova velice naléhavá.²³⁸

Ve druhé polovině šedesátých let devatenáctého století se pak zařizovalo vše nutné k tomu, aby se pořídily nová vrata a prahy ke hřbitovu pod Chlumkem. Dva prahy na hřbitov vyrobil kamenický mistr **Antonín Rybička**, za což v roce 1865 obdržel celkem 6 zlatých,²³⁹ a dvoje pevná vrata zhotovil „nejméně prodávající mistr tesařský p. **František Hataš**, měšťan z Luže, za 37 zlatých.“²⁴⁰

K vykonání zadané práce dostal lužský tesař přesně stanovenou lhůtu a její splnění pojistil obci finanční zástavou, která by městu propadla v případě, že by svoji práci nestihl dokončit v čas. Zároveň se zavázal použít pouze vysoce kvalitní materiál – dubové dřevo – a souhlasil, že mu bude požadovaná částka vyplacena až po kolaudaci hotové práce speciálně vytvořenou komisí.

Náklady na tyto dvě opravy při chlumeckém hřbitově byly ještě téhož roku dle přímých daní rozepsány na jednotlivé přifařené obce, čili na Luži, Radim, Bělou, Dobrkov, Košumberk a Roubovice. Posledně jmenovaná obec však podala námitku, ačkoliv měla platit nejmenší částku, a byla následně z této povinnosti vyjmuta. O důvodech prameny mlčí.²⁴¹

7. 4. Požár farního kostela na Chlumku v roce 1878

Zcela nečekaně musel chlumecký poutní kostel projít opět dalšími rozsáhlými opravami necelých čtyřicet let po výše zmíněné vnitřní i vnější renovaci, a to z důvodu ničivého požáru, kterým byl vážně poškozen v roce 1878. Za bouřky

²³⁶ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 109

²³⁷ Tamtéž, s. 109-110

²³⁸ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 46

²³⁹ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Kvitance z 11. července 1865

²⁴⁰ Tamtéž, Protokol ze dne 25. června 1865, s. 2

²⁴¹ Tamtéž, Rozvrh plateb v září 1865

„dne 9. září... o půl dvanácté... zapálil blesk věžičku nad hlavním oltářem u kostela na Chlumku. Hned chytla střecha a obě věže.“²⁴²

Protože asi hodinu před tím vypukl požár v sousedních Voleticích, nebyli lužští hasiči ve městě přítomni. Vzhledem k špatně přístupnému umístění a poměrně velké výšce kostelní budovy by však stejně nebylo možné požár efektivně hasit, proto se alespoň seběhli lidé z okolí a začali vynášet ohněm ohrožené obrazy a cennosti do bývalé rezidence.

Jak se plameny šířily, dostaly se *„skrz věže dolů a byly by na kůře shořely varhany. Aby se to nestalo, hájilo je na kruchtě několik mužů, kteří si tam vodu sami po provaze tahali – byli to Patočka pekař, Kloboučník švec, Fanta zámečnický pomocník Israelita a dva Němečkové, otec a syn.“²⁴³* Díky jejich ochotnému zásahu byly varhany zachráněny, avšak v důsledku pádu zvonů z hořící věže byli někteří ze zachránců zraněni hořícími troskami, které létaly okolo.

Pozdější nutné lékařské ošetření celkem tří zraněných mužů²⁴⁴ stálo dohromady 19 zl. a 61 kr. Jako výraz uznání či vděku poslal patronátní úřad v Rychmburku jménem knížete **Thurn-Taxise** příspěvek ve výši 25 zl. *„k tomu účelu, by z tohoto lékařské útraty... zapraveny byly a zbytek by pak těm třem občanům lužským ve stejné míře udělen byl.“²⁴⁵*

Díky ochotnému zásahu lužských farníků byl tedy jak milostný mariánský obraz, tak barokní kostelní varhany zachráněny i s nejdůležitějšími cennostmi a vybavením chrámu, ačkoliv požár trval až do šesti hodin ráno následujícího dne, to znamená do 10. září. Ničivý požár ve výsledku způsobil, že kompletně shořela střecha kostela a obě věže až dolů.

S touto v historii chrámu tragickou událostí je však spojen jeden zázračný jev, jehož byly údajně svědky lidé nejen z Luže, ale také ze Zdislavi a Bělé. Totiž *„když tento přemilý chrám hořel... v ten čas asi, když se zázračný obraz P. Marie z kostela vynášel, ... patnáct osob ..., kteréž stály před svými staveními, ... slyšelo zpěv krásný neslýchaný, slovům nerozuměli a nápěv byl též neznámý.“²⁴⁶* Zpívající

²⁴² Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 311

²⁴³ Tamtéž, s. 311

²⁴⁴ Z již jmenovaných, kteří hájili varhany na kůru, to byl zámečnický pomocník Fanta a švec Kloboučník a třetím v pořadí byl jakýsi J. Hruška. Ošetřujícím lékařem, kterému měla být zmíněná částka vyplacena, se jmenoval František Salášek. Viz SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Zpráva patronátnímu úřadu 1879

²⁴⁵ SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Zpráva obecnímu úřadu v Luži z 15. dubna 1879

²⁴⁶ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 311

hlasy byly ženské, případně chlapecké vysoké, a přibližně pět minut se nesly jakoby od hořícího poutního místa.

V udávanou dobu však na Chlumku rozhodně nikdo nezpíval. Je tedy tato událost považována mezi lužskými věřícími za zázrak.

Po požáru byl kostel uklizen od ochotných žen a dívek, aby se v něm mohla následující neděli slavit takzvaná čtvrtá pout' – svátek Jména Panny Marie dne 12. září. V sobotu před touto slavností byl obraz Panny Marie Pomocné přenesen z rezidence zpět do kostela a zasazen do ozdobného rámu.²⁴⁷

Protože však po vyhoření nebyly na Chlumku zvony, svolávali se věřící na slavnostní mši do poutního kostela pomocí zvonů v kostele sv. Bartoloměje v Luži.²⁴⁸ Takto provizorně byl provoz mariánského chrámu veden až do skončení potřebných oprav, které se prováděly postupně od doby požáru až do roku 1880.

Nejprve byla hned roku 1878 „*dne 29. září povedena zástupcem patrona knížete Thurn-Taxise panem Müllerem, řiditelem z Richenburku, dražba na vystavení střechy – okenic a kulatých oken.*“²⁴⁹ Tesařských prací se ujal lužský mistr **Hataš** a dovoz materiálu přislíbily hradit jednotlivé přifařené obce.²⁵⁰ Správný průběh stavebních prací dozoroval inženýr z patronátního úřadu, takže po svátku Všech svatých již byly hlavní opravy skončeny.

Nově postavená střecha na hlavní lodi chrámu však byla položena jinak než ta původní, což způsobilo, že se zdi kostela opticky částečně zvýšily. Jak je poznamenáno k této stavební úpravě v pamětní knize, od té doby „*střecha tuze vyniká a sloh kostelní tím na souměrnosti utrpěl.*“²⁵¹ Další opravy pak byly přeloženy na jaro následujícího roku 1879, protože se již zhoršilo počasí, takže nebylo možné zadávat další práce.

Jejich dokončení se však protáhlo až do roku následujícího, protože bylo nutné, aby stavební plány na opravu obou kostelních věží, které byly požárem nejvíce poškozeny, schválilo pražské místodržitelství. Další zdržení pak způsobila špatná komunikace mezi patronátním úřadem v Rychmburku a obecním úřadem v Luži, jehož představitelé si díky neinformovanosti nebyli jisti zda a případně

²⁴⁷ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 109

²⁴⁸ Tamtéž, s. 109, pozn. 258

²⁴⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 311

²⁵⁰ Písemně se však k ničemu představitelé zainteresovaných obcí zavázat nechtěli, a proto vyvstal později problém s uhrazením částky za tyto práce. Cihly potřebné ke stavbě pak na vlastní náklady přivezl pachtýř lozického dvora, jistý Žid jménem Mendl. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 311

²⁵¹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 312

nakolik se jich provádění těchto plánů týká.²⁵²

Až roku 1880 byl tedy konečně kostel „*obílen po obou stranách, z venku i z vnitřku, a na nově vystavené věže byly znovu pověšeny zvony.*“²⁵³ Opravy kostela stály za celé tři roky dohromady 10 842 zlatých a 45 krejcarů a nové zvony 1 900 zl.²⁵⁴ Tato suma byla zčásti hrazena z pojištění kostelní budovy a částečně knížetem **Thurn-Taxisem**. Obnosem 300 zl. přispěly také dle svého slibu přífařené obce na potažní a nádenickou práci.

Poslední opravy vzniklé v důsledku ničivého požáru na Chlumku proběhly roku 1884, tedy čtyři roky po oficiálním ukončení všech prací, protože bylo nutné vyměnit plech na věžích. „*Věže totiž byly pokryty plechem měděným velmi tenkým. Tento tenký plech potrhal se a střecha se opravovala zas... Lužští částku na ně vypadající nechtěli platit (asi 70 zl.), že věc není v pořádku.*“²⁵⁵

Nekvalitní materiál použitý při opravách roku 1880 lužské obyvatele patřičně rozladil, a proto nebyli ochotni požadovanou částku zaplatit. Spor došel tak daleko, že jej musela vyšetřovat komise z patronátního úřadu. Poté již byla sice dlužná částka uhrazena, avšak poutní kostel na Chlumku nezůstal dlouho bez potřeby nových oprav.

7. 5. Opravy schválené dr. Schmoranzem

Roku 1885 nastoupil do úřadu lužského faráře p. **Jan Vlach**, který se po celou dobu svého působení v této pozici zasloužil o zvelebení nejen chlumeckého chrámu, ale také kostela sv. Bartoloměje, fary ve městě a jiných k areálu příslušejících budov. Jak sám napsal: „*Hned při sloužení první mše svaté po svém nastoupení dne 1. prosince r. 1885 zde povzdechl jsem si při pohledu na překrásný oltář valně sešlý: Kéž by bylo možno z dobrovolných příspěvků, protože kostel jmění k tomu nemá, kostel obnoviti.*“²⁵⁶

²⁵² SOKA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1088, kart. 24, Opravy kostelních budov 1856-1898, Zpráva okresnímu hejtmanství z 10. května 1880

²⁵³ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 312

²⁵⁴ Roku 1880 byly na chlumecký kostel zavěšeny nové zvony místo těch, jež se poškodily pádem při požáru. Byly vyrobeny v Plzni od zvonářů Juránka a Pernera a použil se na ně kov z těch původních. Jednalo se celkem o pět zvonů, z nichž ten největší jménem Maria vážil 712,5 kg a nejmenší Xaver 26,3 kg. Oproti starým zvonům měly tyto ovšem jiný akord, protože se zvonění nepodařil přesně ulít. Blíže viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 106

²⁵⁵ Tamtéž, s. 319

²⁵⁶ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 110

Využil proto první vhodné příležitosti a roku 1887 získal souhlas knížecího patronátního úřadu i biskupské konzistoře s novým pozlacením hlavního oltáře, které mělo být financováno z pozůstalosti bývalého faráře p. **Františka Kopiště**. Kromě zlacení se však farář **J. Vlach** postaral také o celkovou opravu oltáře a presbyteria, na což získal prostředky pomocí provolání k příznivcům a farníkům chlumeckého kostela.²⁵⁷

Opravu oltáře provedl pozlacovač **Antonín Brožek** z Vysokého Mýta, „*jenž mnoho kostelů na panstvích hraběte Jana Haracha ... ku jeho prý úplné spokojenosti obnovoval.*“²⁵⁸ Celý oltář a veškerá jeho složitá sochařská výzdoba byly rozebrány a převezeny do Vysokého Mýta, kde byly důkladně opraveny, a posléze dovezeny zpět na Chlumek a opět sestaveny do původní podoby.

Náročná a občas také nebezpečná práce byla zdárně provedena do konce k velké spokojenosti faráře i věřících.²⁵⁹ Náklady na opravu hlavního oltáře dosáhly výše 850 zl. a ostatní zlacení a restaurátorské úpravy soch na vrchní části kopule oltářní stály 185 zl. Celkem tedy mělo být panu **Brožkovi** vyplaceno 1 035 zl., avšak ještě v roce 1891 mu byly zasílány neuhrazené doplatky,²⁶⁰ protože se kolem způsobu placení těchto výdajů vytvořil poměrně velký spor.

Ze strany patronátního úřadu v Rychmburku byla totiž podána stížnost na nepřiměřený a zbytečný rozsah provedených oprav v poutním kostele, čímž vznikly příliš velké náklady, které proto jménem patrona nebyl ochoten uhradit. Aby mohl vznesené námitky lépe vyvrátit, požádal farář **Vlach** o odborný posudek „*c. k. konservátora kraje chrudimského, stavitele a architekta proslulého, totiž p. Františka Schmoranze ze Slatiňan.*“

Tento navštívil chlumecký chrám dne 18. dubna 1888 v doprovodu faráře a sepsal o tom, co zde spatřil, o pouhé tři dny později podrobnou zprávu,²⁶¹ ve které se vyjádřil nadšeně o kráse mariánského kostela na Chlumku a jeho důležitosti pro duchovní život věřících v dané oblasti. Zároveň se pozastavil nad tím, že poškození

²⁵⁷ Tento postup faráři schválil ředitel rychmburské důchodové komory, pan Vojtěch Müller. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 322

²⁵⁸ Tamtéž

²⁵⁹ Na rozdíl od nepovedené nové výmalby v presbytáři provedené hned po skončení oprav hlavního oltáře panem Valtrem, lužským knihařem a malířem pokojů. Bylo proto později nutné celý presbytář vymalovat ještě jednou za pomoci někoho zručnějšího. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 323

²⁶⁰ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. C, č. kn. 54, Pamětní kniha obsahující okolnosti obnovy svatyně Chlumečku, s. 88

²⁶¹ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1092, kart. 24, Dobrozdání státního konzervátora Fr. Schmoranze o stavebních potřebách kostela na Chlumku 1888

nebylo vzhledem ke stáří chrámu mnohem větší, a zdůraznil, že provedené opravy byly správné a nejdříve nutné.

Upozornil také na to, že bude důležité v těchto pracích pokračovat, jelikož některé předchozí stavební zásahy byly ke škodě celkovému vzhledu kostela, protože působí rušivě v jedinečné atmosféře tohoto posvátného místa. Například uvedl, že bílení po nedávném požáru není zcela v pořádku, protože zcela bílé stěny narušují všeobecnou barevnou harmonii v chrámu.²⁶²

Po této zprávě dal patronátní úřad souhlas s přispěním na zmíněné opravy, avšak zbývající částku musel obstarat osobně sám farář, který se o tyto renovace tak aktivně zasazoval. Ten proto nechal vytvořit kopie dobrozdání stavitele Schmoranze a rozeslal je poštou „všem čelnějším rodákům lužským, okolním farním úřadům, osobnostem a též nejdůstojnějšímu biskupskému konzistoriu v Hradci Králové.“²⁶³

Díky tomuto kroku začali na faru do Luže chodit četné finanční příspěvky, které pomohly pokrýt zaplacení veškerých oprav. Přispěl také tehdejší královéhradecký biskup **Josef Jan Hais**, a to částkou 48 zl.

Farář **Jan Vlach** se však i po uhrazení těchto stavebních úprav nadále zasazoval o schválení oprav nových, díky čemuž se mu podařilo podobným způsobem do roku 1907, kdy zemřel, opravit prakticky celý chlumecký kostel, a to jak interiér, tak také exteriér včetně schodišť, ambítů a osmi okolo stojících kaplí.

Jedině opravu předního schodiště ke kostelu nestihl do své smrti plně zajistit, protože jeho žádost nebyla po dlouhou dobu vyřízena. Jak sám napsal: „*Oprava těchto schodů jest to jediné ještě, co za mého farárování na Chlumečku k provedení nepřišlo – tím celek, vrchol oprav, měl býti dosažen.*“²⁶⁴ K završení generální obnovy vnitřku i vnějšku chlumeckého chrámu bylo přikročeno až za jeho nástupce, faráře **A. Doubravského**.

7. 6. Dokončení oprav počátkem 20. století

Počátkem dvacátého století byl, jak výše zmíněno, chlumecký kostel

²⁶² Tento problém se však netýkal pouze vnitřku chlumeckého kostela. Nevhodné provedení oprav bylo patrné také na vnějším vzhledu poutního chrámu. Například v době kolem poloviny devatenáctého století byla přední stěna kostela nešikovným zednickým tovaryšem nevhodně omítnuta, došlo k poničení výzdoby kolem kaplí a poškození soch nad vstupním portálem a tak podobně. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 144-145

²⁶³ Tamtéž, s. 323

²⁶⁴ Tamtéž, s. 330

zásluhou faráře **J. Vlacha** celkově ve velmi dobrém stavu, avšak na jeho nástupci v roce 1908 ještě zůstalo zařídit velmi nutnou opravu již hodně sešlých a částečně nefunkčních chlumeckých varhan. Nejdůležitější záchranné práce sice provedl pan **A. Lindhart**, varhanář z Třebechovic, ale starobylé varhany stále potřebovaly opravu důkladnou opravu.

Bohužel však v této době „*pozvaný znalec Václav Polášek, stavitel varhan v Rychnově nad Kněžnou, po důkladné prohlídce varhan podal dobrozdání, že řádná oprava varhan těch bude státi kolem 1 600 K.*“²⁶⁵ Ve městě ovšem byly tento rok mezi obyvateli konány už dvě velké sbírky, pomocí kterých byly hrazeny výdaje na stavbu mateřské školky a sirotčince, proto se farář rozhodl další sbírku nevyepisovat.

Potřebnou sbírku tak bylo možné vyhlásit až v roce 1911,²⁶⁶ kdy už ovšem varhany byly v natolik špatném stavu, že se náklady na jejich opravu zvýšily na částku 2 350 korun. Ohlas mezi lužskými občany byl nad očekávání velký, takže se podařilo vybrat krásných 1 407 korun a 30 haléřů. Zbývající peníze do požadované sumy pak vzešly z příspěvku 240 K. od samotného faráře a 500 K. od patrona, knížete **Thurn-Taxise**, a z kostelního jmění bylo vyčleněno 400 korun.²⁶⁷

Nově zprovozněné varhany na Chlumku poprvé slavnostně zazněly při mši v den svátku vzkříšení, tedy 6. dubna 1912. Tímto datem tak byla symbolicky uzavřena série velkých oprav chlumeckého poutního areálu, kterou z větší části zařídil horlivý farář **J. Vlach**. Protože však plynutí času nelze zastavit a jeho důsledkem je opakované postupné chátrání a poškozování vnějšího vzhledu a vnitřní výzdoby mariánského kostela, nejednalo se o opravy poslední.

Již v letech 1931 – 1937 byla například opět provedena další velká oprava interiéru chlumeckého chrámu, o níž se nejvíce zasloužil tehdejší lužský farář **Emanuel Šavrd**.²⁶⁸ Poslední kompletní stavební rekonstrukce a restaurace výzdoby i zařízení poutního kostela na Chlumku pak proběhla až na přelomu století dvacátého a jednadvacátého.

V devadesátých letech byla opravena fasáda kostela, všechny kaple s ambity i obě schodiště, protože „*havarijní stav schodišť v této době vyvrcholil znemožněním vstupu do kostela z bezpečnostních důvodů... a opadávání částí omítky ohrožovalo*

²⁶⁵ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 337

²⁶⁶ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. C, č. kn. 54, Pamětní kniha obsahující okolnosti obnovy svatyně Chlumečku, s. 41

²⁶⁷ Podrobný popis všech opravovaných částí chlumeckých varhan, příčin poškození i průběhu oprav viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 338-340

²⁶⁸ Tamtéž, s. 519

*vstupující osoby.*²⁶⁹ Vznešený vzhled vnitřní výzdoby pak prošel za podpory pardubického kraje, města Luže a zvláště vyčleněných dotací z Norska celkovou obnovou v prvním desetiletí století následujícího.

Jedinečná krása, nevšední estetické působení a nevyčísitelná historická hodnota tohoto oblíbeného mariánského poutního místa ve východních Čechách z něj vytváří mimořádně významnou uměleckou památku z období baroka, kterou bylo, je a stále bude nutné důkladně spravovat a uchovat ji tak pro budoucí generace.

²⁶⁹ NAŇKOVÁ, V.: Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009 (cit. 18. 7. 2013). Dostupné na WWW: <http://www.chlumek.net/JChlumek>

8. Školní výuka v lužské farnosti

Až do roku 1782 existovaly v Luži dvě samostatně spravované školy, a sice takzvaná normální košumberská městská škola řízená ‚obratným‘ učitelem a škola na Chlumku vedená jezuity i po roce 1773, kdy byl zrušen řád Tovaryšstva Ježíšova. Ve své Zprávě o vizitaci far kraje chrudimského uvádí tehdejší královéhradecký biskup **Jan L. Hay**, že by *„ústavy tyto mohly nésti daleko větší užitek, kdyby byly se společným dohodnutím se pod farářovým dozorem vedeny.“*²⁷⁰

V této době již tři latinské gramatické třídy²⁷¹ na Chlumku měl totiž pod svým výhradním dohledem exjezuitský kněz p. **Ensberger**,²⁷² který za žádných okolností nebyl ochoten připustit jakékoliv zasahování lužského faráře do způsobu vedení tamější výuky. Tento přístup však dle biskupa Haje nebyl pořádku, protože podle jeho názoru přece nebylo možné, aby se *„příslušnému pastýři, vlastnímu učiteli svého lidu překážky kladli, aby neviděl, jak drahocenný díl jeho stáda v náboženství a v občanských povinnostech jest vyučován.“*²⁷³

Škola tedy představovala v době povýšení chlumeckého poutního kostela za farní chrám roku 1782 další třetí plochu, na níž docházelo ke konfliktům mezi lužským farářem a bývalými jezuity. Z důvodu odstranění tohoto nesouladu a kvůli zefektivnění jednotné výuky v Luži proto nařídil biskup Hay, aby farář dozoroval obě lužské školy²⁷⁴ a pravidelně v nich prováděl inspekční návštěvy, jak vyplývá

²⁷⁰ ŘEZNÍČEK, V.: Jana L. Haje biskupa královéhradeckého: zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již r. 1782 k rozkazu císaře Josefa II. vykonan, Hradec Králové 1904, s. 49

²⁷¹ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjezuitského statku Košumberk, s. 23

²⁷² Původně byla jezuitská škola pouze dvoutřídní. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 174

²⁷³ ŘEZNÍČEK, V.: Jana L. Haje biskupa královéhradeckého: zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již r. 1782 k rozkazu císaře Josefa II. vykonan, Hradec Králové 1904, s. 49

²⁷⁴ Další osudy původně jezuitské školy na Chlumku nejsou po roce 1782 v pramenech nijak zachyceny. Poté, co správa Chlumku přešla definitivně do rukou lužského faráře a poutní kostel se stal zároveň farním, zmiňují se prameny nadále pouze o škole přímo ve městě. Je tedy možné, že chlumecká škola byla postupem času zrušena, aby se tak podpořila jednotná výuka v Luži.

z dochované zprávy, kterou výše zmíněný zaslal patronovi košumberského statku.²⁷⁵

8. 1. Spor o význam fundací hraběnky Hýzrlové

Zakladatelka poutního místa na Chlumku, hraběnka **Marie Maxmiliána** provdaná **Hýzrlová**, se rozhodla v roce 1683 a 1684 zajistit prostřednictvím dvou fundací výuku mládeže svého panství a zároveň také hudebníků, kteří by hráli při slavnostních bohoslužbách v kostele v Luži i v chlumecké kapli.²⁷⁶ Úroky z první fundace ve výši 1000 zl. na výuku pěti chlapců z košumberského panství dostával od samého počátku jezuitský kněz, který vyučoval při chlumecké rezidenci a vedl také výuku hudby. Roku 1773 pak, „*když řád jezuitský byl zrušen, připadl úrok tento 40 zl. učiteli lužskému, který byl zároveň regenschorim, a později školnímu fondu.*“²⁷⁷

V roce 1781 pak lužští obyvatelé vyvolali s tímto učitelem spor, jehož se účastnil také lužský farář **F. S. Šáník**, protože požadovali, aby za tento obnos vyučoval dvanáct chlapců z Luže bezplatně hudbě. Svůj požadavek opírali o výpis ze zemských desek z roku 1668, o hraběncin testament z roku 1684 a jiné listiny, které měli dokazovat, že tomu tak bylo i za jezuitů. Po důkladném vyšetření stížnosti lužských měšťanů se ovšem zjistilo, že nikdy takováto bezplatná výuka vedena nebyla a ani o této povinnosti není žádná zmínka.²⁷⁸

Stejně jako v průběhu sporů o farní kostel v Luži, byly tedy i v tomto případě stížnosti a žaloby podané lužskými obyvateli bezvýsledné. Funkce vedoucího chrámového sboru byla chápána jako čestná a nebyly s ní proto spojeny žádné povinnosti týkající se výuky hudby ani finanční ohodnocení.²⁷⁹

8. 2. Stavba nové školní budovy v Luži

Téměř až do poloviny devatenáctého století byla normální městská škola v Luži umístěna v domku, který si nechala postavit hraběnka **Hýzrlová** v blízkosti

²⁷⁵ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 40

²⁷⁶ Totéž později platilo také pro nově vystavěný mariánský kostel stojící na místě kaple, která byla v roce 1690 zbořena.

²⁷⁷ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 91

²⁷⁸ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 57

²⁷⁹ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 905, kart. 15, Zpráva strany administrace chrámu Páně na Chlumku, s. 2

chlumeckého kostela.²⁸⁰ Konkrétně zde byla umístěna druhá a třetí školní třída. První třída pak byla vyučována ve městě v budově radnice.²⁸¹

Protože však počet dětí navštěvujících školu pořád plynule vzrůstal a potřeba řádného vzdělání byla stále naléhavější, bylo v roce 1844 rozhodnuto o stavbě nové, vhodnější školní budovy přímo v centru města naproti kostela sv. Bartoloměje. Základní kámen této tolik očekávané stavby byl slavnostně položen 1. června téhož roku a následně se práce rozeběhly bez otálení v plném proudu.

Když byly kopány dostatečně hluboké základy pro novou školu, byla v podzemí objevena stará kostnice, která dříve náležela k lužskému hřbitovu v blízkosti kostela sv. Bartoloměje, avšak na niž se časem zcela zapomnělo. V místnosti s klenutým stropem bylo dle záznamu v pamětní knize uloženo opravdu velké množství kostí. K jejímu zasypání pravděpodobně došlo při zvedání terénu hřbitova, jehož účelem bylo získání nového prostoru pro další pohřbívání, když byl původní hřbitov již naplněn.²⁸²

Vlastní stavba pak probíhala bez dalších mimořádných událostí a problémů, proto byla nová školní budova na podzim roku 1845 již dokončena. Vysvěcení postavené školy a její slavnostní otevření, stejně jako zahájení prvního školního roku, bylo přeloženo na vhodnější dobu a roční období, protože stávající školní rok byl již zahájen a blížilo se chladné zimní počasí. Za nejvhodnější byl vybrán den, na který připadal svátek sv. Petra a Pavla, tedy 29. června 1846.

Den před slavností byla okna v prvním patře školy vyzdobena oslavnými nápisy a portréty císaře **Ferdinanda I.**, arcivévody **Štěpána** a košumberského patrona, knížete **Thurn-Taxise**. Částečně kamenná, částečně cihlová školní budova byla navržena jako jednopatrová stavba s množstvím velkých oken, které pouštěly dostatek světla do školních tříd,²⁸³ jak je patrné z dochovaného nákresu kaplana **Štěpána Dvořáka**.²⁸⁴

V den slavnosti pak do Luže dorazil v doprovodu mnoha duchovních vysokomýtský děkan **Josef Havel**, který zde zároveň následující den provedl kanonickou vizitaci.²⁸⁵ Ráno byla sloužena mše v kostele sv. Bartoloměje, poté se šlo průvodem ke škole, kde byl pan děkan požádán o vysvěcení nové stavby a po

²⁸⁰ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 105

²⁸¹ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 36-37

²⁸² SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 40

²⁸³ Tamtéž, s. 40-41

²⁸⁴ Viz obrazová příloha, obrázek č. 15.

²⁸⁵ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 104

dokončení církevních obřadů měl tento proslov ke shromážděnému lidu v největší učebně nové školy.

Po vyslechnutí několika dalších děkovných proslovů odešli všichni přítomní procesím do chrámu na Chlumku, kde měl kázání tehdejší kooperátor **Ignác Zelinka** a druhou slavnostní bohoslužbu vedl vysokomýtský děkan. Od té doby byly všechny tři, později čtyři, třídy lužské normální školy vyučovány na jednom místě, což usnadnilo učitelům práci i dětem pravidelnou docházkou.

8. 3. Školní docházka a postavení pedagogů

Ačkoliv se kromě výuky náboženství kněží lužské farnosti většinou na výuce osobně nepodíleli, byl nadále zachován poměrně velký vliv místního duchovního i zásad katolické morálky na měšťanské škole v Luži. Tento stav byl ovšem velmi výrazně ovlivňován dobovou politickou situací.

Příkladem může být třeba říšský zákon z roku 1869, kterým byla školní výuka takzvaně odloučena od církve, což výrazně oslabilo, avšak nikoli ukončilo, vliv lužských duchovních na průběh výuky a vedlo k tomu, že mládež ze školy přestala chodit do kostela na požehnání, jak tomu bývalo dříve zvykem.²⁸⁶

Navíc byla školní docházka v této době povinná až do čtrnácti let, kvůli čemuž si rodiče dětí stěžovali, protože jim tyto chyběly doma při práci. Také bylo zavedeno školné, které činilo školu velice drahou. Na tuto situaci proto reagoval nový školský zákon z roku 1883, kterým bylo umožněno dítě za určitých podmínek ze školy propustit po dovršení dvanácti let.

V dalším bodě bylo nařízeno, aby *„řídící učitel byl toho vyznání náboženského, jehož je většina dětí... a že učitel má dostati takového vzdělání náboženského, aby mohl katechetu v případě potřeby zastupovati.“*²⁸⁷ Obecně však panovala v této době jak v zemi, tak v Luži nálada spíše nábožensky lhostejná, což se projevovalo nepříliš velkou účastí učitelů i městských radních na bohoslužbách v kostele.

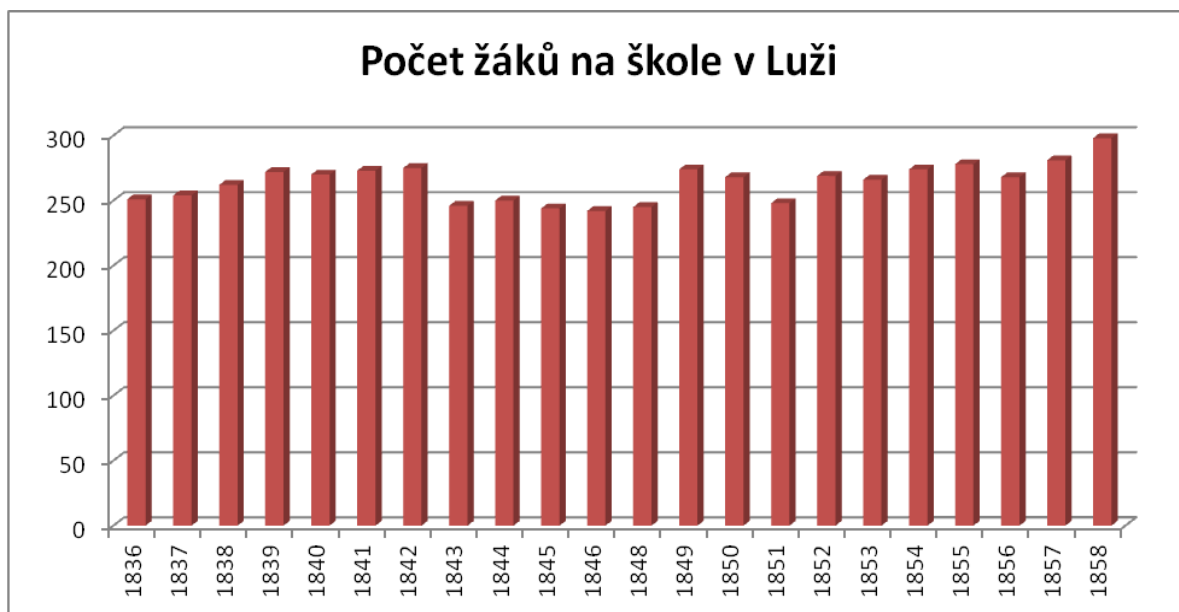
Do lužské městské školy chodily děti nejen z Luže, Košumberku a Chlumku, ale také z několika okolních vsí – konkrétně se jednalo o vsi Zdislav,

²⁸⁶ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 164

²⁸⁷ Tamtéž, s. 166

Voletice, Radim a vesnice Doly a Bílý Kůň.²⁸⁸

Jak ukazuje následující graf, pohyboval se počet dětí navštěvujících lužskou školu průměrně kolem počtu dvě stě šedesáti až dvě stě sedmdesáti chlapců a dívek a byl v letech 1836 až 1858 poměrně konstantní.²⁸⁹

Až v padesátých letech devatenáctého století je pozorovatelný mírný nárůst počtu dětí docházejících do Luže, který nejspíše souvisel s vhodnějšími podmínkami k výuce, které poskytovala ona nově zprovozněná školní budova u kostela sv. Bartoloměje. V sedmdesátých letech byla navíc otevřena čtvrtá školní třída,²⁹⁰ protože se prodloužila doba základní školní docházky. Přitom byla výuka vedena v českém i německém jazyce a ve čtvrtém ročníku byli žáci seznamováni také se základy řeči latinské.²⁹¹

Kromě kněze, který vyučoval náboženství,²⁹² a čtyř učitelů, z nichž každý měl na starosti jednu třídu, byla na lužské škole v roce 1877 zaměstnána také jedna učitelka, která učila dívky základům ženské práce, jako bylo například šití a vyšívání,

²⁸⁸ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjesuitského statku Košumberk, s. 26

²⁸⁹ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854

²⁹⁰ V roce 1882 se pak uvažovalo o otevření páté školní třídy v Luži, ale sešlo z toho, protože se zjistilo, že počet zapsaných žáků na škole neodpovídá počtu dětí, které skutečně dochází pravidelně do výuky. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 318

²⁹¹ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjesuitského statku Košumberk, s. 23

²⁹² Výuka katechizmu byla na všech školách ve farnosti bezplatná. Školy měly pouze povinnost zajistit dotyčnému knězi povoz, který ho na výuku dopraví. Viz Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 164-165

vaření a podobně.²⁹³ Každý učitelský post byl však jinak ohodnocen a také financování probíhalo z různých zdrojů.

Základní plat běžného třídního učitele byl stanoven na 150 zl. ročně, pomocní či takzvaní průmysloví učitelé, což byla jistě také výše zmíněná učitelka praktického předmětu, měli roční plat ve výši 60 zl., přičemž původně byl na konci osmnáctého století učitelský plat hrazen ještě z exjezuitského fondu, ale v devatenáctém století již byla většina prostředků na učitelské platy hrazena z fondů školních.²⁹⁴

8. 4. Další školy v lužské farnosti

Mimo vlastní Luži existovaly ve farnosti ještě dvě katolické, takzvané filiální školy, na kterých často s výukou vypomáhali právě učitelé z lužské měšťanky²⁹⁵ – jednalo se o školu v Bělé a v Jenšovicích (dnes Jenišovice). Přičemž do školy v Bělé chodily děti nejen z této obce, ale také z Roubovic (dnes Hroubovice) a Dobrkova, a jenšovickou filiálku navštěvovaly navíc chlapci i dívky ze Štěnce, Srbec, Zalažan, Mentour, Mravína a Lozic.

Údaje o počtu dětí navštěvujících jenšovickou školu jsou velmi zřídka. Jisté ovšem je, že kolem poloviny devatenáctého století zde byly zapsány jen tři desítky žáků.²⁹⁶ Dá se tedy usuzovat, že filiálka v Jenšovicích byla snad jen pro žáky první třídy a starší děti pak navštěvovaly školu jinde; případně byly další třídy v místě vytvořeny až později. Dalším důvodem ovšem byla jistě také protestantská škola v Lozicích.

Existence této školy byla velice problematická, protože proti ní stáli katoličtí občané Jenšovic a okolí, jelikož „*protestanté chtěli dostat do své školy katolické děti...* Většina *katolických dětí pak chodila do protestantské školy v Lozicích a náboženství nikdo nevyučoval.*“²⁹⁷ Původně mělo být vyučováno farářem z Jenšovic, avšak ten to později odmítl kvůli nespokojenosti svých věřících.

²⁹³ Tamtéž, s. 163

²⁹⁴ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjezuitského statku Košumberk, s. 27

²⁹⁵ Výpis jednotlivých jmen učitelů v Luži kolem poloviny devatenáctého století i zmínky o výpomoci konkrétních osob na filiálních školách v okolí jsou zaznamenány hned na několika místech v lužské pamětní knize. Blíže viz SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854.

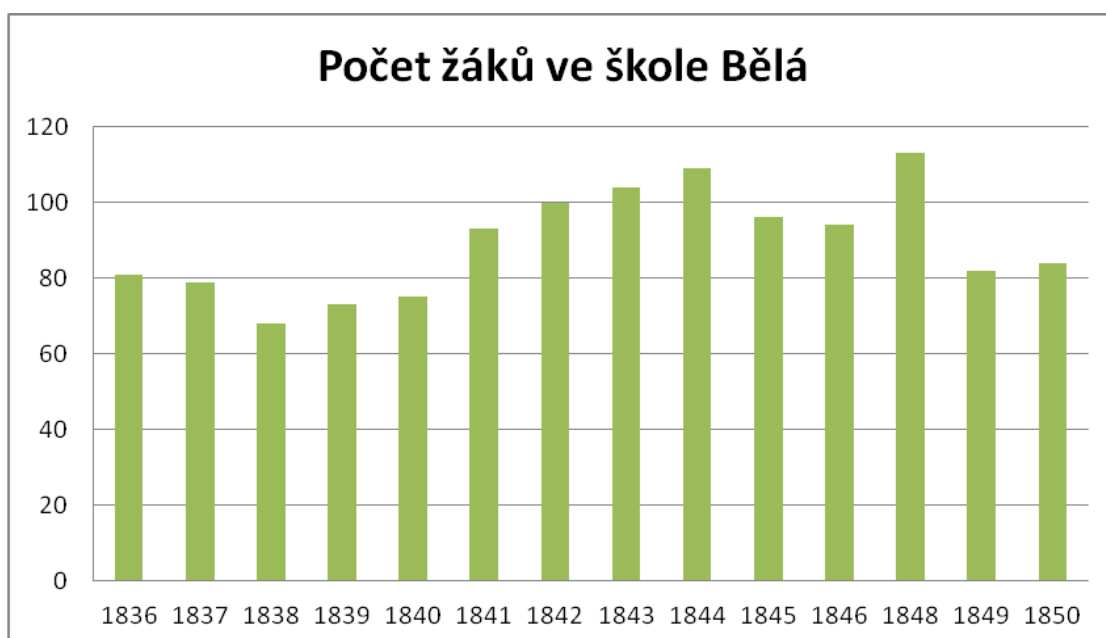
²⁹⁶ Tamtéž, s. 45

²⁹⁷ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 163

Výsledkem nátlaku ze strany katolíků pak bylo oficiální zrušení protestantské školy v Lozicích v roce 1877.

Převedení žáků k Jenšovické katolické škole se ovšem nakonec nezdařilo, protože si protestanti svoji školu nadále vydržovali jako soukromou a katolíci tam své děti stále posílali, protože „*helvétský učitel dovedl je přimlouváním získat, aby se škola udržeti mohla.*“²⁹⁸ Pouze na výuku katolického náboženství pak tyto děti musely docházet dvakrát týdně do jenšovické školy. Hlavně z tohoto důvodu byl tedy počet žáků v obou školách poměrně malý.²⁹⁹

Oproti tomu do školy v Bělé chodilo v první polovině devatenáctého století průměrně osmdesát až devadesát dětí, jak je dobře patrné z grafu.

Díky tomu měla tato škola také svého vlastního stálého učitele a ne jen provizorní vyučující přicházející z Luže, jako tomu bývalo často v Jenšovicích. Tento býval za svoji práci odměňován platem 90 zl. ročně, které byly poskytovány ze školního fondu.³⁰⁰

Přímo ve městě, centru farnosti, se pak nacházela kromě lužské normální

²⁹⁸ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 164

²⁹⁹ Tento systém se udržel minimálně do roku 1882, kdy prý musela být škola v Lozicích zavřena, protože tamější učitel nemohl složit zkoušky, které byly pro učitele v této době povinné – bez nich nemohl na škole dále učit. Zkoušeného učitele se jim získat nepodařilo, protože na soukromých školách by měl horší platové podmínky než na státní. Viz Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 165

³⁰⁰ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjesuitského statku Košumberk, s. 27

školy, o níž byla řeč v předcházející podkapitole, ještě škola židovská. O její docházce máme zmínky ve čtyřicátých letech devatenáctého století, kdy v roce 1839 školu navštěvovalo 28 dětí, o rok později 31, v roce 1841 jich bylo už 34 a následující školní rok bylo zapsáno 36 žáků.³⁰¹ V těchto čtyřech letech patrný pozvolný nárůst počtu dětí na škole jistě nebyl dále nijak markantní, protože ještě v roce 1880 byla tato škola pouze jednotřídní.

Díky tomu, že v ní probíhala výuka v němčině, byla však po jistou dobu poměrně oblíbená i mezi katolickými rodiči, kteří sem posílali své děti, aby se zlepšily v německé řeči. Jak poznamenal tehdejší kaplan do pamětní knihy v roce 1880: „*Chodí sem děti, kteréž se již něčemu naučili ve školách českých, chtějí se přiučit němčině, a jichž rodiče nemajíce víry a ani lásky k jazyku mateřskému kšeftujícího židáka těžce nepracujícího za vzor dokonalosti považují.*“³⁰²

V této době navštěvovalo izraelskou školu v Luži celkem deset katolických dětí a je zcela pochopitelné, že místní duchovní z toho velkou radost neměli, přestože musely tyto děti, tak jako tomu bylo v Lozicích, docházet dvakrát týdně na výuku náboženství. Nejvíce pobouření v jejich řadách vyvolala skutečnost, že křesťanské děti do této školy přivedl penzionovaný kněz **František Doubrava**, který dříve sloužil v Luži a nyní se obrátil proti katolické církvi.

Ačkoliv pobíral od církve penzi ve výši 300 zl. ročně, rozhodl se učit na židovské škole dvakrát týdně český jazyk, přijímal za to odměnu a záměrně jednal proti dobrým katolickým pořádkům.³⁰³ V pamětní knize se o něm píše: „*Zasloužil by, aby byl formálně vyobcován, poněvadž mnoho pohoršlivého učinil a mnohých duší od víry odvrátil a doposud pohoršení dává.*“³⁰⁴

Události odehrávající se kolem činnosti různých škol v lužské farnosti v průběhu devatenáctého století dnešnímu badateli pomáhají přiblížit, jak složitá byla náboženská situace na košumberském panství v této době a jaké konflikty z ní povstávaly.

³⁰¹ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. B, kniha 53, Pamětní kniha 1836-1854, s. 25-28

³⁰² Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 165

³⁰³ Pohoršení působil především tím, že v pátek jedl masitá jídla a o nedělním pracovním klidu řezal na zahradě dříví, či jinak rušil ostatní věřící.

³⁰⁴ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 165

9. Využití někdejší jezuitské rezidence po roce 1773

Bezprostředně po zrušení řádu Tovaryšstva Ježíšova sloužila budova rezidence nadále jako ubytování pro exjezuitské kněze, kteří působili na košumberském panství jako výpomoc pro lužského faráře při bohoslužbách, zpovědích či katechezích, a některé její prostory zároveň sloužily za sídlo hospodářské správy státního statku Košumberk.³⁰⁵ Během nepokojů, které se v Luži zvedly v době povýšení chlumeckého kostela za farní, zde zasedala také úřední komise, jež měla za úkol vyšetřit stížnosti poddaných.³⁰⁶

Poté, co roku 1807 statek koupil ve veřejné dražbě svobodný pán **Leopold de Laing**, rozhodl se v rezidenci na Chlumku trvale přebývat. Nechal sem přestěhovat nějaké věci z hradu Košumberk – například hodiny – a hrad jako takový nechal chátrat. Dokonce dovolil, aby z něj bylo bráno potřebné kamení k jiným stavbám ve městě a okolí.³⁰⁷

Rezidence měla v této době ještě stále dvě patra, avšak někdy kolem roku 1823 bylo nejvyšší patro strženo. Jako jednopatrová budova pak přečkala bývalá rezidence až do dnešní doby.³⁰⁸ Za pobytu barona de Laing byla tato stavba s největší pravděpodobností dobře udržována, konečně jednalo se o reprezentativní sídlo majitele statku. Zřejmě proto ji lidé z panství začali nazývat zámek.

Ze zápisu z počátku dvacátého století v pamětní knize lužské se dovídáme, že stejně jako jeho předchůdce, tak také od roku 1826 nový majitel košumberského panství, kníže **Thurn-Taxis**, používal budovu bývalé jezuitské rezidence pro své vlastní účely a nejspíše jako osobní sídlo. Teprve 28. dubna roku 1909 podal tehdejší lužský farář **Alois Doubravský** „*žádost historickými důvody opřenou, aby ten dům*

³⁰⁵ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice – Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis c. k. exjesuitského statku Košumberk, s. 1

³⁰⁶ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. A, kniha 52, Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744, s. 44

³⁰⁷ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 100, poznámka č. 224

³⁰⁸ ADÁMEK, K. V.: Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku, In: Památky archeologické a místopisné, Praha 1901, s. 514

*vrácen byl kostelu.*³⁰⁹

Protože však adresoval svoji žádost přímo knížeti Thurn-Taxisovi do Řezna, aniž by nejprve napsal na vrchnostenský úřad v Rychmburku, byla tato zamítnuta. Byl proto nucen celý postup znovu opakovat 7. září téhož roku, avšak tentokrát se již obrátil přímo na thurn-taxiský úřad. Odpověď na jeho žádost pak byla na farní úřad do Luže doručena až po více než roce na konci října 1910 a byla opět zamítavá.

Důvodem bylo právě to, že zmíněná budova je již dlouhá desetiletí v osobním užívání knížete Thurn-Taxisa, který tak vůči ní získal nezpochybnitelná vlastnická práva, a historické argumenty, jimiž byla žádost podložena, byly shledány za naprosto nedostatečné. Bývalá rezidence tedy zůstala v držení majitele statku a jakékoli další nároky ze strany chlumeckého kostela byly označeny za beznadějně.

Ke změně vlastníka této nemovitosti došlo pak až roku 1919, kdy byla rezidenční budova „*patronátním úřadem odprodána... zemskému výboru na rozšíření zemského ústavu na Košumberku. Budova tato byla vlastně farou tohoto kostela a tvořila nerozlučnou součást kostela.*“³¹⁰ Proto se při převodu patronátních práv statku Košumberk ve třicátých letech dvacátého století členové městského zastupitelstva zajímali, jakým způsobem byly peníze z tohoto prodeje použity.

V současné době náleží bývalá jezuitská rezidence státu a právo hospodaření s tímto majetkem využívá instituce Hamzovy odborné léčebny pro děti a dospělé v Luži,³¹¹ která zde byla založena panem profesorem **MUDr. Františkem Hamzou** v roce 1901 jako „*první léčebný ústav pro tuberkulózní a skrofulózní děti ve střední Evropě.*“³¹² V roce 1962 pak byla léčebna upravena na zařízení pro léčení osob s pohybovými vadami a dnes představuje vysoce moderní a vyhledávané zdravotnické zařízení.

Její zakladatel, zmíněný profesor **F. Hamza**, patřil v Luži k velmi váženým občanům a často se podílel na důležitých jednáních týkajících se správy města. V letech 1911 až 1912 se účastnil řízení ohledně plánovaného rozšíření příjezdové cesty ke chrámu na Chlumku, jelikož zde vlastnil některé pozemky,³¹³ a někdy v této

³⁰⁹ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 116

³¹⁰ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1287, kart. 40, Patronát 1934-1943, Zemskému úřadu v Praze 7. května 1935

³¹¹ Zastavěná parcela s číslem popisným 13 představující budovu bývalé rezidence má katastrální číslo 286 a je chráněná památkovým úřadem jako nemovitá kulturní památka. Blíže viz Nahlížení do katastru nemovitostí. Dostupné na WWW: nahlizeniidokn.cuzk.cz

³¹² Historie léčebny (cit. 4. 7. 2013). Dostupné na WWW: <http://www.hamzova-lecebna.cz/cz/m/historie>

³¹³ SOkA Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 1288, kart. 40, Kostel na Chlumku 1909-1940,

době také vedl dobročinnou sbírku, z níž se posléze financovalo založení mateřské školy a sirotčince v Luži.³¹⁴

Pod správou léčebny byla rezidence využívána jako budova s několika samostatnými bytovými jednotkami v patře i přízemí, které sloužily k pronajímání, avšak „v současné době je v bytě pouze jeden nájemník se smlouvou na dobu neurčitou.“³¹⁵ Proto se vedení léčebného ústavu rozhodlo tuto nemovitost i s přílehlými pozemky odprodat jako nepotřebný majetek, který nemá pro provoz sanatoria žádný význam ani užitek.

Původní budova je až na střešní krytinu a několik úprav při vestavování bytů sice dochována v původním stavu, ale bohužel je „ve velmi špatném stavebně technickém stavu, obvodové a nosné kamenné zdivo je vlhké s vážnými trhlinami, vnější omítky opadané, okna a dveře havarijní,... Budova pro svoje další užívání vyžaduje rekonstrukci.“³¹⁶ Zcela zanedbaný stav historicky cenné budovy dřívější jezuitské rezidence je patrný na první pohled, a proto je její další osud v současné době nejistý.

Protokol z 11. října 1911

³¹⁴ Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856, s. 337

³¹⁵ Zveřejnění záměru prodeje nemovitého majetku z r. 2013, s. 2 (cit. 7. 7. 2013). Dostupné na WWW: <http://www.hamzova-lecebna.cz/cz/m/nepotrebnymajetek/>

³¹⁶ Tamtéž, s. 11 (cit. 7. 7. 2013)

10. Náboženská bratrstva při kostele na Chlumku

Jak bývalo častým zvykem, vznikala jak v době raného novověku, tak také v devatenáctém století při významných chrámech v českých zemích nejrůznější náboženská bratrstva, která byla nejčastěji zaměřena na katolický kult mariánský, kult nějakého světce či Ježíše Krista. Pozdější náboženské spolky však v důsledku vlivu takzvaných josefínských církevních reforem vznikaly ve zcela jiném duchu.

Pro obě skupiny ovšem platilo, že se jednalo o otevřená, dobrovolná sdružení věřících, především laiků, přístupná prakticky všem společenským vrstvám a často vedená duchovním. Bratrstva měla pevně danou organizační strukturu, vlastní majetek a jejich členové platili různé příspěvky³¹⁷ - jednalo se často o „*pravidelné příspěvky na mše, pohřby a pomoc nemocným členům spolku*“.³¹⁸

V době před vládou císaře Josefa II. mělo členství v náboženském bratrstvu převážně připravit své členy na posmrtný život, ukázat jim pravou cestu ke spáse, ale také plnilo společenskou funkci – jednalo se o prestižní záležitost. Při poutním místě na Chlumku vzniklo mariánské bratrstvo již v době, kdy na místě dnešního kostela stála ještě původní kaple.

Podle výzkumu V. Olivy bylo v roce 1676, tedy sedm let po vysvěcení chlumecké kaple, „*deklamováno a založena kongregace či bratrstvo mariánské (sodalitas Mariana) pro muže a ženy pod titulem 'Narození P. Marie'*“³¹⁹, do něhož později vstoupilo mnoho osob, ačkoliv byl zpočátku počet členů tohoto spolku omezen nedůvěrou a přezíravostí lidí.³²⁰

Konkrétní počet členů bratrstva, stejně jako rozsah jeho působení v lužské farnosti není bohužel v dochovaných pramenech zaznamenán. Z výročních zpráv

³¹⁷ MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách, Praha 2000, s. 4-5

³¹⁸ NA Praha, fond Náboženská bratrstva, sign. 1, inv. č. 1, kart. 1, Instruction 1784 – bod 14

³¹⁹ OLIVA, V.: Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907, s. 42

³²⁰ SKŘIVÁNEK, M.: K počátkům jezuitské residence na Chlumku u Košumberka, In: Rekatolizace v českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. září 1993), Pardubice 1995, s. 89

jezuitské rezidence se dozvídáme pouze o četnosti konání mariánských sněmů³²¹ v polovině 18. století³²² a v době tří let před zrušením Tovaryšstva Ježíšova.³²³ Až na jednu výjimku byl počet shromáždění v daných letech vždy jedenáct, což znamená, že se členové mariánského spolku scházeli přibližně jednou za měsíc.

Z několika dalších poznámek se posléze dozvídáme, že bratrstvo Narození Panny Marie mělo k roku 1770 zaveden zvláštní misál, s jehož pomocí konalo své vlastní pobožnosti, a že v roce 1772 se opět zvýšil počet členů, protože mnoho mužů z okolí po celé farnosti projevilo zájem o vstup do spolku.³²⁴ Účast na náboženském životě prostřednictvím náboženského bratrstva byla tedy mezi obyvateli lužské farnosti i ve druhé polovině 18. století velmi oblíbená a vyhledávaná.

Když byla roku 1783 dekretem Josefa II. všechna bratrstva³²⁵ zrušena jako zbytečné instituce podporující barokní náboženskou exaltovanost, což bylo v rozporu s nově vyzdvihovanou střízlivou zbožností v době osvícenského absolutismu, vyvolal tento krok jistě četné negativní reakce ze strany poddaných. Bez ohledu na to však byla hned následujícího roku 1784 vytvořena speciální komise pro likvidaci náboženských bratrstev, jejíž název sám velmi dobře vypovídá o její funkci.

Poté, co byla komisi dána plná moc k výkonu jí svěřeného úkolu, byli k ní předvoláni představení z každého rušeného spolku, kteří komisi předložili tři kopie inventáře majetku daného bratrstva a případné nadační listiny. Finanční hotovost náboženských bratrstev byla zabavena a převedena do náboženského, školního nebo chudinského fondu, ostatní movitý majetek byl většinou prodán ve veřejné dražbě. V případě potřeby mohly být části mobiliáře navíc použity pro dovybavení chudého kostela v místě působení konkrétního bratrstva.

Pravidelně sloužené pobožnosti jednotlivých bratrstev byly bez výjimky zakázány. Pokud se však jednalo o mše nadační nebo za zemřelé členy, ty mohly být nadále čteny po splnění konkrétních podmínek. Nadační bohoslužby byly slouženy až do smrti posledního člena bývalého bratrstva a mše za zemřelé byly zachovány,

³²¹ Jednalo se s největší pravděpodobností o pravidelné schůzky členů náboženského bratrstva v kostele na Chlumku nebo v kapli sv. Jana Křtitele přímo v jezuitské rezidenci.

³²² Výroční zprávy z let 1746, 1748 a 1757 uložené v SOkA Svitavy - Litomyšl, fond VÚ Litomyšl, kart. 17

³²³ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. 1, kniha 1, Výpis z pamětní knihy Košumberské 1692-1772 z roku 1887

³²⁴ Tamtéž, s. 25

³²⁵ Zrušení se týkalo všech dosud existujících náboženských bratrstev, terciářů a literátů. Místo nich bylo vytvořeno jediné, nové křesťanské bratrstvo pod názvem Sdružení lásky k bližnímu, jehož hlavním cílem však na rozdíl od původních bratrstev byla charitativní činnost. Podrobněji viz MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách, Praha 2000

pokud byl roční příspěvek k jejich konání odveden příslušné konzistoři.³²⁶

Z dokumentů zaslaných likvidační komisi, které se vztahují konkrétně ke spolku Narození Panny Marie na Chlumku, je jasné, že obecný postup této komise platil také pro toto bratrstvo. Pro celý chrudimský kraj byl pořízen soupis celkem čtyřiceti dvou zrušených náboženských bratrstev, v němž mělo námi sledované chlumecké bratrstvo pořadové číslo jedenáct.³²⁷

V dochovaném inventáři z roku 1785 je zaznamenáno, že „členové bratrstva nebyli zavázáni k žádnému ročnímu příspěvku“³²⁸, což se odrazilo na nízké výši finanční hotovosti při uzavírání spolkové pokladny. Dále je zde jasně zapsáno, že se mariánské bratrstvo na Chlumku scházelo v kapli sv. Jana Křtitele³²⁹ situované v budově tehdy již bývalé jezuitské rezidence, kde také byl uložen veškerý majetek i dokumenty spolku a slouženy společné mše.

Ze soupisu majetku pak vystupuje několik cenných položek, jako byla například bratrská kniha s ozdobným stříbrným kováním či pozlacený kříž se dvěma malými stříbrnými svícny. Devět šňůr perel patřících taktéž do jmění spolku pocházelo z odkazu jistého krejčího Ignáce Hombického, který je daroval mariánskému bratrstvu roku 1772 po smrti své ženy Ludmily.³³⁰

Císařským patentem nařízené ukončení existence náboženských spolků v roce 1783 bylo v průběhu první poloviny devatenáctého století postupně opouštěno, tak jako se ustupovalo od celé koncepce osvícenského absolutismu. „Vyznání každého jednotlivce přestalo být otázkou bezprostředního státního zájmu, ... náboženství se stává záležitostí mnohem soukromější.“³³¹ Díky tomu došlo v Luži po několika desetiletích k opětovnému vytvoření katolického bratrstva, tentokrát již ovšem v důsledku odlišné motivace jeho členů.

Na dlouhodobé naléhání lužských farníků bylo při kostele Panny Marie Pomocné na Chlumku s podporou kaplana **Ignáce Zelinky** založeno roku 1860 bratrstvo Svatého živoucího růžence, do něhož se hned zpočátku května téhož roku přihlásilo 75 členů. Jak sám kaplan Zelinka v zápise uvádí, bratrstvo mělo „*podpořit a vzbudit náboženský smysl farníků a před obvyklými bohoslužbami držet růžencové*

³²⁶ NA Praha, fond Náboženská bratrstva, sign. 1, inv. č. 1, kart. 1, Instruction 1784

³²⁷ Tamtéž, sign. VII, inv. č. 237, kart. 54

³²⁸ Tamtéž, sign. VII/12, inv. č. 249, kart. 56

³²⁹ V několika dochovaných inventářích je zmiňována různá podoba druhého jména světce. Česká verze jména Křtitel je volně zaměňována s německou podobou Täuser nebo latinskou Baptista.

³³⁰ SOkA Chrudim, fond Farní úřad Luže, inv. č. 1, kniha 1, Výpis z pamětní knihy Košumberské 1692-1772 z roku 1887, s. 29

³³¹ MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách, Praha 2000, s. 135

pobožnosti“.³³²

Zájem o členství v nově ustaveném spolku dobře vystihuje poměrně rychlý nárůst počtu jeho členů. Ještě v měsíci červnu toho samého roku se zapsalo dalších 15 osob a v lednu roku 1861 již členská základna čítala 120 věřících. Činnost bratrstva byla v tu dobu schválena vikariátním úřadem ve Vysokém Mýtě a sepsané stanovy spolku byly vyvěšeny přímo v chlumeckém farním kostele.

*„Vzhledem k proměnám, kterými prošel náboženský život a vlastně i katolická církev a celá společnost, je však zřejmé, že již nemohlo jít pouhé vzkříšení barokních konfraternit.“*³³³ Ačkoliv se vnější podoba nově vznikajících bratrstev od těch barokních moc nelišila, jejich vnitřní proměna byla velice výrazná. Ve druhé polovině devatenáctého století byl kladen hlavní důraz na šíření náboženské morálky, církevní uvědomělosti a rozvoj smyslu pro pilnou návštěvu bohoslužeb. Katolická bratrstva byla chápána jako určitá forma vymezení se vůči ostatním státem uznaným vyznáním a stále více rozšiřujícím se ateismu.

³³² Farní úřad Luže, Pamětní kniha farnosti Lužské od roku 1856, s. 291

³³³ MIKULEC, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách, Praha 2000, s. 136

Závěr

Takzvané dlouhé devatenácté století zahrnuje „... *pozvolný nástup osvícenství, jehož důsledkem byly josefínské náboženské reformy a jejich ustrnutí za vlády dalších panovníků, kdy byly vystřídány neméně významným rozvojem národního hnutí a završeny revolucí roku 1848, až po stav náboženství v éře neoabsolutismu a konečné zrovnoprávnění katolíků s protestanty, k němuž došlo vydáním Protestantského patentu. Uvedených sto třicet let přineslo dalekosáhlé změny religiozity...*“³³⁴

Pod vlivem politické situace v habsburské říši a s ní spojených změn prošla lidová zbožnost v této době zrychleným vývojem, kdy dosud státem jednoznačně upřednostňované katolické náboženství postupně ustoupilo z pozice jediného univerzálního sebe identifikačního činitele každého jednotlivce až na samotný okraj společnosti v důsledku postupující sekularizace a nové národnostní ideje.

Ve druhé polovině devatenáctého století byl obecný postoj ke křesťanství a církevním institucím celkově spíše negativní a byl podrobován soustředěné kritice. V důsledku toho se dal pozorovat pozvolný pokles náboženského zanícení obyvatel, což se projevilo například výraznějším úbytkem přicházejících poutníků na dříve velmi vyhledávaná poutní místa.

Reakcí katolické církve na tuto situaci, kdy bylo její dosud oficiálně výlučné postavení likvidováno a všechny církve stavěny na roveň, stejně jako docházelo k přesunu náboženského vlivu pouze do soukromé oblasti života lidí a církevní úkony byly postupně nahrazovány státními, se měla stát takzvaná druhá konfesionalizace.³³⁵

Pevnější organizace katolické církve a výrazné negativní vymezení se vůči modernizační vlně však ve svém důsledku vedly ke společenské marginalizaci

³³⁴ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 589

³³⁵ Tamtéž, s. 467-481

katolického učení a jeho zásad. Jednoznačný postoj katolické církve vůči modernizaci „*měl sice konsekventní ohlas v lidových vrstvách, ale to se týkalo jen menšiny věřících, zatímco jejich většina se dožadovala pozitivnějšího nebo alespoň strukturovanějšího přístupu k výzvám, jež ji oslovovaly... V důsledku toho došlo k diferenciaci mezi formální náboženskou příslušností..., která nadále příliš nedeterminovala sociální jednání..., a privatizovanou vírou...*“³³⁶

Trend propagování dechristianizace a výrazně negativního antiklerikalismu se však na počátku dvacátého století opět obrátil a „*křesťanství, které na začátku ztratilo starý půvab samozřejmosti, bylo na konci objeveno v novém půvabu nesamozřejmosti. Nikdy se však neztratilo. I uvnitř nezbožné periody devatenáctého století trvala kontinuita jeho vlivu na českou společnost.*“³³⁷ Vyjadřování zbožného zaujetí lidových vrstev tedy v důsledku nových trendů ‚dlouhého‘ století nezmizelo, pouze se transformovalo.

I přes nepříznivý postoj, se kterým se katolická víra a s ní spojená poutní místa musela potýkat ve druhé polovině devatenáctého století a také později v komplikovaných dobách druhé poloviny století dvacátého, zůstalo až do dnešní doby křesťanství nadále jednou ze složek života určité části obyvatel nejen východních Čech.

Proto můžeme i dnes obdivovat jedinečnou krásu, uměleckou provázanost a citlivé urbanistické umístění poutního chrámu Panny Marie Pomocné v Luži, který tvoří nepřehlédnutelnou dominantu ve svém okolí. A ačkoliv dnes již nestojí přímo v centru dění života města a jeho obyvatel, je stále jeho neodmyslitelnou součástí, tak jako tomu bylo i po celé ‚dlouhé‘ devatenácté století.

Tento chrám prošel v průběhu tohoto století opravdu složitým vývojem. Po zrušení jezuitského řádu, který se podílel na jeho vzniku, a překonání několika obtížných let se stal v roce 1782 tento kostel farním pro celou lužskou farnost, čímž tato impozantní stavba zaslouženě získala na významu. Avšak povýšení kostela vyvolalo mezi místními obyvateli velkou nespokojenost.

Střety mezi farníky, exjezuitu a lužskými faráři, které z tohoto kroku vzešly,

³³⁶ NEŠPOR, Z. R.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006, s. 479

³³⁷ PUTNA, M. C.: Religiozita v 19. století – zbožnost nezbožných, In: Bůh a bohové; Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 15

ovlivňovaly chod lužské farní správy ještě po dlouhá léta a v podstatě symbolicky předznamenaly pozdější komplikované vztahy mezi zdejšími faráři a členy městské rady ve druhé polovině devatenáctého století, které byly podmiňovány projevem celospolečenského postoje vůči katolické církvi.

Stejně jako vztahy mezi lidmi pak ovlivňovala dobová situace také způsob, jakým věřící v Luži vnímali poutní místo na Chlumku a jeho důležitost ve svém životě. Proto můžeme po celé devatenácté století pozorovat jasně patrný úbytek návštěvnosti mariánského chrámu, který se definitivně projevil od sedmdesátých let daného století a který velmi dobře vystihuje oslabující náboženské cítění místních obyvatel.

Ačkoliv se udrželo množství ročně příchozích procesí na poměrně vysoké úrovni až do prvního desetiletí dvacátého století, nebyl už počet jejich účastníků tak pestrý, jako tomu bývalo dříve. Přesto všechno však zůstali nadále i v lužské farnosti rodiny, které se zásad křesťanské víry držely v každém ohledu a jejichž členové pravidelně navštěvovali bohoslužby v chlumeckém chrámu.

Tyto rodiny tak představovali onu menší část věřících, kteří v rozporu s obecnými tendencemi druhé poloviny devatenáctého století zůstali věrni zásadám katolického učení. Čas od času také darovali kostelu nějaký bohatě zdobený dar, kterým chtěli vyjádřit své poděkování za přímluvu Panny Marie.

Kromě událostí týkajících se přímo kostela bylo také zajímavé nahlédnout do systému základního vzdělávání v lužské farnosti devatenáctého století, který nám pomohl odkrýt vztahy mezi katolíky, protestanty a přímo ve městě Luži usazenou poměrně početnou skupinou židovského etnika.

Komplikované soužití těchto názorově odlišných skupin bylo v rámci školní výuky ovlivňováno oficiální politikou státu stejně jako vlastní náboženský život lužských farníků. Z dochovaných úředních nařízení proto dnes můžeme vidět, do jaké míry se místní duchovní podíleli na školní výuce a z jakých důvodů byl jejich vliv na obsah učiva státem postupně omezován.

Stejně tak byl nešťastný osud, jenž potkal budovu bývalé jezuitské rezidence, která je v současné době ve špatném stavebním stavu, ačkoliv se jedná o cennou kulturní a historickou stavební památku z konce sedmnáctého století.

Prostřednictvím nahlédnutí do lokální historie poutního místa na Chlumku

v Luži-Košumberku v průběhu ‚dlouhého‘ devatenáctého století tak dnes můžeme pozorovat, jakým způsobem vznikaly paralely mezi ‚velkými‘ státními dějinami a místními událostmi v lužské farnosti a jak hluboce je svými dopady ovlivňovaly. Zároveň si můžeme učinit představu o tom, jaké měly v této oblasti východních Čech praktické dopady velké sociální změny devatenáctého století – a to ponejvíce ve sféře náboženského života místních obyvatel.

Anotace

Jméno a příjmení autora: Bc. Hana Ošťádalová

Název katedry a fakulty: Katedra historie, filozofická fakulta

Název diplomové práce: Proměny poutního místa na Chlumku v Luži v průběhu „dlouhého 19. století“

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.

Počet znaků: 221 374

Počet příloh: 16 stran

Počet titulů použité literatury: 64

Klíčová slova: poutní místo, pouť, procesí, kostel, chrám, Luže, Košumberk, Chlumek, jezuité, náboženská bratrstva, provoz, patronátní práva, administrace, farář, proměna zbožnosti, sekularizace, školy, rezidence

Charakteristika diplomové práce: Magisterská diplomová práce podává ucelený přehled o historii poutního chrámu Panny Marie Pomocné na Chlumku v Luži-Košumberku od roku 1773, kdy byl zrušen jezuitský řád – s malým přesahem do raně-novověké historie vzniku kostela, až do prvních desetiletí dvacátého století. Zabývá se jak vlastnictvím patronátních práv, proměnou správy chrámu, jeho komplikovaným provozem v tomto období či vztahy mezi místními duchovními a vedením města, tak také využitím bývalé jezuitské rezidence, zřizováním náboženských bratrstev na Chlumku a vývojem základního školství v Luži. Všechny tyto oblasti totiž ve sledovaném časovém úseku s dodnes oblíbeným poutním místem ve východních Čechách úzce souvisely.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

1) Státní okresní archiv Chrudim

- fond: Archiv města Luže

- církevní záležitosti konce 18. století a první poloviny 19. století, karton 15, inv. č. 898, 905, 923, 924, 926, 937, 939
- církevní záležitosti 2. poloviny 19. století, karton 24
 - inv. č. 1084, 1085, 1088, 1089, 1092
- církevní záležitosti počátku 20. století, karton 40
 - inv. č. 1287, 1288, 1289
- katastrální plány, karton 54, inv. č. 1701, 1702

- fond: Farní úřad Luže

- výpis z pamětní knihy, kniha 1, inv. č. 1
- kniha náboženských změn 1834 – 1920, kniha 29, inv. č. 29
- pořádek služeb Božích, kniha 34, inv. č. 34
- kniha 38, inv. č. 38
- pamětní kniha 1744 – 1852, kniha 52, inv. č. A
- pamětní kniha 1836 – 1854, kniha 53, inv. č. B
- pamětní kniha obnovy chrámu na Chlumku, kniha 54, inv. č. C

2) Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

- fond: Vikariátní úřad Litomyšl

- karton 16
- karton 17

3) Státní oblastní archiv v Zámřsku

- fond: Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk

- sign. A Fasc. 2 č. 3 - 17, inv. č. 6534
- sign. A Fasc. 7, inv. č. 6536

- karton 1, inv. č. 6527
- výpis z pamětní knihy, kniha 2658, inv. č. 6394
- historický popis statku Košumberk, kniha 2659, inv. č. 6395
- kniha 2922-26, inv. č. 6754
- kniha 2969, inv. č. 6801
- kniha 2981, inv. č. 6813
- kniha 2994, inv. č. 6826
- kniha 2999, inv. č. 6831
- kniha 3138, inv. č. 6570
- kniha 3139, inv. č. 6571

4) Státní oblastní archiv v Třeboni, pobočka Jindřichův Hradec

- fond: Rodinný archiv Slavatů z Chlumu a Košumberka
- karton 3, inv. č. 79, sign. II. K 3, II. K 3a

5) Státní okresní archiv Hradec Králové

- fond: Biskupská konzistoř
- vyhlášení buly a breve zrušení řádu SJ, karton 111, inv. č. 2372
- písemnosti exjezuitů a jmenné seznamy, karton 112
- inv. č. 2377, 2379, 2382
- obsazení bývalých jezuitských kostelů, karton 113, inv. č. 2383

6) Národní archiv Praha

- fond: Archiv pražského arcibiskupství (APA)
- kniha B12/3, inv. č. 1329
- kniha B13/15, inv. č. 1355
- kniha 2040, inv. č. 3351
- kniha 2041, inv. č. 3352
- inv. č. 5266, Výpis z urbenních register 1571

- fond: APA - Knihy farních důchodů
- kniha B41/2, inv. č. I/2. 202
- kniha B41/4, inv. č. III. 102
- kniha B41/5, inv. č. IV. 169

- fond: Exjesuitika

→ karton 29, inv. č. 109, sign. 141

→ karton 49, inv. č. 171, sign. 216

→ karton 71, inv. č. 387, sign. 484

→ karton 96, inv. č. 724, sign. 16

- fond: České gubernium - Fundační komise

→ karton 266, inv. č. 394, sign. K 30/1

- fond: Jesuitika

→ karton 75-76, inv. č. 93:

- sign. XXX/1/5 - XXX/1/9

- sign. XXX/2/2, XXX/2/3, XXX/2/5, XXX/2/6, XXX/2/9,
XXX/2/10, XXX/3/1

→ karton 158, inv. č. 448, sign. IIIo 429

- fond: Náboženská bratrstva

→ karton 1, inv. č. 1, sign. 1

→ karton 54, inv. č. 237, sign. VII

→ karton 56, inv. č. 249, sign. VII/12

7) Farní úřad v Luži

- Liber Divinorum (knihy bohoslužeb)

- Liber Memorabilium (Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856)

Literatura:

Adámek, K. V.: Luže, Košumberk a Chloumek v XVII. a XVIII. věku, In: Památky archeologické a místopisné, Praha 1901, s. 394-412, 496-514

Bártová, H. – Doležalová, M.: 300 let významné církevní dominanty kraje, In: Chlumeček – dvouměsíčník farnosti Luže, 1-6/1996

- Bílek, T. V.:** Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha 1893
- Bílý, J.:** Jezuita Antonín Koniáš, osobnost a doba, Praha 1996
- Blažek, A.:** Chlumeck u Luže, Hradec Králové 1898
- Blažiček, O. J.:** Sochařství baroku v Čechách – plastika 17. a 18. věku, Praha 1958
- Courth, F.:** Mariánské pouti, In: Petri, H. – Beinert, W.: Učení o Marii, Olomouc 1996, s. 491-508
- Čornejová, I.:** Tovaryšstvo Ježíšovo, Praha 1995
- Emler, J.:** Rukověť chronologie křesťanské, zvláště české, Praha 1876
- Fasora, L. a kol.:** Sekularizace českých zemí v letech 1848 – 1914, Brno 2007
- Fasora, L. a kol.:** Sekularizace venkovského prostoru v 19. století, Brno 2009
- Halada, J.:** Lexikon české šlechty, díl I., 2. doplněné vyd., Brno 1994
- Herout, J.:** Chlumeck u Luže, Praha 1957
- Holubová, M.:** Barokní rezidua v poutích 19. století, In: Bůh a bohové; Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 55-71
- Im Hof, U.:** Evropa a osvícenství, Praha 2001
- Janata, J. a kol.:** Památka roku slavnostního 1863, Praha 1864
- Jeníček, V. V.:** Košumberská kronika II, Košumberk 1924
- Jeníček, V. V.:** Poslední Slavatovna Košumberská (1633-1690), Praha 1940
- Kadlec, J.:** Přehled českých církevních dějin 2, Praha 1991
- Kaiserová, K. – Nešpor, Z. R.:** Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století, Ústí nad Labem 2010
- Kalista, Z.:** Česká barokní pouť, Žďár nad Sázavou 2001
- Kalista, Z.:** Tvář baroka, 2. vyd., Praha 2005
- Kolb, K.:** Typologie milostných obrazů, In: Petri, H. – Beinert, W.: Učení o Marii, Olomouc 1996, s. 608-626
- Košnář, J.:** Poutnická místa a památné svatyně v Čechách, Praha 1906
- Kristián z Koldína, P.:** Práva městská Království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou, 5. vyd., Praha 1876
- Kuchařová, H. – Nešpor, Z. R.:** Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století, In: ČČH 2/2007, s. 351-392
- Lněničková, J.:** České země v době předbřeznové 1792 – 1848, Praha 1999
- Medek, V.:** Cesta české a moravské církve staletími, Česká katolická charita 1982

- Melmuková, E.:** Patent zvaný toleranční, Praha 1999
- Míkulec, J.:** Barokní náboženská bratrstva v Čechách, Praha 2000
- Mixová, V.:** K otázce navrhovatele mariánského kostela na Chlumku v Luži, In: Umění = Art: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění ČSAV, číslo 2, Praha 1954, s. 256-258
- Naňková, V.:** Architekt a stavitel Pavel Ignác Bayer – představy v literatuře a skutečnost, In: Umění = Art: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění ČSAV, číslo 22, Praha 1974, s. 224-227
- Nešpor, Z. R.:** Čeští nekatolíci v 18. století, Ústí nad Labem 2007
- Nešpor, Z. R.:** Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2006
- Nešpor, Z. R.:** Víra bez církve?: východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století, Ústí nad Labem 2004
- Nešpor, Z. R. a kol.:** Náboženství v 19. století – nejcirkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?, Praha 2010
- Neumann, J.:** Malířství XVII. století v Čechách, Barokní realismus, Praha 1951
- Oliva, V.:** Tovaryšstvo Ježíšovo, Brno 1910
- Oliva, V.:** Z minulosti Chlumku u Luže, Praha 1907
- Ošťádalová, H.:** Vznik a provoz poutního místa Luže-Košumberk – 17. a 18. století, bakalářská práce, FF Univerzita Palackého 2010
- Otčenášek, K. a kol.:** Lidová zbožnost ve východních Čechách, Náchod 1997
- Pit'ha, P.:** Jedeme na pouť, Poustevník 2007
- Pospíšilová, V.:** Proměny víry ve východních Čechách, In: O Karlu Poláčkovi a o jiných (sborník), Boskovice 1995, s. 234-239
- Pouzar, V. a kol.:** Almanach českých šlechtických rodů, Martin 1999
- Pumpr, P.:** Benefícia, záduší a patronát v barokních Čechách, na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století, Brno 2010
- Putna, M. C.:** Religiozita v 19. století, In: Bůh a bohové; Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 9-16
- Royt, J.:** Barokní pouť a poutní místa, In: Dějiny a současnost, 3/1991, s. 27-31
- Royt, J.:** Křesťanská pouť po barokních Čechách, In: Český lid = Ethnological journal: Národopisný časopis, 4/1992, s. 323-338
- Řezníček, V.:** Jana L. Haye biskupa královéhradeckého: zpráva o visitaci far kraje Chrudimského již r. 1782 k rozkazu císaře Josefa II. vykonal, Hradec Králové 1904

- Říčan, R.:** Od úsvitu reformace k dnešku, Praha 1947
- Skřivánek, M.:** K počátkům jezuitské residence na Chlumku u Košumberka, In: Rekatolizace v českých zemích (Sborník příspěvků z konference v Jičíně dne 10. září 1993), Pardubice 1995, s. 85-94
- Srp, Z.:** Královéhradecké biskupství v proměnách staletí, Hradec Králové 2005
- Šimák, J. V.:** Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z let 1671-1925, díl 1., Boleslavsko, Kouřimsko, Chrudimsko, Čáslavsko, sv. 2., Praha 1918
- Tejkl, J.:** Počátky tvorby Jiřího Františka Pacáka a její sociální kořeny, In: Umění = Art: časopis Kabinetu pro teorii a dějiny umění ČSAV, číslo 29, Praha 1981, s. 427-436
- Tinková, D.:** Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa, Praha 2004
- Toman, P.:** Nový slovník československých výtvarných umělců, díl I. A-K, Ostrava 1993
- Urban, O.:** Česká společnost 1848 – 1918, Praha 1982
- Válka, J.:** Problém baroka jako kulturní a historické epochy, In: O barokní kultuře, Brno 1968, s. 11-24
- Vaňura, O. a kol.:** Obnova interiéru poutního chrámu Panny Marie Pomocné na Chlumku v Luži, Pardubice 2011
- Voráček, E. a kol.:** Luže v dějinách, díl 1., Od počátků středověku do konce 17. století, Luže 2010
- Winter, E.:** Josefinismus a jeho dějiny, Praha 1945
- Wirth, Z.:** Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Vysokomýtském, Praha 1902
- Zlámal, B.:** Příručka českých dějin V. - VI., Olomouc 2008-2009
- Županič, J. a kol.:** Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české, Praha 2001

Zdroje:

- Naňková, V.:** Poutní kostel Panny Marie na Chlumku v Luži, Farnost Luže 2009.
Dostupné na WWW: <http://www.chlumeck.net/JChlumeck>
- Oficiální stránky města Altötting, Stadt Altötting 2010. Dostupné na WWW: <http://www.altoetting.de/cms/Startseite.phtml>

Oficiální stránky Rehabilitačního ústavu HL Luže-Košumberk, Hamzova odborná léčebna 2007 – 2013. Dostupné na WWW: <http://www.hamzova-lecebna.cz/>
Nahlížení do katastru nemovitostí, Český úřad zeměměřičský a katastrální 2004 – 2013. Dostupné na WWW: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz>

Resumé

This master's thesis brings closer look at history and meaning of the place of pilgrimage on the hill Chlumeck next to the town Luže-Košumberk in the east Bohemia mainly during the nineteenth century.

Specifically the second chapter deals with the beginning, foundation and functioning of place of pilgrimage on the hill Chlumeck still in the baroque period. The countess Marie Maxmiliána Eva Terezie Hýzrllová established this place of devotion to God's mother Virgin Mary in the year 1667. But the major church was finished at the turn of the seventeenth and eighteenth century.

In this time came Jesuits priests to Luže-Košumberk and took over the responsibility for administration and service the new place of pilgrimage. The Society of Jesus was in the baroque period a religious order of men called Jesuits, who followed the teachings of the Catholic Church. They were very successful in their mission until 1773, when their order was abolished.

Not long after that was the church of the Virgin Mary on the hill Chlumeck declared a parish church for the whole parish Luže instead of the old and small church of St. Bartholomew in the centre of the town Luže. Thanks to this the church services were held more frequently in this temple, although the parishioners were unpleasantly surprised by this change.

Moreover the master's thesis shows except the history of the place of pilgrimage on the hill Chlumeck the development of basic education in Luže, captures the repair of the churches in this parish and gives insight into the history of the local religious brotherhoods and into the lives of the former Jesuits residence.

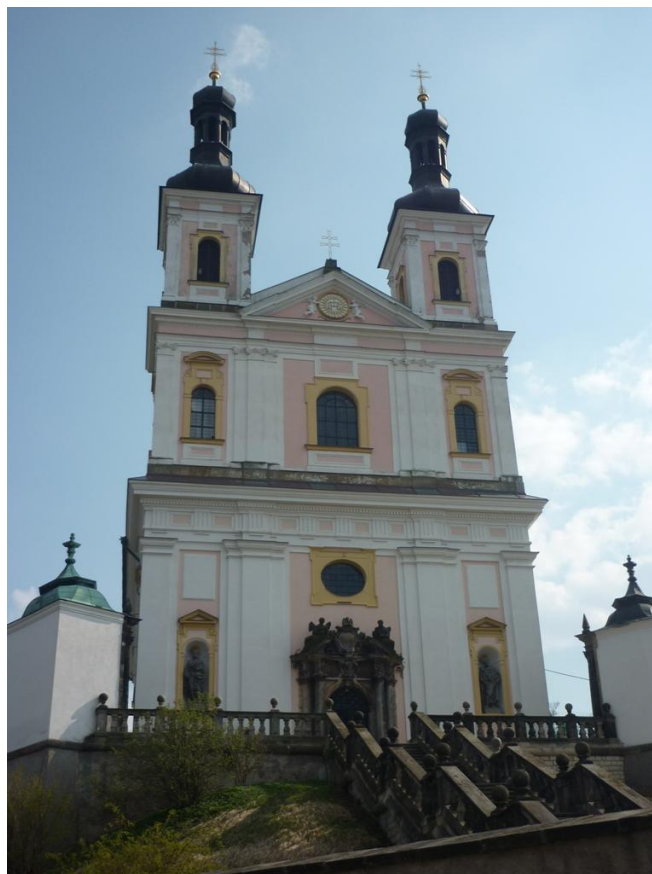
The master's thesis should contribute to the knowledge of history places of pilgrimage in the east Bohemia and of religious history in modern period generally.

Přílohy

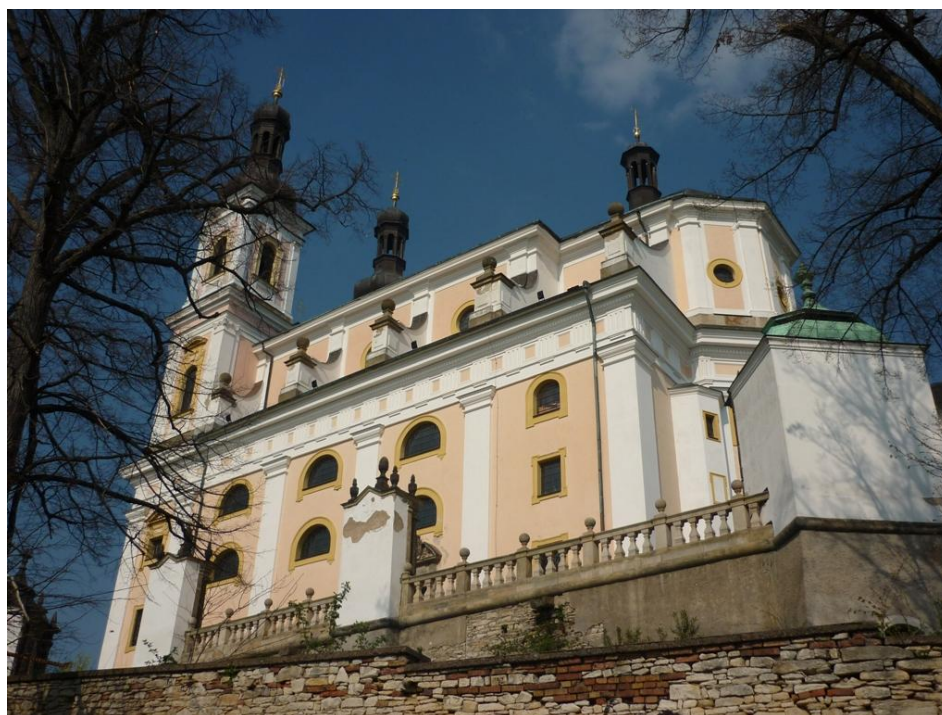
Seznam lužských farářů v 17. – 20. století³³⁸

1. Johan Tomaei (?)
2. Nicolaus Brodský (?)
3. Johan Paulus (1623 – 1625)
4. Adam Schudich (1625 – 1628)
5. Johan Nicolaus (1628 – 1633)
6. Burchardus Kordik (1633 – 1635)
7. Andreas Silvanus (1635 – 1637)
8. Benedikt z řádu sv. Františka (1637)
9. Adrianus Charbusky (1637 – 1654)
10. Bohuslav Martius (1654 – 1664)
11. Matyáš Hausperský (1664 – 1668)
12. Václav Bernard Nigrini (1668 – 1683)
13. Leopold Ferdinand Sechtenmaier (1683 – 1703)
14. Václav František Janda (1704 – 1712)
15. Johan Josef Escherich (1712 – 1725)
16. Václav Ferdinand Dvorský (1725 – 1744)
17. Johan Andreas Fleischman (1744 – 1772)
18. František Salesius Šáník (1773 – 1793)
19. Josef Rybička (1793 – 1803)
20. Johan Schütz (1803 – 1811)
21. Anton Lodgman, rytíř z Ruen (1811 – 1819)
22. Josef Vondráček (1819 – 1826)
23. František Müller (1826 – 1845)
24. František Müller II. (1845 – 1855)
25. Johan Salášek (1856 – 1865)
26. Jan Bezdíček (1866 – 1870)
27. Josef Kvapil (1871 – 1873)
28. František Bek (1873 – 1875)
29. František Kopiště (1875 – 1885)
30. Jan Vlach (1885 – 1907)
31. Alois Doubravský (1908 – 1911)
32. Emanuel Šavrda (1912 – 1948)

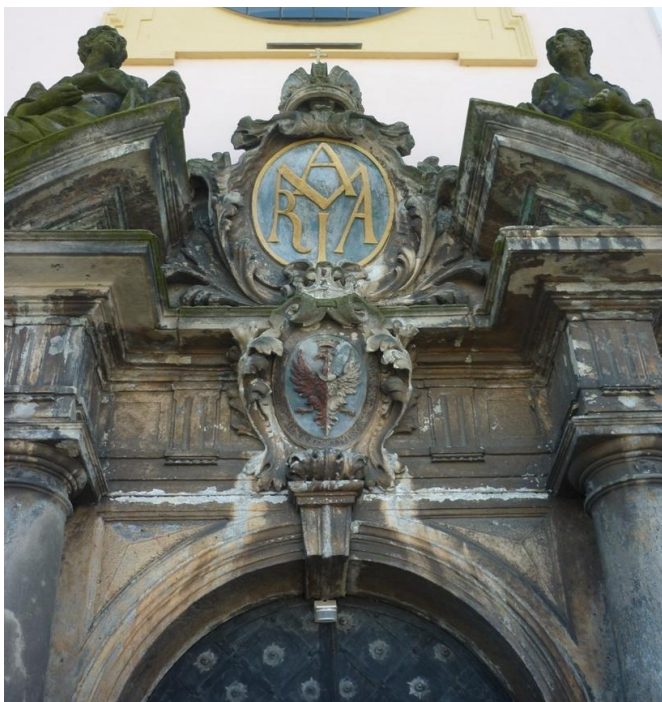
³³⁸ Jmenný seznam i s rozpisy let ve funkci u každého faráře v Luži byl sestaven na základě informací obsažených ve dvou pamětních knihách lužských. Blíže viz Pamětní kniha fary v Luži - J. A. Fleischman 1744 a Pamětní kniha farnosti lužské od r. 1856.

Obrázek 1. Poutní kostel Panny Marie Pomocné na Chlumku - čelní pohled (archiv autorky)

Obrázek 2. Poutní kostel na Chlumku - boční pohled (archiv autorky)

Obrázek 3. Portál nad hlavním vstupem do kostela na Chlumku (archiv autorky)

Obrázek 4. Interiér mariánského poutního kostela (archiv autorky)

Obrázek 5. Hlavní oltář s milostným obrazem Panny Marie Pomocné (archiv autorky)

Obrázek 6. Detail obrazu ve zlaceném rámu na hlavním oltáři

Obrázek 7. Restaurovaná kazatelna z počátku 18. století od Jiřího Františka Pacáka (archiv autorky)

Obrázek 8. Restaurované varhany na Chlumku (VAŇURA, O. A KOL.: Obnova interiéru poutního chrámu Panny Marie Pomocné na Chlumku v Luži, Pardubice 2011, s. 21)

Obrázek 9. Celkový pohled na kostel sv. bartoloměje v Luži (archiv autorky)

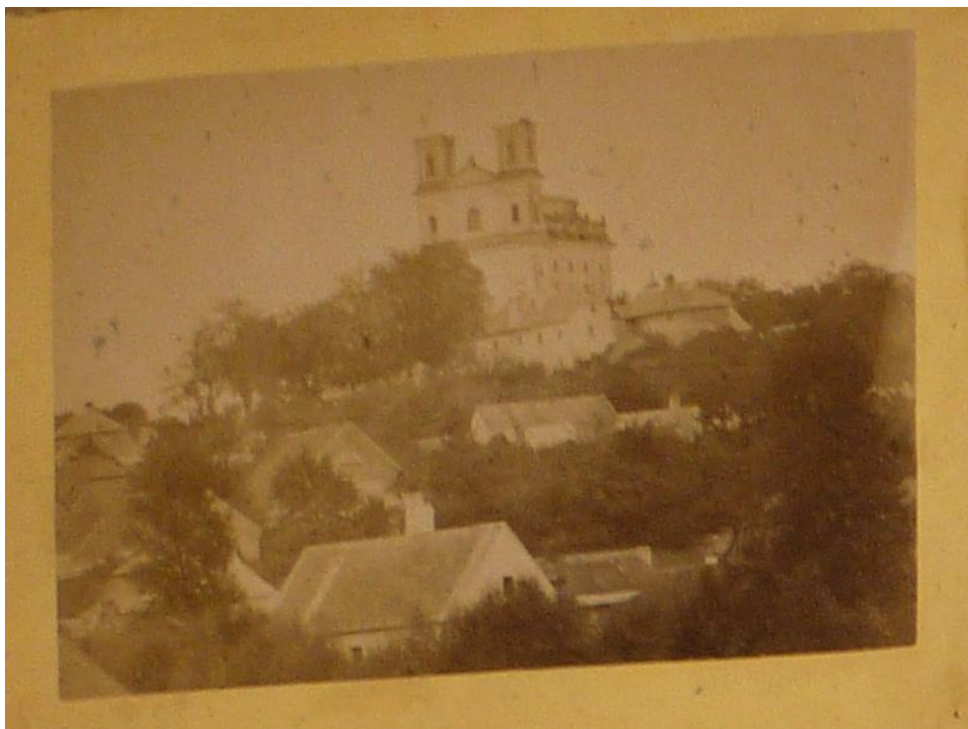
Obrázek 10. Věž kostela sv. Bartoloměje (archiv autorky)

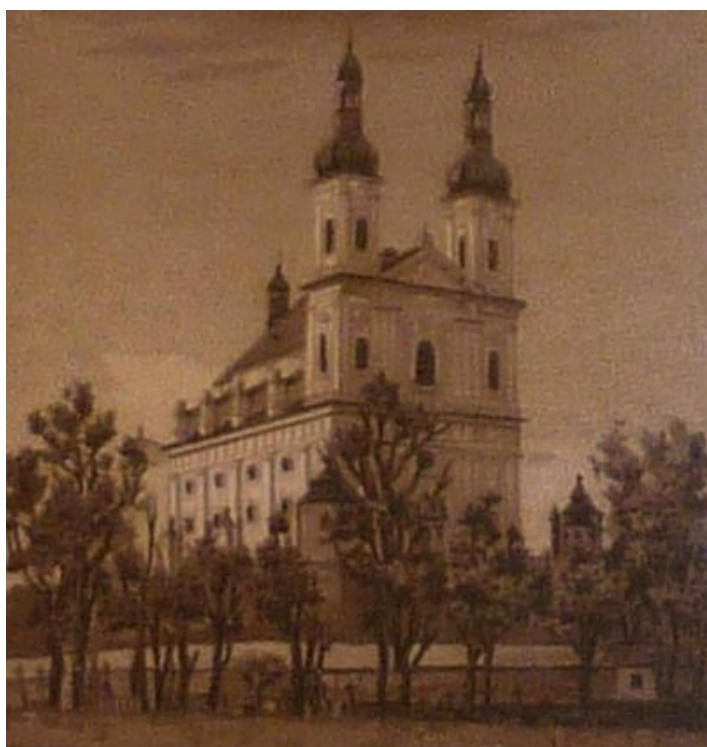
Obrázek 11. Čelní pohled na chátrající budovu bývalé jezuitské rezidence, v pozadí chlumecký kostel (archiv autorky)

Obrázek 12. Budova bývalé rezidence - pohled od kostela (archiv autorky)

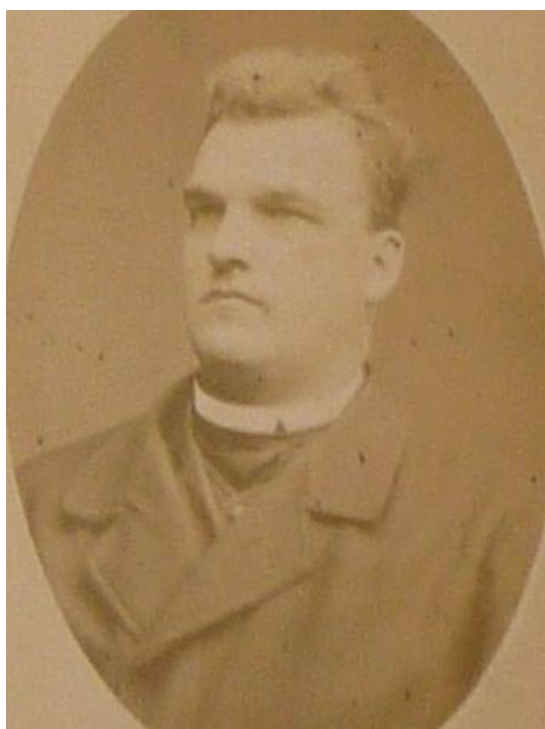
Obrázek 13. Kostel na Chlumku po velkém požáru dne 9. září 1878 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 581)

Obrázek 14. Dobové vyobrazení chlumeckého poutního kostela kolem r. 1884 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 319)

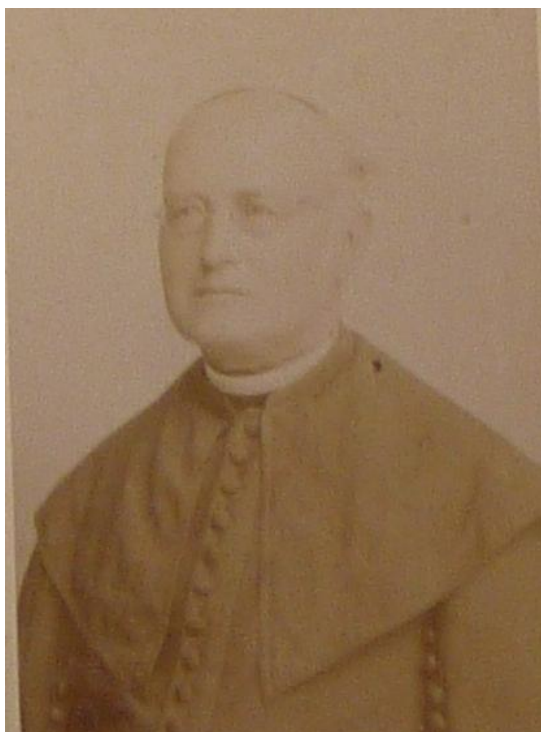
Obrázek 15. Ruční kresba chrámu sv. Bartoloměje v Luži a v letech 1844-46 postavené nové školní budovy (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 117)

Obrázek 16. Kaplan Štěpán Dvořák v roce 1884 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 581)

Obrázek 17. P. František Kopiště - farářem v Luži v letech 1875 - 1885 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 581)

Obrázek 18. P. Jan Vlach - farářem v Luži 1885 - 1907 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 581)

Obrázek 19. P. Alois Doubravský - farářem v Luži 1908 - 1911 (Farní úřad Luže, Pamětní kniha Luže, s. 581)

Obrázek 20. MUDr. František Hamza – zakladatel Hamzovy léčebny v Luži (Dostupné na WWW: <http://www.hamzova-lecebna.cz/cz/m/historie/>)

Obrázek 21. Pohled od Chlumku na hlavní budovu léčebny v 1. polovině 19. století, v pozadí věž kostela sv. Bartoloměje (Dostupné na WWW: <http://www.hamzova-lecebna.cz/cz/m/historie/>)

Obrázek 22. Vstup do areálu Hamzovy léčebny (archiv autorky)

310
 Die Dörfer dieser parochie:
 a. Das Weich Leitz von 222. Hausnummern, welches Weich in
 das unter ein Oberrichterliche Gericht befreit gewesen, und alle
 in einem Munde stehen, und 2 Grundstücken zum cony-
 gtenen Ort.
 b. Das Dorf Wollstorf von 24 Haus Numern
 c. — — — — — " Niernitz 28. —————
 d. — — — — — " Prochs 32. —————
 e. — — — — — " Demaritz 15. —————
 f. — — — — — " Wladota 42. —————
 g. — — — — — " Gersau 30. —————
 h. — — — — — " Liella 30. —————
 i. — — — — — " Koßumberg 34. —————
 worzu gleich das Oberrichterliche Emmerke-Birk
 gehört:
 k. Das Dorf Kumbel mit 5. —————
 Daber zusammen mit 1. Weichen, und 9. Ortschaften 473 Haus Num
 172.

Obrázek 23. Výpis jednotlivých částí statku Košumberk ve 2. polovině 19. století (Státní oblastní archiv v Zámruku, fond Velkostatek Rychmburk (Předhradí) - Chroustovice - Košumberk, inv. č. 6395, kniha 2659, Historický popis exjesuitského statku Košumberk, s. 2)

zpráva strany Administrace chrámu Páně na Chlumku.

I. Roku 1773. Dne 14. Octobris.

ze vyšeptene bilie wjzdrowj skůti
Tomawjstwa Jegijssowa Administrace
Chrámů Páně na Chlumku byla odroz
dana ~~na~~ zwogatin Lewarijony
Luzstemu, kterij tam dím Kluzby
bozj wykonawal až do dne 30. Junii
Roku 1774.

II. Roku 1774. 30 Junii. za Prefekta

tehož Chrámů Páně byl od Lewijskij
Ite Lewistoye wyslani P. Chrijstian
Wovel, zdomů dwelebrněj dobyje zuplon
žilyš, gemužto kwožnie nymozeno
bylo 400 ft ~~zuplon~~ dostaně se se.

III. Roku 1784. Dne 4. Novembri

ze Administrace Chrámů Páně
na Chlumku odymuta byla Panů
Faterowj Chrijstianowj Worlowj, a
dana byla zase fawarijony Luzst
emú, gab alleg. Sub. Lit. A. obuzuge.
a za administracowi tehož Chrámů
Páně bylo zenu nymozeno z kame
wulni Lasyj wožnie 100 ft gab z
alleg. Sub. Lit. B. se obuzuge.

IV. Roku 1777. Dne 10. Aprilis.

zase Administrace tehož Chrámů
Páně odymuta byla fawarijony Luzst
emú, a dana Panů Faterowj Fawarijony
gab alleg. Sub. Lit. C. obuzuge.
atuk od togo Chrijstianowj 100 ft.
ktere Administrator za swoi ymowj
dostawal, Losimberysku Wstola nor
malni tawne. +

+ z Páně Chlumku

+ z křesťj nemjřnůtednie nastle
dijer, je se sam Pan Fater Gwarist
dobrowolnie obictowal, je ten Chrám
Páně dawno administrowali Effe,
Foniamaj 100 ft fawarijony Luzst
emú, a fasshole normalni
gotajeno, sice by bylo nahylo jedne
guzijjony, fawarijony Luzst
emú 100 ft odymuti, by by se byl miel
zase nomj administracow tufranti.
a Wstola Normani mowj by gyl byla
zbanera byla.

Obrázek 24. Zpráva strany administrace chrámu Páně na Chlumku, s. 1 (Státní okresní archiv Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 905, kart. 15)

+ a fonicováj Pan Fater Javostij
 do roku 1773 14. Octobris, až do dne
 10. Aprilis 1777. mŕgijevajj na furi
 s. Studenti' gud svou zvonou' miel,
 negh' sluselo ted' j' tafe, ab' j' j'm
 yj' Regent' furi g'z' p'aven' j' g'lo.

V. Roku 1782. dne 10. Octobris
 Administrace tetoj f'ramu' Panie
 f'aterovj Javostijovj byla odem' tu
 g'at' j' t'hl. sub D. k' f'at' j'eni g'est.
 a f'ram Panie na f'climku' za
 f'rami m'z'dov' j'nuti' g'cl.

VI. Regent' Chori g'uj' f'ramu' Panie
 na f'climku', n'it'oj g'ud' n'j'so f'latu'
 m'pov'z'enefo nemiel, g'ato j' tafe
 az' do f'ar'ade nema, n'ib' j' geron
 g'vo g'j'et ten ~~zvon~~ u'z'jad' g'ost'ar'at

VII. Co se dotyce f'rofesurj, neb
 lic' j'eni f'kol od 14. Octobris ¹⁷⁷³ až do
 10. Aprilis 1777. to f'ram f'aterovj
 Javostijovj neg'lest' j' g'omiedom' b'ude,
 g'dal' j' neg'af'at' dem'nev'ac'j m'jno
 ob'iege'ne f'erge v 300 f' g'ost'ar'oa
 g'ic'j, g'uj' g'omie'geron' miel, a neb
 u'f'ar'ou' ma.

VIII. Otvor'j m'ze' j'j'so m'ydani na
 f'fud' j'aj'ic'j m'g'j'f'ant', f'tej' j' geron
 s. g'cl. g'lo do b'ija Pan' f'aterovj
 Javostijovj g'omiedom', j'egeron
 do g'nie na nie 200 pr. f'af'j'ov'raas
 g'est, g'est' j' g'at' f'j' gemi neg'af'at' n'j'f'at'
 da g'j'f'eb'nia u'g'f'ana neb'ila ad neg'af'at'
 f'ust'ence, nemiel se bez' v'af'la na
 mo'j'ce g'ost'f'iet', ob'g'lu'f'f'nia g'omie
 v'ad'j' f'tage' j' leta g'ad'na m'el'j'ka
 v'ing'f'ota v' g'j'af'af' neb'ila, az' se
 f'rudno g' m'z'dov' j'nuti' f'uf'ome l'anj'
 f'raj' d'ef'it' roku g'oz'rat' m'j'ce.

Obrázek 25. Zpráva strany administrace chrámu Páně na Chlumku, s. 2 (Státní okresní archiv
 Chrudim, fond Archiv města Luže, inv. č. 905, kart. 15)

Obrázek 26. Historická mapa Luže a okolí z let 1836 – 1852 (Dostupné na WWW: <http://www.mapy.cz>. Staženo dne 30. 7. 2013)